

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁTS GYULA verse 1057
FÁBIÁN ZOLTÁN: „A zene életcsodája” 1059
PÁKOLITZ ISTVÁN verse 1061
FODOR ANDRÁS: Kodály-kalauz 1062
KERÉK IMRE verse 1064
CSAJKA GÁBOR CYPRIAN verse 1065

*

- BÉLADI MIKLÓS: Korfordulók és a költészet válaszai
(*Illyés Gyula költészete 1945 után, III.*) 1067
ARATÓ KÁROLY verse 1079
MÁNDY IVÁN: Szép álmokat, kislány (hangjáték) 1081
PETŐCZ ANDRÁS verse 1092
ESTERHÁZY PÉTER: „Elenyészően csekély rosszhiszeműség”
(elbeszélés) 1093
BODNÁR GYÖRGY: Ki szavatol a regény biztonságáért?
(*Esterházy Péter: Ki szavatol a lady biztonságáért?*) 1096
KISS DÉNES versei 1098

*

- TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, XIII.*) 1099
LASZLÓ LAJOS: Sorsváltozatok (*Riportok a dél-dunántúli
nemzetiségek életéből, II.*) 1107
BÉKÉSI GYULA verse 1119
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 1120
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 1125
MAJOR MÁTÉ: Az építészet szolgálatában (*Breuer Marcel
levelezéséből, IV.*) 1129
PARTI NAGY LAJOS verse 1133
ALFÖLDY JENŐ: Groteszk bukolika (*Parti Nagy Lajos:
Angyalstop*) 1135

1982

DECEMBER

BALASSA PÉTER: Lét-poétika és verskertészet (*Nemes Nagy Ágnes
Metszetek című esszékötetéről*) 1138
VEKERDI LÁSZLÓ: Belátás és ítélet (*Fodor András:
Könyomat*) 1144
GYURKOVICS TIBOR: Illés Endre – „Igézet”-ében 1147
HALLAMA ERZSÉBET: Leskó László: Gammapolison innen 1150
HAVASI JÁNOS: Szentmihályi Szabó Péter: Gellért 1151

KÉPEK

VALKÓ LÁSZLÓ rajzai 1078, 1095, 1106, 1124, 1149, 1152

Műmelléklet

KONDOR BÉLA: Kodály I–II.
(*Bagi Éva tulajdona. — Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PAKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással
a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-5020 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KODÁLY ZOLTÁN születésének 100. évfordulója alkalmából december 16-án avatják fel Mohácson *Borsos Miklós* Kodályról készített mellszobrát.

*

A PÉCSI BALETT november 20-án mutatta be új műsorát *Eck Imre* rendezésében és koreográfiájával. A műsor: *Maros Rudolf*: Eufónia 1., 2., 3.; *Durkó Zsolt*: Altamira, *Balassa Sándor*: Az örök ifjúság szigete, *Szöllősy András-Lázár Ervin*: Az isten választott embere, *Kósa György-Devecseri Gábor*: Bikasírató. A főbb szerepeket *Bretus Mária*, *Zarnóczai Gizella*, *Tamás Györgyi*, *Paronai Magdolna*, *Solymos Pál*, *Hajzer Gábor*, *Lovas Pál*, *Körmendy László* és *Váradi M. István* táncolta.

*

A SZÜLŐFÖLD VONZÁSÁBAN címmel *Illyés Gyula* tolnai kapcsolatainak adatait és dokumentumait tartalmazó bibliográfia jelent meg Szekszárdon, a Tolna megyei Könyvtár kiadásában, *Hargitai Anikó* és *Miszlai Sarolta* összeállításában.

*

November 10-én szerkesztőségünkbe látogatott NYINA KUPRIJANOVA, a Szovjet Irodalom c. folyóirat olvasószerkesztője.

*

JELENKOR '82. Irodalmi estet rendeznek december 8-án a pécsi Várkonyi Nándor Könyvtárban folyóiratunk ez évi anyagából, *Parti Nagy Lajos* összeállításában. A műsorban elhangzanak *Arató Károly*, *Agh István*, *Bárdosi Németh János*, *Bertók László*, *Csorba Győző*, *Csor-dás Gábor*, *Esterházy Péter*, *Fodor András*, *Galambosi László*, *Kálnoky László*, *Makay Ida*, *Meliorisz Béla*, *Nádas Péter*, *Parti Nagy Lajos*, *Pákolitz István*, *Pál József*, *Pálincás György*, *Takáts Gyula*, *Utassy József* és *Weöres Sándor* művei.

Közreműködik *Balikó Tamás*, *Kosztai Gabriella* és *Újlaky László* színművész, valamint *Kircsi László* oboaművész.

*

Megjelent az MTA Irodalomtudományi Intézet szakbibliográfiája (1956–1980), amely tartalmazza az intézethez kapcsolódó összefoglaló művek, kiadványsorozatok, kritikai kiadások, sorozaton kívül mejelent művek, valamint folyóiratok adatait. A bibliográfiát *B. Hajtó Zsófia* készítette.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Széchenyi téri Galériában december 12-ig *Nő '82* c. nemzetközi fotókiállítás. – A Képcsarnok Ferenczy-termében november 25-ig *Csete Ildikó* textiljei és *Kun Éva* kerámiái.

*

RODOPEI ÜZENET. Kardzsali bolgár költők és írók antológiája jelent meg Kaposváron *Laczkó András* szerkesztésében a bolgár állam fennállásának 1300 éves évfordulója alkalmából. A bolgár anyagot *Georgi Dacsev* állította össze, a műfordításokat – *Gencso Hrisztov* közreműködésével – *Bede Anna*, *Fodor András*, *Kerék Imre*, *Király Zoltán*, *Papp Árpád* és *Szirmay Endre* készítette.

*

E számunk illusztrációit VALKÓ LÁSZLÓ készítette. A festőművész 1946-ban született Kaposváron, 1964-ben érettségizett a pécsi Művészeti Gimnáziumban, majd a Képzőművészeti Főiskola festő szakán kapott diplomát 1970-ben. Számos hazai és külföldi tárlaton vett részt. (Önálló kiállításai: Ferencvárosi Pincetárlat 1974, Pécs, PTV-klub 1976, Pécs, Városi Tanács kiállítóterme 1976, Budapest, Stúdió Galéria 1977, Szabadka 1979, Újvidék 1980, Lipcse 1980, Lahti 1982.) A Művészeti Alap és Képzőművészeti Szövetség tagja. Péccsett él, az itteni Művészeti Szakközépiskola tanára.

TAKÁTS GYULA

Kodály

*Még szól a tücsök, mintha idézne
bennem egy délutánt,
amikor Kodály
bejött szobámba s szólt vala:
– Nézzük, van-e somogyi furulya? –
S kezében, mint arany jogar
világított a száraz bodza,
börtön fölött, a múzeumba . . .
Mert az volt!
Rozsdás rácsa
mögött pásztorok lakása
vasban, de kezükben bicska.
A Szabadságot
így faragták
tört csontra, somfa-botra . . .
Csak állt a Mester.
Nézte:
a büszke szarvas,
koronás páva
miről is zeng
a vármegyházba!
– A kés a dalnak társa! –
Nézett.
Olyan volt, mint a penge
és nyelvemen a válasz is:
– Az volt mindig e tájba –,
és szavammal kezemből is
elébe téve
zengett, mint citera pengése
a kanászok faragó-kése . . .
Puskapor szénnel keverve,
bizsók metszésébe kenve*

a Dallam vonalát
követte, mint borostyán
a fát,
a rajz,
az ősi forma,
messzi szállásról, Somogyba . . .

Nézte, nézte s kezébe véve,
mint kottát olvasta tovább,
amit a dal s a gép soha,
de Egy, ha más is vonala!
Cidrustán a szalakóta,
mintha kotta-fej lett volna . . .
Balta tükre és az üveg
– valami tündér-felület –
dala sugárzott . . .
Hegedű a furulyával
s makkfa alatt
zsandár, vadkan . . .

Itt váratlan
levelemre térve át,
– mit Csöngén olvasott –
munkácsi soraim idézve,
mint aki messze-messze lát,
maga is mint a pásztor állt.

Igy kelti most is
ébresztve bennem
azt a délutánt,
amikor Kodály
a sorsról
és a versről
szólva
bejött hozzám a múzeumba
és szólt vala:
– Nézzük, van-e somogyi furulya? –

„A zene életcsodája”

Kodály Zoltánt először Fábry Zoltán, a tizenöt évvel fiatalabb írókortárs, a stószí remete nevezte „Praeceptor Mundi”-nak. Akkor, amikor Kodály meghalt. Búcsúzó és búcsúztató írásában – az Irodalmi Szemlében jelent meg – félreérthetetlenül és biztos meghatározással megfogalmazta azt is, az életmű velejét, hogy Kodály Zoltán egy nemzet, a magyarság tanítójaként nőtt a nagyvilág tanítómesterévé. Hozzáfűzte – hogy éppen ezért – „Kodály a zene életcsodájának első és legeredményesebb realizálója. És ezt csodálja és próbálja utánózni a világ.”

Azok közé a ritka szerencsés emberek közé tartozom, akiknek Kodály Zoltán – a szó szoros értelmében – tanára volt. Két évig, 1945 őszétől 1947 nyaráig, a Zeneművészeti Főiskola növendéke voltam, a zeneszerző előkészítő tanszakon. A főiskola főigazgatója akkor Kodály Zoltán volt. Akkor mi még nem tudtuk (legfeljebb közülünk a járatosabbak sejtették), hogy nem akarta vállalni a feladatot, először vissza is utasította, mondván: „Arra már nincs elég időm.” (Hatvanhárom éves volt!) Végül, nyilván sokak unszolására, pedig igen-igen nehéz lehetett őt eltéríteni szigorúan végiggondolt elhatározásától, úgy ítélte meg: „Az elől viszont nem térhettem ki, hogy elindításában segédkezzem, amennyire tudok. Ezért vagyok itt. Ha látom, hogy a dolog megindul és jó vágányon halad, missziómat befejezettnek tekintem és a munka folytatását és befejezését azokra hagyom, akiknek arravalóság mellett életkoruk is megengedi, hogy azt vállalhassák.”

Az idézetek Kodály Zoltánnak egy 1946-ban fogalmazott, de el nem mondott beszédéből valók; három évtizeddel később látott csak napvilágot a „Visszatekintés” kötetben, hála Bónis Ferencnek, a szerkesztőnek. Mi tehát akkor csak sejtettük, a légkörből éreztük, ami Kodály körül és ami benne történül.

A lényeg az, hogy végül ő lett a főigazgató, s mi több: közvetlen tanítási munkát is vállalt. Igaz, keveset, hiszen akkor kapta a világháború iszonyatából ébredező nagyvilágból, a „zene életcsodá”-ját is igénylő meghívásokat, s Angliába, az Egyesült Államokba, a Szovjetunióba látogatott. Így kedves tanszékét, a szolfézs – az ő szavaival élve – a zene olvasás tanszékét (volt kedves tanítványa, az igen korán meghalt) Járdányi Pál vezette. Kodály azonban – külföldi meghívások ide, utazások oda – gyakran talált arra módot, órákat tartson nekünk, akiket – függetlenül attól, milyen főtanszakra járunk – szolfézs, zeneolvasás tanulására kötelezett.

Legjobb emlékezetem szerint akkoriban több társammal együtt inkább ellenkezve, nyögösen fogadtuk ezt, mint örültünk volna neki. Utólag lassanként hatvanévesen hálás vagyok a sorsnak, Kodály tanár úrnak, hogy részem lehetett benne. Azt gondolom, nemcsak én vagyok ezzel így, hanem még sokan és nemcsak itthon, hanem szerte a nagyvilágban. Az a bizonyos Kodály-módszer tulajdonképpen ekkor vált a főiskolai zeneoktatásban kötelezően a zenei műveltséget alapozó nevelési formává. Kodály Zoltán tisztában volt vele –

többször elmondta, leírta – mindenek előtt jó zenetanárok kellenek, hogy valóban közkinccsé válják a zene, a nemzet megtartó erejévé.

A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kongresszusán, 1946-ban mondta – többek között – a következőket: „Jó ízlést örökölni nem lehet, de igen korán meg lehet azt rontani. Ezért kell már az iskolában, sőt óvodáskorban megindítani a jó zenére nevelést. . . . Már az iskolás gyermekben kell megalapoznunk azt a hitet, hogy a zene mindenkié, és kis igyekezettel mindenki-nek hozzáférhető.”

Idézhettem volna más beszédéből, más írásából is hasonló gondolatot, hivatalos cselekvést követelő igényt, de két okból mégis ezt választottam. Miért? Egyrészt azért, mert én is ott voltam ezen a bizonyos kongresszuson (máig sem tudom, hogyan jutottam be, valószínűleg főiskolás szemtelenséggel és fürgeséggel), s így hallottam a beszédet, átéltem a hatását, a mindnyájunkat felkavaró, gondolkozásra és tettekre sarkalló erejét. Ez már önmagában is nagy dolog. Másrészt azért, mert nemzeti önérzetemben, önismeretemben, feladatvállaló lehetőségemben és kötelességemben is megerősített. Márpedig ez akkor, a háború befejezése után egy évvel nagy dolog volt, kiváltképp a magamformájú, húszéves fiatalembernek, aki alig karnyújtásnyira az időben, leventeként lövészárkot ástam a Tisza mellett, vagy ételt hordtam (enyhén szólva, bújócskázva) Debrecen határában abba az öreg magtárba, ahol sokakkal együtt Veres Pétert és Zelk Zoltánt tartották fogva, majd Nyíregyházán – a szülővárosomban! – hadifogságba estem.

Kellett az eligazító, biztató szó; kellett, mint a falat kenyér, a korty víz; ezt a falat kenyeret, korty vizet én – s gondolom, rajtam kívül sokan mások is – Kodály Zoltántól kaptam meg.

Mert mit is mondott még záradékul ebben a beszédében?

Mi volt a zárótétele?

A gyökereknél, az ősi gyökereknél, mintha gordonkák és nagybö-gők szólanának: „ . . . régi fának ága vagyunk, mély a gyökerünk, és mert annyi néptől különbözünk, van még új mondanivalónk mások számára is.”

A következő bekezdésben, váratlan és könnyed szökelléssel, átvezetés és magyarázkodás nélkül, mintha Debrecenben lennénk, a magyar irodalom első két nagy Mihályának – Fazekasnak és Csokonainak – az asztalánál eszmélkednénk: „S ha a francia forradalom óta egyre általánosabban elismerik minden ember méltóságát és jogát az életre, hisszük, hogy előbb-utóbb érvényesül ez az emberi közösségre is, hogy elismerik a legkisebb nemzet jogát, s meghagyják neki mindazt, ami nélkül nem élheti teljes életét, nem teljesítheti kulturális funkcióját.”

„A magyar . . . valahányszor – rövid percekre – élni hagyták, rögtön hozzáfogott, hogy a világ kultúrájában kimondja, amit kimondani csak neki adatott, megépítse, amit más nem építhet meg. E félig kimondott szók, csonka és százszor újra kezdett épületek azt mutatják, hogy akik ezt a nemzetet élni nem hagyták, nemcsak embert, fizikai életet pusztítottak, hanem kultúrát gyilkolnak.”

Zrinyi Miklóst halljuk most? Vagy Széchenyi Istvánt? Petőfi Sándort?

Kodály Zoltán ekkor – ugyanolyan merészen és biztosan, mint lélegzetnyivel előbb – nem, most nem szökken: halálugrást csinál. Ady Endrét idézi, végigmondja „A magyar Ugaron” négy szakaszát; belegázoltat bennünket az elvadult ős buja táj égignyúló giz-gazai közé, ahol vad indák gyűrűznek körül, és ahol nincsen virág.

Mondta, mondta szigorúan és kíméletlenül. Majd az utolsó szó után egy ütemnyi szünetet tartott, hogy tovább éljen s visszhangozzék bennünk a vers látomása. Végül ránk pillantott, lenyűgözött és székünkbe dermedt hallgatóira, hogy tömör, súlyos kódaként a következő négy mondattal zárja be a beszédét: „Ellene mondok Ady halálos víziójának. Az ő műve maga a bizonyosság: terem itt virág. Csak el ne tapossák, engedjék kivirulni, majd csodát látnak. Hagynának csak száz évig békén élni: földi paradicsom lenne ez a kis ország.”

Kodály Zoltán a tanulmányait, beszédeit is ugyanolyan szigorú belső renddel, fegyelmezetten építette föl, mint a zeneműveit. Ahogy a fenyőfák nőnek a havasokon, s ahogy egy nép megteremti a maga dalait.

Ebben is tanítómesterünk.

P Á K O L I T Z I S T V Á N

Énekszó

(Kodály szellemének)

*Micsoda történelmi tárna-mélyeket
jártál be Nagy Tanítónk
hogy föl kutatván
veszni induló kis népek
rozsdafeledésbe hullt kincsét
kibányászd és visszaadd
egyetlen-jogos Tulajdonosának:
legyen az Énekszó
gyönyörű Erőszak gyógyító Balzsam
minden pusztítás és halál ellenében*

*Kiteljesedett a Cohors Generosa
s négy égtájon
a mindig jobbra törekvők
a különbet akarók
hatalmas regimentjévé nőtt*

*Elnémíthatatlanul
zúg-zeng az Énekszó
követelve
a Mindenség Emberi Harmóniáját*

KODÁLY - KALAUZ

Breuer János könyvéről

A szerző láthatóan megszívlelte a tanácsot, melyet utolsó beszélgetéskor, – két-három nappal halála előtt – Szabolcsi Bence mondott neki: „Tudjon meg mindent, kedves kolléga, Kodály Zoltánról.”

A *Bartók és Kodály* tanulmánykötet s a nemrég megjelent *Kodály-mérleg* 1982 c. cikkgyűjtemény után most arra vállalkozott Breuer János, hogy Kodályt az alkotót, zeneművei felől közelítse. Nehéz feladat ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a hangok e „nagy tanárjának” munkásságával (– nemzetközi pedagógiai jelentőségének emlegetése árán, szinte folyamatos ürügyet szerezve a múlástásra –) milyen méltánytalanul keveset foglalkozott zenetudományunk. Eősze László monográfiája még 1956-ból való. A Kodály-írásokat példásan rendbe tevő, Bónis Ferenc szerkesztette *Visszatekintés* mellől mindmáig hiányzik a kompozíciók megbízhatóan adatolt műjegyzéke. S hiányzott mindmáig a szűkszavú génusz életéről és működéséről az eddigienél gazdagabb háttérrel adó levelezésgyűjtemény is.

Breuer mostani munkájában bevallottan Kroó György 1971-es *Bartók-kalauza* inspirálta. Mintaul is veszi pályatársa históriából, szociológiából és esztétikából sarkított hármastétét, de a műveket közelítő, föltáró módszere szükségszerűen más. A Kodály-kalauz sokkal inkább önálló filológiai kutatásra alapozott, információkat és vonatkozásokat egybetereelő, mintsem a köztudott, vagy feltételezhetően tudott ismeretekhez képest sűrítő, orientáló jellegű.

Ehhez képest a szerző jeles érdeme, hogy nem süllyedt bele a kísértő szaktudósi pozitívizmusbá, hanem igen élénk szövegezésű, élvezetes, közhasznú könyvet írt.

Műről műre haladva, mindig nagy figyelmet szentel a keletkezés körülményeinek, a történelmi, társadalmi háttérnek, a szóbanforgó opus főbb karakterjegyeinek, hazai és külföldi bemutatóinak. A visszhangról való lelkiismeretes elszámolásokhoz mindig számítsuk oda, hogy Breuernek nem volt kezeügyében olyasféle alapos dokumentáció, melyet Demény János rakott össze Bartókról a *Zenetudományi Tanulmányok* négy kötetében. (1954–1955–1959–1962-ben.)

Breuer szemfülességét dicséri, hogy minden kétes adatnak utána megy, minden értesülést megbecsül. Már 1920-ban vonatkozást talál Kodályt illetőleg a bécsi Egon Welleszel, 1924-ben a moszkvai Mjaszkovszkijjal. Ugyancsak a húszas évek elejéről említheti, idézheti úttörő, „szállásszerző” írásaik révén a londoni Cecil Grayt, Calvocoressit és Philip Heseltine-t. A későbbiekben pedig nem röstelli a hazai zenetudomány legfrissebb kutatási eredményeit fölhasználni, (mindenkor nevekre hivatkozva), sőt, indokolt esetben a szóbeli közléseket is beiktatja érvei közé, pl. a *Marosszéki táncok* eredetéről szólva Sárosi Bálintét.

Kétségtelen, hogy a művek leírását olykor kissé hátráltatják a terjedelmes helyzetelemzések, de ezek nélkül még bizonytalanabban tájékozódnánk a ritkán, vagy alig játszott művek közt, s szerzőjük életének szinte föltáratlan fordulóiban. Nem meglepő, de újdonság, hogy a Bartók iránt ellenséges Haraszi Emil Kodályt is elszántan támadta. Cikke olvastán, a húszas évek elején, Dohnányi ragadott tollat, nyomatékosan kérve a főszerkesztőt: „... a Budapesti Hírlap olvasóközönsége ne vezettesék félre olyan egyén által, aki már többször adta jelét, hogy a tudatlanság bajos tulajdonsága mellett még rosszakarattal is bír.”

Arra pedig, hogy a historizálásban Breuer mennyire tömör is tud lenni, éppen az 1919-es ősz eseményeinek sorbaállításáa a jó bizonyíték. „Szeptember 23-án Kodályt

felfüggesztik a Zeneművészeti Főiskola aligazgatói posztjáról; november 16-án Horthy Miklós bevonul Budapestre, 21-én Hubay Jenőt beiktatják a Zeneművészeti Főiskola igazgatójaként, másnap Pekár Gyula kultuszminisztériumi államtitkár utasítására fegyelmi vizsgálat indul Kodály Zoltán ellen. Ennek közvetlen politikai célja, hogy bolsevistának nyilvánítsa a zeneszerzőt, szakmai célja, hogy bebizonyítsa: Kodály mint zenei funkcionárius züllesztette, romlásba döntötte a Főiskolát. Végső tartalmi célja pedig, hogy a vádlottak padjára ültesse a Tanácsköztársaság egész zenepolitikáját. A vádpontok azonban szertefoszlottak, a vádlottak padjára e szégyenletes per ügyészei kerültek.”

A Kodály-kalauz stílusának sajátos, a műfajban talán szokatlan tulajdonsága a mindenkori, már-már kegyetlen tárgyilagosság. Így nem csak egy-egy mű statisztikailag igazolt sikertelenségéről kapunk bizonyítékot, de például, legendaoszlatással ér fel a summázat, miszerint a kórusoknak, a *Jézus és a kutárok* kivételével Angliában sem volt igazi futamatja. Olykor még magánlevelekből idézett lesajnálást is olvashatunk: „... az a pechem..., hogy Kodály új műve, melynek ősbemutatóját vezényelem, rossz. Az utólag hozzákomponált nyitány legalábbis semmiképp nem egyenrangú magával a Hány János-szvitel” – közli a „Kodály-ellenség” vádjával semmiképp se illelhető Hermann Scherchen.

Másutt Breuer hatásosan szembesíti az egymás túzásait kioltó elfogult véleményeket. „Ez nem daljáték, hanem egyes dalszámoknak néhol már-már kinosan öszszekényszerített gyűjteménye” – írja Jemnitz Sándor a Népszavában. „A dráma mindezekben a dalokban ott van már, ott feszül, ott parázslék bennük, csak nagy, egyenrangú művésznek kellett jönnie, aki kiolvassa, megérti, valóra váltja, ami bennük csak szunnyad” – lelkesedik Szabolcsi Bence.

Az objektíválás közben kalauzunk nem titkolja el saját véleményét, hanem további idézetekkel fejezi ki magát: „A Székely fonó dramaturgiailag is igen megfontolt, nagyszerű rendjét” emlegető Ittész Mihály nézetét még érzelmileg is megerősíti Fodor Gyula 1932-es kinyilatkozásával: „Nem opera, csak remekmű és úgyiszólván páratlanul áll az operai repertoárban.”

Ahol pedig (– Kodály dalait illetőleg –), gorombának és igaztalannak érzi egy-egy tekintély ítéletét (Adornót), ott kommentár helyett más tekintélyek (Stuckenschmidt, H. Prunières) magasztaló véleményét citálja ellenméregül. Adorno különben elismeri, hogy Kodály művei fölötté vannak a hagyományos folklorizmusnak, „de éppen mert olykor veszedelmesen hasonlítanak a valódi művészethez, kell valódi néven nevezzük: fasiszta iparművészetnek.”

Az irodalomtörténetben is járatos magyar olvasó elgondolkozhat: más-más ideológiai aspektusból, de hasonló felszínes önkény folytán 1930 körül miként kaphatott József Attila Moszkvából épp úgy „fasiszta” megbélyegzést, mint Kodály Zoltán Frankfurtból.

A helyreigazítások, hézagpótló információk szüksége miatt különösen olyan kompozíciók bemutatása sikeres, ahol kevés volt az eddigi fogódzó, vagy túlságosan sok az elrendezni való *Nyári este*, *Galántai táncok*, (itt a zene szavakkal való megjelenítésére külön fölfigyelünk), *Páva-variációk*, (itt a háttér történelmi együtthatói érdekesek), *Concerto*, *Szimfónia*, mely kompozícióknál a népszerűtlenség magyarázatát is megkapjuk.

Breuer hangja akkor válik feltétel nélkül odaadóvá, amikor a kórusművekről beszél. „Századunk muzsikájában példanélküli formaművészet”-et emleget velük kapcsolatban, a *Vegyes karok*-at pedig „*remekművek sorozata*”-ként dicséri.

Kár, hogy éppen ezekről az alkotásokról már nem beszélhet kellő részletességgel. Kiemelése (Lengyel László, Pünkösdő, Molnár Anna, Norvég lányok) meggyőzőek ugyan, de idáig jutva a kötet olvasásában, nyilvánvalóvá válik, szükség lenne a Kodály-kalauz második kötetére is, mely a vokális műveiről adna számot. Enélkül bizony az *Elfelejtett melódiák* újra elfelejtődnek – és még nem is szóltunk a zongorakíséretes *Magyar népzene* tíz füzetének ötvenhét daláról, melyek némelyik Kodály-műjegyzékből is kimaradnak, mintha bizony ismeretlen szerző által komponálódtak volna.

A Breuer által elfogadott értékelési rendből egyébként csak az *Adagiót* hiányolom.

A kötet használati értékét a belefoglalt rengeteg új ismeret, hibaigazító, megszívlelendő álláspont mellett a bennfentes nagyképűségtől mentes előadásmód is szavatolja. E könnyed, szinte társalgó stíluson belül megengedhetőnek vélem az ilyen profán kiszólásokat is hogy: „A Kállai kettős együttese big band a népi zenekarok között.” Frivolnak inkább azt érzem, ahol a Breuer Móricz Zsigmond sikerületlen jelenetét „kissé idétlen”-nek nyilvánítja, vagy amikor Olsvai Imre észrevételét, ki szerint a *Budavári Tedeum* fanfár-invokációja a Rákóczi-indulót idézi, „ragyogó felismerés”-nek minősíti. Az ilyen túlságosan köznap, vagy zsurnalisztikus jelzők óhatatlanul a cél mellé találnak.

A legfőbb célt azonban vállalkozása egészével bizonyára eléri a Kalauz szerzője: sikerül visszaperlő vitát indítania a komponista Kodályért. Hiszen, nyissuk föl a könyvét bárhol, az érvek-ellenérvek sodrában a szakmai dogmatizmus felsőbbes elutasításai és a vadvirágos honfiúi kisajátítások közt mindenütt és mindenekelőtt a Kodály-i életmű megbonthatatlan, egyetemes értékét védelmezi.

K E R É K I M R E

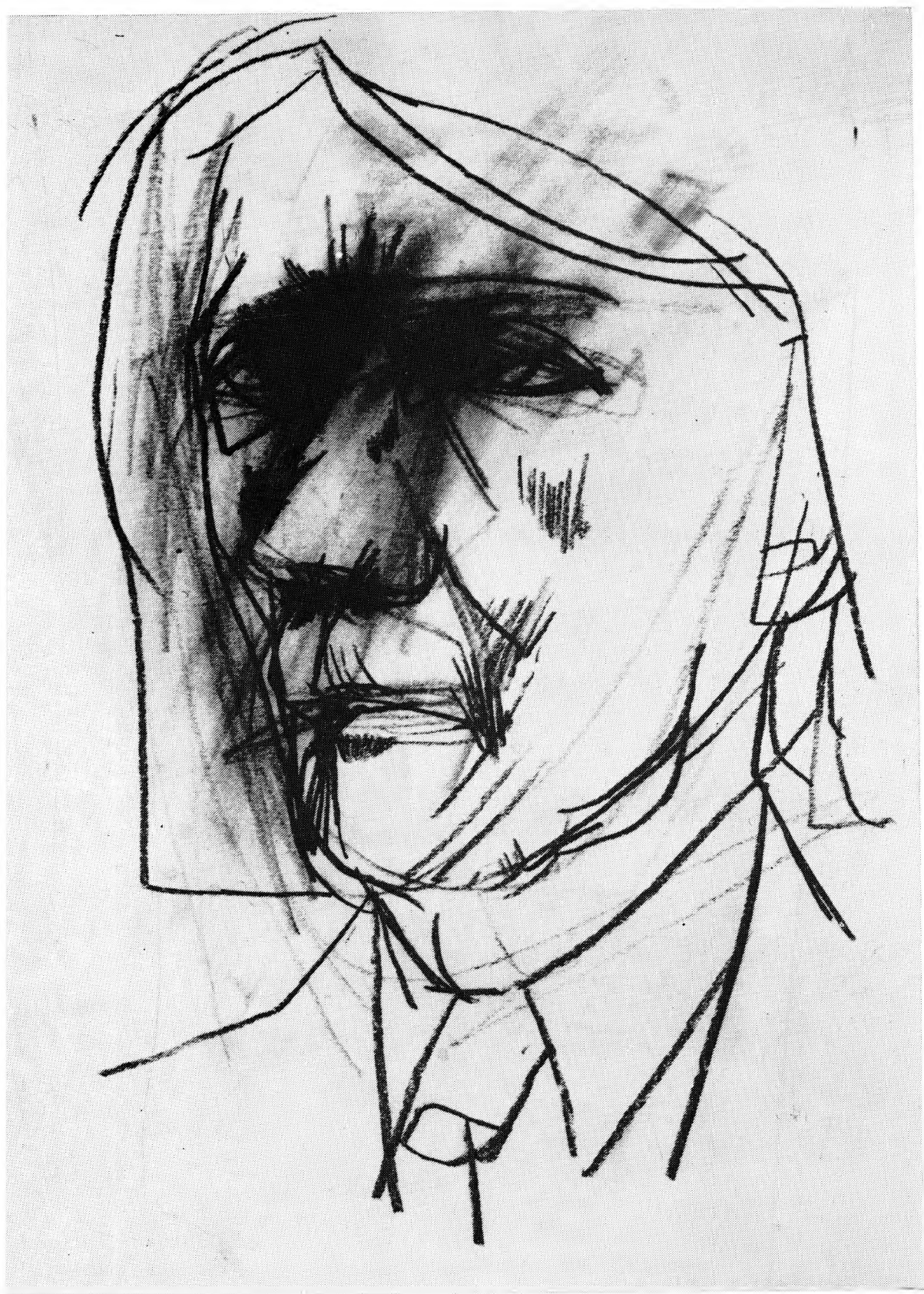
Kodály

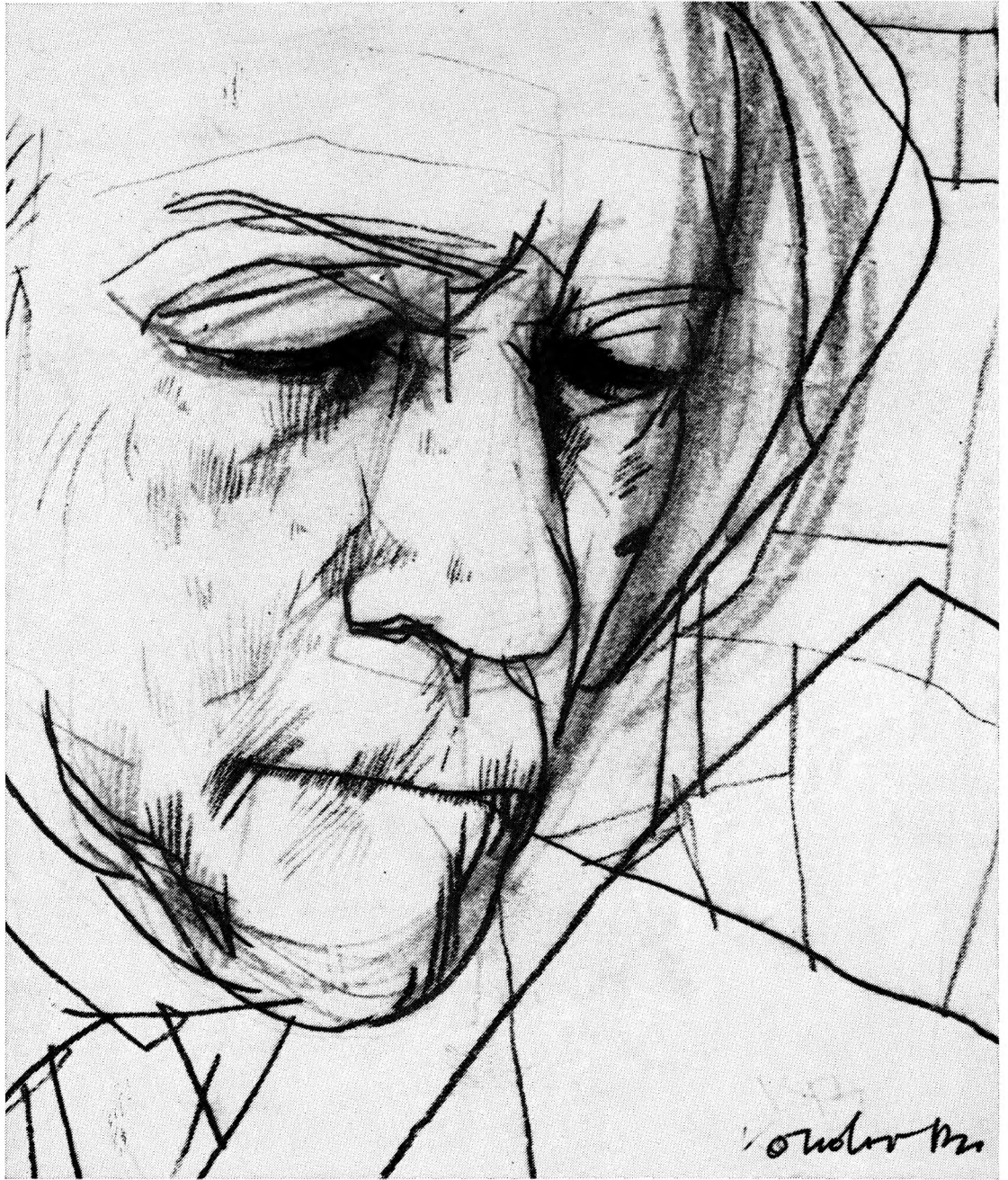
*Szélcsöndben, zúgó viharban
szólít immár szakadatlan,
fű közül, tavaszi lombból
üzenget a csillagokból.*

*Túl a semmin, a halálon
lúktet, mint eleven áram,
csontot őrlő televényből
makacs hite ég felé tör.*

*Vejnemöjnen zengő húrján
gátakat-szakító hullám.
Zsoltárokbán, balladákban
tisza hangja zeng hibátlan.*

*Égre tárt gyermekszemekben
tündököl mind fényesebben,
s testi hiányát betöltvén:
megmarad, mi benne törvény.*

H. J. huszártiszt visszarendelése

Kodály Zoltán emlékének

Muskátlis cserépben dül a rangadó
KERTÉSZEK – FÖLDEK
nulla : nulla

Tündérország és Nagybony között
robog robog a SÚDRA-EXPRESSZ
robog a négymilliárd a tizmillió+
s mi messziről Kék az közletről
ha mu

*

és elindulsz te is kicsi különszerelvény „örök csővasút
a testben”

mi kérem vagy megsegítjük vagy legyőzzük
a franciákat de mindenképp fordítva fekszünk az ágyba
hisz mióta itt vagyunk már a Teremtés féktávolságán
belül! MIÓTA ITT VAGYUNK fölfejlődő avagy defenzív
alakzatokban eszmeérted míg téveteghanyatt a tudomá-
nyosan alfa-ivóknak nevezettek interkontinentális nagy-
közösségében

s bár nem tudni ki hozta be az első
szaxofont (mialatt mi Herr Adrian dodekafón falanszter-
falának támasztottuk kissé ódondi ötfokú hanglétránkat)
DE Napóleon már igazi tenorszaxofon-tölcsérből sirdogál
a Műben

és ez is valami
s az is hogy valaki szépen tud hazudni ÉRTÜNK:

ó ti
szeszélyesen összecattanó roppant legyezők legfelül
s te bájosan hiányos térképismeret NE NADRÁGRÖNTGENT
ha megszakad a szív! Fölséges Regina! ez a menetjegy
oda-VISSZA szól BOCSÁNAT ha üvegék ribizlifürt-aján-
déka görünk nyakán vércsordogálni kezd s mi tengeremély
gatyánkig csúszunk mosolyán a népek tengeréből VALAMIT
MÉGIS FÖLMUTATNI: jó hogy tán lehetnénk nem ily gén-
koptatók is föltétlenül

ÉLŐK – HALOTTAK
nulla : nulla

*de ez a libikóka is hogy elmerévült
ez a megaszalt vadász-szív a szívben már semmit
nem akar!: e káprázó szempár is megtanulhat még szau-
názni ha kölcsön gyúródeszkán terjeszkedünk*

Fölséges Regina!

*megmászom jégpáncél magasságait
térdének támasztván
ötfokú hanglétrámat HAJRA EGYEDŰL dögcédulámon a köcsög
paramétereivel a metafizikus közelítések ledarált rongy-
csapásain de ime följutok*

föl

*jutok s kitárván
némaságom bélcsavarodásos belüregét bűzéből szabadon
száll a szó*

*BALNÁKNAK NEM KELL PILÓTAHAL!!!
bár még nekik is jól jönne egyszer –*

*és elindul a kicsi különszerelvény és igenis örök
csővasút a testben*

mert INNEN és TÚL

mert INNEN és TÚL

*az az alacsony fejgerenda azamucsail' ArcdeTriomphe!
és mégis csak AZ (lásd: causa sui)*

*búcsúztassuk hát el a katonát
örök mundérját elviheti –*

*díszSZÁZAD vigyázz
zászlónak*

fogadás LENTRŐL

tiszte

*(„A szabadság ez: csak önmagát akarni,
semmi más...”*

Hegel)

KORFORDULOK ÉS A KÖLTÉSZET VÁLASZAI

Illyés Gyula lírája 1945 után

ELÉGIA ÉS GONDOLATI VERS

A tájfestő, természeti és zsánerképeket rajzoló, emlékeit idéző költő magatartását megfontoltak, mérlegelőnek, türelmesnek és derűsnek látjuk. E versek légköre a humor, az epikus részletekkel egybeszőtt leírás, a meghitt visszaemlékezés hangulatalelemeiből tevődik össze, ritka bennük az ironikus hang, s ha mégis feltűnik, az sem a tárgyra irányul, hanem magára a költőre. De a *Kézfogások* egy másfajta magatartást is megszólaltat; azt, amelyik az elmúlással és a nemzet sorskérdéseivel számot vető költőt állítja elénk. Az elégiák és a gondolati versek költőjét, aki racionális prófétizmussal tekint az ember és a nemzet sorsára.

Az idő múlásának érzése és az, hogy „lassúbb-gyorsabb agonizálás / minden élet ötven után” (*Elmúltam harminc...*), a kötetnek több versét hívta életre s ezzel feltűnt költészetében az élet végességén elmélkedő elégiák sora, amely későbbi versgyűjteményeiben mind nagyobb szerepet kap és fokozatos átalakulásokon megy keresztül. Ismerjük részleteiben Illyés idő- és halálfilozófiáját a *Kháron ladikján*-ból, veleje körülbelül az, amit az ott idézett Epiktétosz-mondat fejez ki: „Ha lesz, nem leszek, míg leszek, nem lesz.” A *Kháron ladikján* azonban jóval későbbi munka s így érthetőbb, hogy ott, nem ötven után, hanem hetvenhez közel, igyekszik mindent tárgyilagosan látni. „Mert ki a bölcs? Aki mindent tárgyilagosan lát. Saját magát is, egy harmadik szemével.” A tárgyilagosságból fontos életelv adódik: „Bármily képtelenül hangzik, ne fogadd el a halált. A megtestesült képtelenséget.” Az elégiák az élettől búcsúzás fájalmában fogantak és épp a belenyugvást érzik lehetetlennek, s vagy a bánat vagy pedig az értelem hangja szól erősebben, elnyomja a szelíd elmélkedést, s e kettősségből, e két pólus közti feszültségből fakad ezeknek a verseknek egyéni stílusa.

A féken tartott indulat költője Illyés, az értelem ellenőrzésével mérsékli fölhevüléseit, annál erősebb hatást kelt, ha a megfegyvelmezett versből egy sor vagy nagyobb részlet formájában az indulat leplezetlenül, a latolgatás gátjait mintegy átszakítva, kicsap. Ezt a versteremtő indulatmenetet már *A reformáció genti emlékműve előtt* című költeményénél megfigyelhettük, de mérsékeltebb formában erre mutatnak például az elégiák is. A reflexió uralja a *Menedéket*, amely három részre tagolódik: az első a „halálos nyavalyáról” szól, arról, hogy „veszni kell”; a második az öregség testi tüneteiből sorol föl néhányat; a harmadikat a búcsú hangjai töltik el s a pillanatot ünnepiességét finoman az fejezi ki, hogy a költő latin mondatot sző a sorok közé, s rárimelteti rögtön a fordítását is. Az elmúlással kapcsolatos érzelemhullámozást a vers az elemző tudat szintjére emeli, az érzés az értelem ellenőrzése elé kerül, hogy aztán megint kivonja magát alóla. Az érzésnek és a tudatnak ezt a fajta egymásba átömlését a visszafogott indulat foglalja keretbe s ez a fegyvelmezettésség arról árulkodik, hogy a *Menedék* a halál tényébe bele nem nyugvó ember gondolatélményét vetíti elénk. Hiába tudja az értelem, hogy az ember sorsa a halál, az életőszton tiltakozik a „végső ebtámadás” ellen, ez világlik ki az ellágyuló búcsúzás gyöngéd szavaiból is. A pszichoanalízis – kissé agyoncsépett – felismerése, hogy Erosz és Tha-

natosz karöltve jár, a szerelem és a halál érzülete gyakran fonódik egybe. Amidőn a szerelem az odaadásban végtelenné kívánná tágitani az életet, s az ember legteljesebben érzi, hogy élete – Illyés szavával – „öröklét igényű”, ugyanakkor kerül szembe az idő múlásának és saját végességének tényével is. A *Menedék* harmadik, búcsúzó része az elmúlással szembenézve a szerelem menedékében talál vigaszt, a vers indító és záró része a halált és a szerelmet villantja össze: az élet természetes folyamatában egymástól távol eső, az emberi érzékelésben mégis szorosan összetartozó létállapotokat.

Tárgyuk szerint az elégiák sorába illenének a *Doleo, ergo sum* és a *Mors bona, nihil aliud* is, valójában mégsem az egyik sem; nem a fájdalom és a halál érzését szolgáltatták meg, hanem az elemző értelem taglalja, mit jelent a testi kín és hogyan kell felkészülni a halálra. A *Doleo, ergo sum* az elégia burkában voltaképpen példázat-költemény, visszaütés is található benne a „pesszimista” versekről folyó vitára („Álomvilágban él, kinek csak öröme van”), a *Mors bona*... pedig racionalista hitvallás a túlvilág nélküli ember földi üdvösségéről. Illyés ebben a költeményében arra tett kísérletet, hogy észérvekkel találjon magyarázatot, hogyan tudja az ember méltósággal elviselni, tudomásul venni a halál tényét:

Mivel nincs túlvilág és semmi oly titok ma,
meddig az elme el ne jutna,
esküdjünk ésszel is szívünk-rég-gyanította
Mors bona, nihil aliud-ra!

Ennek az időszaknak legmagasabb hőfokon izzó verse, a *Bartók*, 1955. október 14-én jelent meg, országosan rossz közhangulat idején, a gyatra kiállítású Színház és Mozi című hetilapban. Tempós, nyugodt, tárgy-megjelölő verskezdethez szoktatták az olvasót Illyés versei. A *Bartók* az indulat kellős közepébe ránt fölindultságot és haragot árasztó kezdő mondataival; mint a némaságból egyszerre kitörő kiáltás. Kérdőszóval indul, amelyre rövid, felkiáltó mondatok adják meg a választ. A fölzaklatott állapotot tükrözi az is, hogy a második szakasz élén megismétlődik az első szakasz néhány sora, de most már kérdőjel nélkül, a felkiáltó mondatok további fokozásával. Ez a nyitó rész semmit nem magyarázkodik, az ellentétek mégis világosan jelzik, hogy a tárgy Bartók zenéje, de jóval több is annál. A zenei hangzatok nyelvi lefordítása közérzetet, korhangulatot idéz Bartók zenéje révén: a látszólagos összhang helyett a valódi harmóniára való jogot követeli, ami csak az igazság kimondása árán valósulhat meg. Ez a vers-nyitány a felcsattanó rövid mondatokkal és a rájuk válaszoló hosszú mondatokkal, majd ennek megismétlésével; az első szakasz magas, a második szakasz mély hangjaival egy szokatlanul kemény és szaggatott zenei ritmus szerkezetét követi. Ez a ritmus, ugyanúgy, mint a nyelvi közlés, az ellentétezés és szaggatottság miatt is a zenei forte képzetét ébreszti. A verskezdet a „hangzavar” – „vigasz”, „szitok-szó” – „harmónia” fogalmi ellentétére épül, s már ez az indító rész érezteti, hogy a „hangzavar” a „jaj-sötét szívekben” kelt igazi visszhangot, amire nagyobb nyomaték Vörösmarty *Liszt Ferenchez* című ódája záró sorának – „Még van lelke Árpád nemzetének” – parafrázisából – „van lelke még a nép'-nek” – sugárzik át. S azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a vers elején a nép idézőjelben szerepel, hogy aztán később a macskaköröm ironiája nélkül tűnjék fel több ízben is. A kétféle népfogalom között a vers egyértelműen különbséget húz: az egyiket azok használták, akik a bartóki zenét s mindazt, amit jelképez, nem akarták érteni, míg a másik az ettől szenvedőt fejezi ki.

A bevezető rész után a vers átvált a zenei élményből a zene által följazott gondolatok közlésére és továbbra is a hazug és igazi harmónia ellentétén halad és újabb meg újabb fokozással az indulatot egyetemes gondolatá tágitja. A vers innen kezdve mezzoforte hangon szól; az erős hangsúly az egyetlen lélegzetvétellel ki-mondható gondolatokra, a tiráda utáni axiomatikusan tömör kijelentésekre esik: „Bánatomat sérti, ki léha vigaszt / húz fülembe (...) Hazák vesztek el – ki meri siratni / verkli futamokkal? (...) Mert növeli, ki elfödi a bajt (...) Te bennünket

növesztel, azzal, / hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk (...) Ím, a példa, hogy ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja (...) Mert olyanokat értünk meg, amire / ma sincs ige" stb. A vers a bartóki zene példáját, az elviselhetetlenül nyomasztó közállapotok elleni tiltakozást és a művészet föloldó élményét egyszerre, egymásba fonódottan érzékelteti. A bartóki zene „hangzavar”, érdesen, kegyetlenül hangzó disszonanciája egy igazibb, poklot szenvedett harmóniát hordoz. Ettől elválaszthatatlan a tiltakozás: az egész vers egyetlen nagy szólam a „hazugul szép énekek” álderűje, álharmóniája ellen. Idézzük vissza az 1945 után íródott versek bizakodó, cselekvésre sürgető hangulatát, a nagy lehetőségek tüzelte pátoszát s vessük össze ezzel a Bartók „pokolzaját”, menten látható lesz, hogy a közben lefolyt idő nemcsak a reményeket temette el, de a bajokat az elviselhetetlenség határáig fokozta. Illyést eközben is éltette a remény, hogy a világ mégis jobbra fordul; életfilozófiáját az elégedetlenség és a remény párosulása fejezte ki s a Bartók is a föloldódás reményének hangjaival zárul. A befejező sorokban a vers visszavált Bartók zenéjére s annak gyógyító harmóniáját az újra bízó remény érzéskörével fűzi össze.

A huszadik század közepén élő ember gondolatélményét megőrkítő mű a Bartók, a nagy modern ódák ritka példánya, a magyar helyzet nyomorúságán érzett döbbenetet az általános emberi veszélyeztetettség körébe emeli fel. A klasszikus hagyományt eleveníti fel benne Illyés, az ünnepélyes hangot, az emelkedettséget a vádolás és a számonkérés szövegeivel kapcsolja össze, s így jut el a költészete egyik vezérmotívumának tekinthető feloldáshoz; ahhoz, hogy „belevész a világ, ha nem / a nép szólal meg újra fölségesen”. Ez a motívum tér vissza, állító formában, a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről* című jelképes versében is. A vízgyűjtőt szétrepesztő fenyő példája a legsúlyosabb gondok között is földeríti. Ezért is tekinthetjük a *Kézfogásokat* a felelősség kötetének, mely ugyanúgy, mint Benjámin László, Csanádi Imre, Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István ekkoriban megjelenő munkái, „a vállalt eszmék őrzésének etikai parancsát” is kifejezi, ahogy ezt Fülöp László írja *Költészet és történelem* című tanulmányában.

A GONDOLATI KÖLTÉSZET POÉTIKAI TÍPUSAI

Legújabb pályaszakasza az ötvenes évek végétől számítható, az *Új versek* című kötetétől, mely néhány esztendő késéssel, 1961-ben jelent meg s közben csak egy fordításgyűjteménye, a *Kínai szelence* (1958) kapott nyilvánosságot. A hatvanas évek elejétől aztán egymás után hagyták el a sajtót verses kötetek (*Dőlt vitorla*, 1965; *Az éden elvesztése*, 1967; *Fekete-fehér*, 1967); esszéregényeinek (*Ebéd a kastélyban*, 1962; *Kháron ladikján*, 1969), tanulmányainak, útirajzainak (*Petőfi Sándor*, 1963; *Ingyen lakoma*, 1964; *Szíves kalauz*, 1966). parasztkomédiáinak (*Bolhabál – Tüvétezők*, 1966) és versfordításainak (*Nyitott ajtó*, 1963) társaságában. Ez az évtized volt Illyés Gyula pályájának egyik legtermékenyebb időszaka, bámulatra méltó bőséggel ontotta a műveket; sőt, alkotói lendülete élete hetedik évtizedét átlépve sem tört meg. A hetvenes éveknek mintegy a nyitányául jelent meg sokat vitatott tanulmánykötete, a *Hajszálgyökök* (1971), a Szépirodalmi Kiadónál – Domokos Mátyás szerkesztésében – megindult életműsorozatának kiadása, s nem hallgatott, rendületlenül dolgozott tovább a költő is (*Mindent lehet*, 1973; *Különös testamentum*, 1977).

A változást az *Új versek* tépelődőbb, személyesebb vallomásai indították el; a kötetnek azok a darabjai, melyek az élet szűkebb köreit világítják át. A szerelem, az otthon és a táj jutott ekkor nagy szerephez, a kis külön világ témaköre és a magányosság hangulata. Ez a világtól elzárkózás nem kínált harmonikus védettséget, valójában fullasztó magány volt, kétellyel és gonddal volt tele: „zord árvaság” és nem társadalmon kívüli békeség, bárha a néma tó, a sirályok röpte, egy hajóút nyújtott is átmenetileg megnyugtató enyhületet. Megrendült, viaskodással és feszültséggel terhes élet vallomásait foglalják magukba az ötvenes évek végén írt versek. Nagyon ritka az a fajta tiszta nyugalom, amit a *Zápor után* természeti képei idéznek. Visszavonulása az intimitásokba, kis témákba, tájszemléletbe épp azt jelzi, hogy eze-

ket a verseket a megrendülés, távlatvesztés szülte. Meglazult vagy veszni látszott a biztos, sok szálú kapcsolat, amely költészetét a tágabb közösség életével összefűzte. A személyes kedv és bizalom vallomásai csak a megújuló természet látványán (*Tavaszelő, Jó május, Virágzik a kőény!, Dologidő, Napfény az íróasztalon*), vagy az emberi munka értelmét és a régi tárgyakat idéző versekben élednek újjá (*Az volt a hű dal, Szerszám nyelek, Hasznos akarát, Munkás a munkával, Anteusz*). Az ifjúkorára emlékező versek szintén a feléledést ígérik lobogó hitükkel, romantikus álmaikkal (*Ifjúság, Párizs, szerelem, Dárdavivő, Diákkor, Halott barátom fiai közt*).

A levert hangulatot, mely néhány esztendeig tartotta hatalmában Illyést, részint az okozta, hogy a korabeli étellel s az irodalmi nyilvánossággal veszítette el az ösztönző kapcsolatot. Úgy látszott, hogy ő is a hallgató írók sorába állt, noha valójában egyfolytában dolgozott, ekkoriban bővítette az első kiadásnál egyharmadnál is nagyobbra Albert Camus-nek, a Gallimard kiadó lektorátusa vezetőjének felkérésére Petőfi-könyvét, falukutató írásaiból állított össze válogatást a Gondolat Kiadó számára, amely aztán nem jelent meg. Ez az időszak liráját nem gyarapította új poétikai elemekkel, de hangulatilag sötétebbre színezte és elindította azt a változást, amely aztán a hatvanas években teljesedett ki. A mély levertséget sugalló versek (*-20-ban Pestről lesietve, Szigorú tél, Csitító, Daltalan táj, Háborúk után, Cinege*) mellett egyre-másra föltűnnek az léletszereteket, az értelmes cselekvést, a teremtményt dicsőítő versek, melyekből biztatás, példamutatás, életkedvre serkentés árad, ekkor sem véve tudomást arról a világgöltészeti áramlatról – Rilke, Pound, Benn lírájáról és a posztavantgarde irányról –, amely az effajta költői magatartást a romantikus hagyomány körébe utalta vissza. Színektől ragyogó vagy sivár látnivalókat festő természetképeiben az léletszereteket ölt alakot (*Madarak, Rózsák a rácson, Az őszi méhek aranykereké, Vadrécs éj alatt, A fákhöz, Kiköt az év Tihanyban*).

Az időrend fonalán haladva elérkeztünk oda, hogy most már megkülönböztethetjük Illyés Gyula költészetének világszemléleti sajátosságokban gyökerező három fő poétikai típusát. Első helyen az élményverseket kell említenünk: ezekben a közvetlen élménykifejezés, az életképszerű rajz, a tájfestés, az elbeszélés és a jelenetszerű megelevenítés szabja meg a versképzés módjait. Az élménykifejező jelleg egyszerű, természetes és világos képekben nyilvánul meg, s ami a legfontosabb, a tájleírás, életkép, emlékező hangulatvers vagy népies formájú költemény a költő és a világ közötti összhang megszólaltatója is. Illyés költészetének ezt a rétegét, megkülönböztetve az elvont tárgyiasságtól, az érzékletes vagy konkrét tárgyiasság műkifejezéssel jelölhetjük. A tárgyiasság fogalma itt szó szerint először valami külsőt jelöl s azt jelenti, hogy a költő a külvilágra figyél, élményei kívülről érkező benyomások, látványok révén indulnak meg. Ez a fajta tárgyiasság mégsem azonosítható az objektív, személytelen vagy pusztán epikus leírással: ami a versben megszólal, az nemcsak a tárgyból sugárzik ki, vagyis nem állíthatjuk, hogy az élmény forrása pusztán egy külső jelenet, természeti kép volna, amelyet a költő szubjektuma mintegy magába fogad, s ilyenformán a szemlélt tárgy szinte uralkodik a szemlélőn. A tárgyiasság jelentéstartalma körül némi homály észlelhető, mert hol szűkebb, hol meg tágabb értelemben alkalmazzuk, egyszer a lírai költészet egyik típusát, elsősorban a tájköltészetet jelöljük vele, másszor meg poétikai alapfogalomként használjuk és filozófiai töltésű jelentést tulajdonítunk neki azáltal, hogy a szemlélet tárgyiasságával azonosítjuk. Illyés lírájának tárgyiasságán az előbbi értelmezés szerint olyan költői leírást értünk, amelyben az élménykifejezés egy-egy tárgy tárgyszerű bemutatása révén valósul meg.

A második típus a gondolati vers. Alapja, kiváltója az, hogy az életben, a társadalomban diszharmonia lett úrrá, amely kudarcokat, bukásokat és igazságtalanságokat szült, értéktelen erőket segített hatalomra, megzavarta, szétdúlta az egyén és a közösség viszonyát. Illyés gondolati lírájának a célja is gondolati, fogalmi és erkölcsi természetű: ráeszméltetni, megvilágítani akar ezekkel a verseivel, ezért folyamodik az érvelés során érték-polarizációhoz, az ellentétezés módszeréhez, vagy az ismétlés, a halmozás felfokozó hatásához (*Nem volt elég, A reformáció genti emlékműve előtt, Egy mondat a zsarnokságról, Bartók, Koszorú*). A helyes válasz keresése,

a gondolati gyöttrődés, mely heves érzelmi és indulati töltést áramoltat a versbe, nem csak az intellektuális erőfeszítésről, hanem arról is tanúskodik, hogy maga a költő is mintegy a vers születése folyamán ébred rá az igazságra. Ez a fajta gondolati vers nem megnyugvást, hanem küzdelmet, a megvilágító szóért folyó birkózást avatja az olvasó élményévé. Az erkölcsi felelősség sarkallja a költőt és arra készíti, hogy nézzen szembe a gyöttrő kérdésekkel és személyes, morális erőivel küzdjön meg velük, mert a gondolat fegyver is, mely ha győzelmet nem arat is, segít elviselni a bajt (*Bartók*). Van aztán a gondolati versnek másik válfaja is, a felismert igazságot, az önmagában biztos tudást, a kiforrott értékválasztás magatartását sugalló versváltozat, melyet a javítani akarás szándéka táplál. Ebben nem a küzdelem, az értelmi erőfeszítés uralkodik, hanem a gondolati tárgy többoldalú kibontása, általános érvényre törő bizonyítása. Mint például a munkáról szóló hosszabb verseiben, Illyés gyakorlati célú életbölcseletét kifejtő darabokban (*Mozgó világ, Az orsók ürügyén, Az éden elvesztése, Ditirambus a nőkhez, Teremteni*). Ezek a versek az élet fenntartását szervező munkát ünneplik, egyaránt ide sorolva az egyszerű javakat létrehozó testi munkavégzést ugyanúgy, mint a művészi tevékenységet. A falusi kútásó éppúgy értékteremtő, mint az író, a zenész és a festő – mindegyikükről külön vers szól, fennhangon hirdetvén a költő életigenlő, cselekvéspárti meggyőződését (*A Víztakasztó ünneplése, Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez, Óda a törvényhozóhoz*).

A hatvanas-hetvenes évek hozták el költészete poétikai átalakulását. A fordulat nem egycsapásra, egyik napról a másikra zajlott le, fokozatosan bontakozott ki, a ciklusosság szakaszain és körforgásán belül. Témák, motívumok, kifejezésformák vissza-visszatértek, ismétlődtek a versekben, ám ezen a pályamozgáson belül a poétikai hangsúlyok fokról fokra eltolódtak, áthelyeződtek egyik közérzetsoportról, stílusváltozatról a másikra. Párhuzamosan azzal, ahogyan Illyés mind súlyosabban, szorongatóbban érezte költői szerepének sarkallását és felelősségét s az idő múlását és hatalmát. De azt is, hogy megváltozott körülmények között szembe kell néznie a költészet némely alapvető kérdésével. Az idő múlása nemcsak mint téma foglalkoztatta egyfolytában, hanem belső ösztönzést adott arra is, hogy költői világa megszólaltatására új, korszerű formákat keressen s a tárgyiasságot és a tudatosságot másfajta szereppel ruhazza fel lírájában, mint korábban.

Az említett pályafordulat poétikailag abban jelentkezett, hogy az érzélemvilág, a külső valóság elemeinek minél pontosabb, tisztább, követhetőbb leírása helyébe az ugyanerről a tárgykörrel alkotott szemléletnek a kifejezése lépett. Bajos persze az érzelmek, tárgyak közvetlen leírása és szemlélete között elválasztó vonalat húzni, hiszen nemegyszer a leírás egyúttal szemléletet is magába foglal és a szemlélet sem nélkülözheti a leírás tárgyra utaló elemeit. De a *Kézfogások* majd minden darabjában elkülöníthető még az érzéskifejezés, tájfestés, életkép a gondolatközléstől, az élmény tudatosításától. Az *Új versek* utáni kötetekben az érzékelés összefonódik a gondolat- tal, a látvány az eszmével s ebből az átmeneti formából fejlődik ki az a versváltozat, amely nem a tárgyat, hanem a tárgy szemléletét, nem a reflexió lépcsőfokait, kibontakozását, hanem magát a reflexiót ábrázolja. Valójában ez is gondolati vers, ám annak ismét egy újabb változata; fő mozgatója nem a ráeszméltetés és a megvilágító szándék, hanem a belátás, az önmegfigyelés, az elmélkedés – ezt a harmadik verstípust nevezzük önmegfigyelő versnek. Illyés úgy érezte, gúzsba köti a régi formakészlet s ez a felismerés költői világa tágulását vonta magával: homályosabb, összetettebb érzésállapotokat úgy foglalt versebe, hogy nem tisztította meg őket s nem törekedett már arra, hogy a gondolkodás világos menete szerinte rendezze el mondanivalóját. Kiterjesztette a képzelet és a gondolat körét, hogy minél hitelesebben azt fejezze ki, amit átélt. Átlépte az értelem határait, melyeket olvasóira figyelve, a *Kézfogások*ban még oly aggályos lelkiismeretességgel tiszteletben tartott. Mindamelllett a tudat szabad működése közben sem mondott le az értelemről, újfajta versei is a mély gondolkodás jeleivel vannak telítve, éreztük bennük egy hatalmas elme ítélőerejét.

A gondolat a modern költészetben sincs egyáltalán hátrányos helyzetben, csupán a versbeli szerepe változott meg. A gondolati felismerés és erő kifejtés, az értelem elemző tevékenysége hathatósan járulhat hozzá a költőiség elmélyítéséhez. Az értelem

a legváltozatosabb formában vehet részt a költészet alakításában, az érzelmek, lélek-állapotok megvilágításában, csakúgy, mint az érzelmek gondolattá formálásában és fordítva. Mint már több ízben jeleztük, a gondolati elem Illyés költészetében igen-csak fontos rendeltetést kapott; némelykor talán túlzó mértékben is. Szóvá tették a kritikák, hogy egy-egy verse a kopárságig disztelen, akarata ellenére a prózaiság hatását kelti s ha nem mondták is ki, ezzel azt sugallták, hogy olykor agyafúrtaabb az értelme, mint amekkora versében a költői erő. Való igaz, hogy akadnak versei, melyekben a magyarázó, bizonyító, érvelő rámutatás oktatói színezetet kap s a didaktikus célzatosság az új költészet céljával ellentétben áll. Mindez azonban mellékes jelenség, több szót nem érdemes rá vesztegetni. Amidőn arról beszéltünk, hogy a leírás versképző helyére a szemlélet lépett, ezzel a gondolati elem szerepének átalakulását is érintettük. C. M. Bowra írja *Az alkotó kísérlet* című tanulmányában, hogy a költői mű létrehozásában az értelem elemző tevékenysége kétféleképpen nyilvánul meg. A költők egy részénél „a fokozott gondolati tevékenységnek nagy szerepe van az alkotás folyamatában, de a versből magából a gondolat, mint olyan, kimarad. Ez első-sorban T. S. Eliotra érvényes”; másrészt viszont „vannak költők, akik számos gondolatot megtartanak a kész műben [...], mert ezek az intellektuális elemek utalnak a gondolkodási folyamat feszültségeire [...] Más-más módon jelentkezik ez Paszternáknál és Rafael Albertinél.” És Illyés Gyulánál, tehetjük hozzá, mert az ő lírájában is e második változattal találkozunk.

Ha ezeknek a verstípusoknak megpróbáljuk vázolni költői szemléletformáit és beszédfajtaikat, előjáróban a pátosz és az ironia költészettani szerepével kell foglalkoznunk. Mind a kettőt magatartásformának, de egyúttal filozófiai és poétikai kategóriának tekintjük, s mindkettőt a tudatos értékválasztás kifejezőjének tartjuk. A pátosz és az ironia is egyaránt a prófétikus magatartásnak, a küzdésnek és a jövőre irányultságnak megjelenési módja: a küzdelem-helyzet hangsúlyozása, méghozzá végletes, szélsőséges formában. A pátosz összeforrt a tárgyiassággal és a gondolati vezérlésű versek poétikai sajátágaival, a szenvedélyesség ugyanis a fogalmi gondolkodást, az élményi tapasztalatot nem pusztán áthevítette a személyesség meggyőződésével, hanem egyúttal a prófétikusságot, a jövőbe tekintést is személyessé formálta. A pátosz ilyenformán a költői személyesség és a történelmi folyamat között teremtettt összeköttetést: a belső meggyőződést, a felindultságot és a külső világ történéseit kapcsolta össze. Illyés saját költői egzisztenciáját mindig elválaszthatatlannak tartotta a közösségtől, a pátosz ezt az egybetartozást hangsúlyos formában, emelkedett stílusban fejezte ki. Szabó Lőrinc *Tücsökzenéje* mutatott példát arra, hogy az élettrajz anekdotikus tényei, az esetlegességükkel tündető emlékek előhívják a költőből az egész élet befogadásának felemelő érzését; a költő szavával mondva azt a csodát, hogy a személyes életet szinte végtelenné tágítva egy-egy vers tartamára, az ember egybeforrhat a természeti világgal. Itt a személyesből az időtlenbe vezető útnak a bejárása kelti fel a megindultságot, mely hegeli értelemben a költő lelkét áthatja és kitölti. A pátosz mindig olyasmit jelöl, ami az emberben igaz és értékes, tehát nem minden szenvedély pátosz is egyúttal; Szabó Lőrinc a személyiség kitágításában talált rá a pátosz forrására és tartalmára. Illyés verseinek pátosza szintén a személyesből fakad, személyes átéltség alapozza meg, de a közösségi, nemzeti tennivalók verseibe foglalásából, a tennivalókra és a gondokra irányuló figyelmeztetésből fakad nemes hevülete. Nála a pátosz eszmék alakját ölti fel, eszmékbe költözik és helytállásra, cselekvésre buzdít, ami a versekbe erkölcsi fölhívások, intelmek, értékválasztások formájában ömlik át.

Az ironiának az a szerep jutott lírájában, hogy a választott tárgy többoldalú szemléltetését s főként értelmi ellenőrzését, gondolati fölülbírálatát lássa el: az egyértelmű leírásba belevegyítse a kérdőjelek, kételyek, aggodalmak másfajta hangulatát, alkalomadtán gúnyosan visszajára fordítsa a jelentést. Ilyenformán került néha még a töretlenül vállalt és hirdetett költői hivatás is egy-egy versben ironikus megvilágításba. A gúny gyakran öngúny is volt, ami ugyan soha nem hatolt olyan mélyre, hogy akárcsak kérdéssé tehetné volna Illyés költői magatartásának alapelveit; azt a közösségi-erkölcsi felelősségtudatot, mely az ő szókratészi belső hangjaként mindig-egyre megszólalt lelkiismeretében és írói munkájának irányát kijelölte előtte. Min-

denesetre a kételyekből és a lélekállapot feldúltságából eredő távolságot iktathatta be a költő és tárgya, vagy a költészet és az élet közé. Az irónia romantikaellenes szerepet vitt költészetében, a pátosz meg épp romantikus, morális érveket vegyített lírájába, a tárgyas leírást emelte föl a nemzet, az emberiség kikezdehetetlen eszményei fénykörébe. Ha a gúny a „nem” volt, az emelkedettség, az ódai pátosz az „igen”-t mondta ki, őszinte hittel.

A beszédfajta szerinti tagolás során is három verstípust különböztethetünk meg: a kijelentő, az érvelő és a kérdező jellegűt. A leíró vers elbeszél és megjelenít, életrajzi és környezeti elemeket vesz fel, az oksági fonalon haladó egyszerű motivált-ság rendje szerint. A kijelentés, a közlés világosságához, átláthatóságához a motivált-ság szoros megokoltsága tartozik: a sorok, mondatok, szakaszok egymásutánja a logikai előrehaladást fejezi ki. Ezek a versek gyakran dalszerűek, a dalhoz állnak közel, némelyiküket, némi joggal talán, bővített dalnak is nevezhetnénk. A közvetlenül észlelhető, képanyagban és szerkezetben egyaránt föllelhető okozatiság magyarázza, hogy a verskezdet tárgymegjelölő szerepet tölt be, a verslezárás pedig kifejtlet, abban az értelemben, hogy egy esemény, élmény elmondásának összefoglalását jelenti. A második típust az érvelés, bizonyítás, eszmekifejtés, taglalás beszédfajtajáról ismerhetjük fel. Ha a kijelentő formájú verseket az egynemű közlés – élménykifejezés – különbözteti meg a többitől, az érvelő típusút az teszi felismerhetővé, hogy a vers a fogalmi gondolkodás körét is érinti és rendszeren több oldalról közelít tárgyhöz. A költő megtalált, hirdetett igazáról akarja olvasóját meggyőzni, ezért ilyen fajtájú versei tele vannak oppozíciós, értelmező fordulattal, érvelő kifejtéssel. Az értelmezésre esik a hangsúly akkor is, ha a versben fősorakoznak vagy csak épp felvillannak azok a szemléleti, gondolati tételek, amelyekkel a költő a magát szembeszegezi, de akkor is, ha ezek kívül maradnak a vers szövegén, s az érvek állításaiból kell következtetnünk arra, amit a bizonyítás során tagad és elhárít magától. A harmadik változat, a kérdező beszédfajta a meditálás, töprengés lélekállapotát eleveníti meg, amelyben a szabad képzetársításos gondolathullámozás, érzelmkifejezés a költő egzisztenciálisan legfontosabb létkérdéseit hozza felszínre. Kérdeznek ezek a típusú versek, bár éppen nem mindig kérdőmondatok formájában. Az érvelő vers a biztos tudást, a leszűrt tapasztalatot közvetíti, a kérdező vers költője meditációra alkalmas tárgyat szemel ki magának s azt a töprengve gondolkodás vagy az elégikus borongás hangulatába ágyazva bontja ki.

Ilyenformán nemcsak a naptári évek szerint esik elég messze egymástól a *Kézfogások* és a *Minden lehet, Különös testamentum*; a távolságot igazában a versek módosult szemlélete és hangja fejezi ki. Megfigyelhetjük, hogy a tárgyas leírásból, logikusan kifejlő gondolati érvelésből, az epikusan motivált részletezés stílusából miként haladt az elvonatkoztató általánosítás és a mélyebb járatú személyesség körei felé lírája, s hogyan lett benne mind meghatározóbb a szürreális képrendszer, a kihagyásos szerkezet és az ellentétek folytonos ütköztetése. A világos tartalmú és szerkezetű költői közvetlenség helyébe összetett jelentésrétegeket egymásra építő közvetlenség lépett. Illyés Gyula költészete ezzel úgy hajolt át új korszakába, hogy nem szakította meg teljesen kapcsolatát a *Kézfogásokban* tetőződő líravilágával. A többszólamúság minden tekintetben költészetének meghatározó jellegzetessége lett. Indulat és kien-gesztelődés, kétségbeesés és derű, rezignáció és bizakodás, depresszió és föloldódás, az emberi sors miatti aggodalom és a jövő biztatása – efféle ellentétpárok között húzható meg verseinek érzelmi, indulati íve. Öregség és halál, emlékek rajzása és a jelen képe, az egyén és a társadalmi ember gondjai, a nemzet és az emberiség létkérdései – ilyenformán körvonalazható a gondolatélményi kör. S mindezt modern dal, szonett, óda, dítirambus, hosszú költemény, oratórium, prózavers szálaltatja meg. A *Dől vitorla* és a *Fekete-fehér*, s főként a *Minden lehet* és a *Különös testamentum* az önbon-colás, az önelemzés szenvedélyesebb kötetei, a földúltság, szorongás, magányosság-érzés mélyeibe engednek bepillantást, s egyúttal az időszemlélet mélyreható változá-sáról tanúskodnak (A *korosztály behajózása*, *Megtalált karaván-napló*, *Félreértés*, *hogy mégse essék*, *Fiatalmas*, *nagy korszak*... s a költők, A *fecske és a falevél*).

AZ IDŐÉLMÉNY LÍRAJA

A *Minden lehet* című kötet egyik versében találjuk ezeket a sorokat: „Töményebb lettem, igazibb / hogy a fény s meleg itthagytott. / Minden szervem viaskodik.” A vers – *A tél ellen örök forradalomban* – derűlátó kicsengéssel zárul, a harcát mindennek ellenére, csak azért is folytató ember hitvallásaként. A sorok mégis jellemzőek, a hetvenes évek versei nyugtalanok és nyugtalanítóak, keserűek és rémlátomásokkal viaskodóak. A költő az idő mélyrétegeibe ereszkedik alá s az idővel, a történelemmel, a haza sorsával, az elmúlással, a halállal viaskodás feszültségei és feloldásai töltik meg az időszak verseinek nagy részét. Az időt kétféleképpen, két oldalról közelíti meg. Bölcséleti kérdés formájában, a lételmélet egyik legfogósabb dilemmájaként, és az emberi-nemzeti történelem felől. Arra törekszik, hogy tudatosítsa az ember mulandóságát, hogy föllefje az ember időbe vetettségének racionális ellenszerét és így fölszabadítsa önmagát és embertársait a halálfélelemből. Minden látszat ellenére nem az egyén mulandóságát próbálja moralizáló derűlátással vagy retorikával elfogadhatóvá tenni. Ellenkezőleg, az egyéni lét értelmét helyezi másféle, manapság kissé szokatlan megvilágításba, azzal, hogy a halálról szólva is az életéről beszél, az élethez fűződő ragaszkodását fejezi ki. Az emberiségre szakadt magányossági érzést, „a teremtés elmebajos szótlanúságát”-t nem hajlandó életelvűl elfogadni. Az a hite, hogy az ember másként tekinti saját elmúlását, ha nem nyugszik bele, hogy életét, cselekvését bénító erővel, a halál tudata határozza meg. A feloldást az egyéni lét – természetesen nem fizikai, hanem gondolati – meghosszabbításában keresi. A magányossági érzés ellen tiltakozik, midőn a másik emberhez fordul. A szorongásból való kioldódást kínálja a szerelem (*Párbeszéd új házasság közt*), a műveiben lapozó jövő nemzedék (*Hosszú tél*), az utódokat eltartó és fenntartó munka (*Az idő lebirása*). Aki a halállal szemben továbbfolytatódó életre hivatkozik, a közösséget akaratlanul is az egyéni élet fölé helyezi és a távoli célok felől szemléli a jelen mulandóságát. A hetvenes évek versei nem sugalmaznak efféle alárendeltséget vagy szembeállítást; az itt és most gondjait és nyavalyáit nem akarják az emberiség jövője felől szemlélve, jelentéktelenné csökkenteni. Az egyén felszabadításának, kiteljesedésének ügyét nem tekinti a közösségi céloknál alábbvalónak; az emberi személyiség és a társadalmi szervezet összhangját, harmonikus együttműködését mindennél fontosabbnak véli. S a közösség jövőjét sem gondolja már feltétlenül biztatónak, noha eltökélten akar reménykedni abban, hogy az értelem végül fölébe kerekedik az önpusztító erőknek.

A bizakodó hangulatú versek hangját azonban folyton keresztezik a reményvesztettségre erős szölamai, mert hasztalan tudja az értelem, hogy a saját halállal szemben a mások, a többség élete folytatódik és a szűkebb-tágabb közösség jövőbeli munkálkodása igazolja az egyéni élet küzdelmeit. A halálszorongásból építhet kivezető utat a racionális jövőtudat, ám ez az életszemlélet és költői szemlélet legérzékenyebb pontján kap szinte gyógyíthatatlan sebeket, ha a környező világból nem érkeznek hozzá biztató jelek. Borúlátó helyzetjelentés fonódik össze verseiben a mégis reménykedő közérzettel.

Az életosztón küzd az idő múlásával s ennek a küzdelemnek nincs, nem lehet vége, a költő nem juthat olyan gondolati eredményhez, hogy kijelenthesse: megtalálta az egyetlen végső szót, a mindent kifejező verset, mely feloldja az élet és a halál ellentétét. Illyés azt érzékeli, hogy az idő múlása abszurditás, lehetetlen megbékélni a ténnyel, hogy a virágzó, tevékeny élet a halál felé tart. A saját egyéni sorsába pillantó költő újra és újra rádöbben arra, hogy nincs kiút: a halál abszurditása az élet törvénye. A beletörődni nem akarás és az elháríthatatlan vég kénytelen tudomásul vétele készíteti arra, hogy folyton visszatérjen ehhez a tárgyhoz, az idő múlásához, mint legmértőbb, megküzdési való létartalomhoz. Illyés időversei nem a semmi felé irányulnak, hanem az akarat és kötelességtudat által vezérelt érzés- és eszmekörben foglalnak helyet, kiegészítve így a társadalomként, közösségként szemlélt világról szóló versek anyagát. Költészetében állító és felszólító formájú vezérszólam, hogy az egyedi ember találja meg a helyét a közösségben, mégpedig olyanformán, hogy az adott időpillanatnak ismerje fel történelmi dimenzióját. Az egyén sorsát összekapcsolja a

társadalomával, mindenféle jogkorlátozás, jogfosztás ezért lesz számára egyéni sérelem, a közösségi jogvédelem pedig a személyiség autonómiájának előfeltétele. Illyés időélményét ebben az összetettségében kell szemlélnünk, innen kiindulva fejthetjük szét különböző rétegeit.

A történelemről, az emberiség útjáról, a forradalmi tervekről, a nemzet sorsáról szóló újabb versei fájdalmasan és vigasztalanul sötét képeket tárnak elénk:

Készül még egy-egy gyerek. Friss-meleg kenyér.
Szimatol, az ajtófélfához áll:
tengődve valameddig még el él,
el, a halál.

Pusztuló ország a címe ennek a négysorosnak, melynek szorongásos hangulatát több vers ismétli, erősíti (*Eretnek ima, Fogyó időben, Koszorú, Túl a folyón, Kiket szült Katalin*) és társulnak hozzá még azok is, melyek nem közvetlen formában szólnak a nemzet jövőjéről, hanem az emberi történelemben pillantanak. „Minden lehet”, olvasuk *Az ígéret megszegésében*, ami főként azt jelenti, hogy minden rossz lehet: a történelem eszelős és kiszámíthatatlan, bármikor képtelen eseményeket zúdíthat ránk. Nem váltak valóra a fiatalság nagyratörő tervei sem, nyomasztó kép bontakozik ki múlt és jelen sok elbukott kísérletéből, s ezt már csak a nagy katasztrófákat idéző Vörösmarty- és Ady-verssor fejezheti ki hitelesen (*A fecske és a falevél*). A kihunyó remény igyekszik megkapaszkodni a falusi életkép szívet melegítő jelenetében, ám ez is jobbára múltból felsajgó emlék (*Falusi fölvonulás*). Régen meleg, lüktető áramkör kapcsolta össze az egyes ember – haza – emberiség ügyeit, gondjait; most ebben a kapcsolatrendszerben zavar keletkezett. Az értelem küzd a régi bensőséges viszony helyreállításáért, ám Illyés rendszerint eszmei ellenérveket tud szembeszegezni aggodalmaival, tapasztalatokat ritkábban. Mindenképp szembeszökő költészetének elsötétülése, különösen akkor, ha magunk elé idézzük a *Dőlt vitorla* és a *Fekete-fehér* áradóan bizakodó és a cselekvő élet eredményességét magasztaló verseit: ezek sodró erejű pátosza eltűnt költői világából. Egyik legmegragadóbb versének, a *Koszorúnak* is ebből a kettősségből fakad komor indulatossága: a kinyilatkoztatott emberi jogok és annak gyakorlati megcsúfolása, az értékörző eszmeiség és a magyar nyelv történelmi sorsa kerül szembe egymással, vagyis az eszménynek és az élet gyakorlatának az ellentéte. Illyés haragját joggal lobbantja fel az a képsor, melyet képzelete egyetlen indulatmenetben leperget előtte: az emberiségi elvek tisztán tartásáért oly sokat küzdő írónak a század harmadik harmadában is alapvető igazságok érdekében kell szavát felemelnie. Derült biztonságérzete efféle észleletek miatt rendült meg s a lesújtó benyomások következtében távolodik el költészete a napi benyomások verse foglalatától. Az életre távolabbról tekint, képzeletét a nagyobb összefüggések indítják meg, a „mozgó világ” eseményeiből leszűrt tapasztalatokat az idő és a történelem közegébe ágyazva, az általánosítás síkján önti formába.

A *Minden lehet* és a *Különös testamentum*ban is gyakran különválnak még a magyarság-élmény és az emberi élmény, de számos verse helyzeteket idéz, ezekben a témakörök összefolynak, egymásba ömlenek az élet tényei, miként ezt az *Ablakok, Várákosások, Az állomások hosszán, Bemutató, Fehér fák, A nagy nemzetek büszke fiai* című verseiben megfigyelhetjük. Az idő az, ami mindent meghatároz és mindenütt jelen van. Illyés nem vonzódik ahhoz, ami mozdulatlan, ami végleg lezárt, az alakuló, változó élethez, annak látványához, emlékeihez, jelenben mutakozó tüneményeihez kötődik. Ezt szegezi szembe az idő múlásával, s ebben felleljük értelmi ellenérveit, konokul életpárti logikáját, de ezen túl azt a többletet is, amit egy gazdag élet élményanyaga, tapasztalatkincse, küzdelme, harcokat vállaló hite nyújthat. Időélményének ezért lett kulcsfogalma a várákozás: versei azt fejezik ki, hogy minden, ami volt, azért történt, hogy az embert új lehetőségek valóra váltására sarkallja. Ez a fajta létremény levetette magáról az ötvenes évek közepén írott elégia formájú versei töretlen derűlétét; a teljesen soha el nem érhető beteljesülés, a várákozás és a jövő utópiája feszültségeit hordja magában. Az ember és a lét végül feloldhatatlan ellen-

tétét. A metafizikaellenességet, de a metafizika kérdésfelvetései iránti mélyebb érdeklődést is. Ahogy a *Várákozásban* írja:

A közös baj, a közös remény
legvérszerintibb két szülők.
Ahogyan a méhtől a magzat,
úgy tartunk egyre új világba.

- - - - -

Valami magyarázatot
vártam mégis: mi végre várunk?
Várákozni: maga az élet?
Mert hinni tud, aki várni tud?

Szalad a tél szürke hajával.
Őrzi melegét a csukott száj.
De nyílik, lélegezni kell,
szívni kell így-úgy a világot.

Az idő fizikai, történelmi és metafizikai kérdéseivel viaskodik. A jövővárás, a jövőbe tekintés egyik meghatározó élménye: a jelenben folyó élet a jövőnek dolgozik, a most a majdannal fonódik egybe. A múlthoz, az eszményekhez és az íróelődökhöz a ragaszkodás köti, az erkölcsi hűség, meg az a történetfilozófiai sarkigazság, hogy a múlt tudatát, az identitásörzés érdekében, ébren kell tartani. Olyanféle Tegnapi-élménnyel, mint Ady lírájában, verseiben nem találkozunk. Az *Idő rostájában* költője számára a Tegnapi a megkésettiséget, a lemaradást jelenti, a nem mozduló jelent s Ady a mozdulatlanság miatt érzékeli oly élesen az egymástól elváló idődimenziókat, a tegnap, a ma és a jövő elkülönülését. Adyhoz pedig egyre mélyebb vonzalom köti Illyést, ráhangolódik próféciaíra, azokra a sötét jóslatokra, melyeket egyik újabb versében meg is idézett (*Ady estéje*). A hetvenes években Illyésnek is meg kellett vívnia a maga harcát a magyar sors végzettszerű felfogásával; azzal a rémlátomással, hogy a nemzet történelme az eleve elrendelés fölfejtethetetlen logikája szerint, egy kikerülhetetlen sors uralma alatt áll. De meg kellett volna önmagát és műveit tagadnia ahhoz, hogy a végzet sorsélménye tartósan hatalmába kerítse, értelmi ítélőereje ellenállt ennek a közérzetnek. Költészete komor vonásai ellenére sem nyomasztó, hanem felszabadító hatású. Versei történetbölcseleti kicsengése szerint az életet, a világ sorsát nem vak erők és szeszélyes istenek uralják, hanem az eszméktől vezetett, célkitűző ember. A világtól akarni kell mindig valamit, többre kell törekedni és a csalódások ellenére sem szabad kitérni a feladatvállalás elől. Erre biztatja nemzedéktársainak, íróelődeinek és a nagy művészeknek a példája is:

Minden igazi mű: ellenállási fészek,
átvetett hídfő, tüzelő erő
detronizálni a zsarnok időt –
Lobogjatok, gyönyörű fölkelések.
(*Örök művek világa*).

Az élet tudatos oldalát értékesebbnek, lényegesebbnek és eredetibbnek tartja, mint az ösztönöst, a tudattalant. Költészete gyökeres cáfolata az ataraxiának, az érdektelenségnek, s ami ettől nincs messze, a személytelennek és a személyfölöttinek is. Igazi teremtmény-képességet a tudatos szellemtől remél, benne látja az élet szabályozóját, anélkül, hogy a pusztán racionalizmus mindenhatóságára esküdne fel. A szellemhez lélek is kell, a lélek és a szellem egysége a teremtmény szabadságban valósulhat meg, ami amellet, hogy eszme: eszmény is egyúttal. Nem kér a történelemfeletti békéből, történelmi realizmussal néz a világra; idegeiben ott reszket a veszély érzete, de versei nem a lemondást, hanem a készenlét éberségét sugallják.

A művészi egyensúly, a fegyelmezett gondolkodás, az arányos eszmefejtetés és a nyelvi kifejezés minden árnyalatát ismerő Illyés Gyula háborgó alkatú költő. Életművéről csak akkor alkotunk hiteles képet, ha a belső feszültségeket, az ellentétek átéléseit és nyomatékos kifejezését is felfedezzük művei világában. Az ellentétek egyéniségéből, helyzetéből és világképéből, vagyis teljes személyiségét megmozgató két-sarkú feszültségből erednek. A származás és szerep, hűség és eltávolodás, forradalom és nemzeti megmaradás, haza és nagyvilág – ezek a dilemmák szinte első tollvonásától végigkísérték pályáját. Illyés tudta, leírta nemegyszer, hogy a társadalmi, közösségi felelősség és a szabad, kötetlen írói alkotómunka szembekerülhet egymással, amaz gátolhatja emennek öntörvényű kibontakozását. De itt, ezeken a tájakon, ahol az irodalom a nyelvben élő nemzet életének egyik sorsdöntő kérdése volt, Németh László kifejezésével, a nemzet „sors-zónájában” helyezkedett el, a közösség életéből jövő felhívás az írói alkotásnak tárgyat, kimeríthetetlen témát, állandó sarkallást adhatott, és esztétikai érvényességet kölcsönözhetett.

A nép és a nemzet iránti progresszív elkötelezettség parancsát, amelynek olyanformán engedelmeskedett, hogy a mindennapi valóságból merített észleléseit próbálta összhangba hozni a cselekvésre készítő eszmények világával. Költészete a népiességet túlhaladó népiség 20. századi példájaként áll előttünk; olyan költői modellként, mely közvetítő szerepet vállalt a nép valóságos helyzetének kifejezése és a forradalmi eszmerendszer ideávilágának képviselője között. A forradalom Illyés értelmezésében mentes mindenfajta fanatizmustól, az „embercsinálta éden” eszményvilágával válik egyenlővé, rendszerteremtő magva az a moralitás, mely az emberi közösségek életének kiteljesedését a jó és igaz diadalmaskodásától várja. Ebben főként Petőfi és részint Ady hagyományát folytatja és túl is megy rajta a realisabb korhelyzet és korlélek költői kifejezése révén, de a magyar helyzet sajátosságára, a történelmi megkésetttség elhúzódására, a fejlődésbeli visszaesések irodalmi, szellemi következményeire vet fényt, hogy másképpen ugyan, Illyésnek szintén végig kellett járnia, másfajta körülmények között azt az utat, melyet elődeinek. Két háború közötti lírájának forradalmi moralitása az elnyomottak, mindenekelőtt a parasztság, felszabadításával megteremthető népuralom eszméjében fejeződött ki. Az 1945-ös fordulatot követő néhány biza-kodó esztendő után, a súlyos áron megszerzett népuralomnak épp népi és demokrati-kus jellege került végső veszélybe s ekkor már a létezővel szemben az ideális néphata-lom költői törvényesítése lett az időszerű feladat. És evvel együtt a nemzeti érdekek képviselője: a hatvanas évektől már nem az elnyomottak felszabadítása volt a cél, ha-nem a korábban megálmodott lehetőségeket elvileg birtokló nemzeti közösség öntu-datra ébresztése: a politikailag elmaradt, fejletlen, közömbösségbe süppedő néphez szóló intelem, hogy töltse meg élettel a számára biztosított kereteket. Ez az írói mora-litás újfajta írói szereptudatosságban öltött alakot: az író – Németh László kifejezését kölcsönözve – a nemzet tájékozódás-szerve, nem prófétál, hanem sugallja az irányt, az elérendő célt. Nem lángoszlop, nem vatesz és nem a nép íróvezére – mint Petőfi XIX. századi költője –, hanem a kor tanúja, elhárítva magától a vezér, a bíró és a pap feladatkörét:

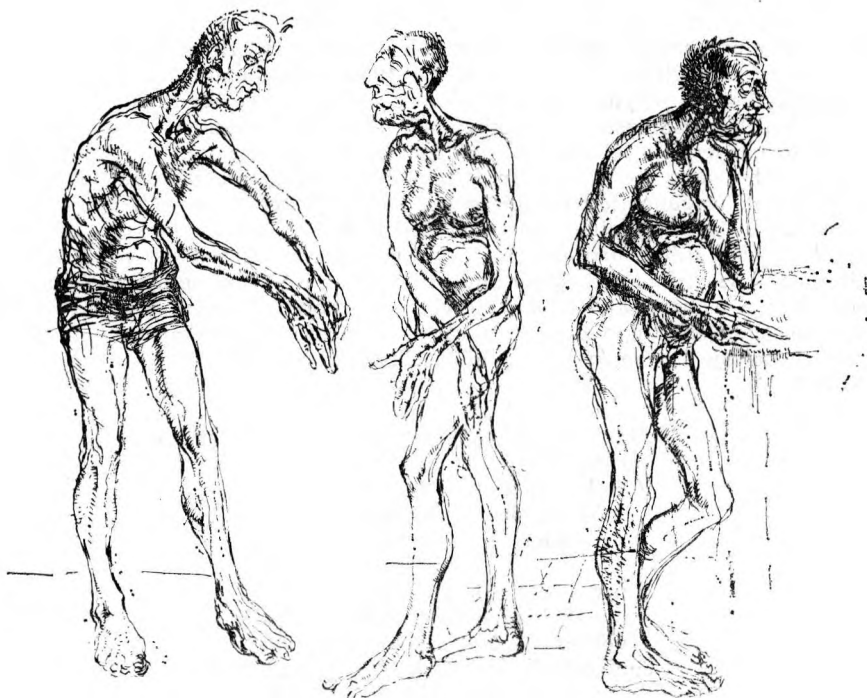
Hazudik, aki csak azt mondja: nem dereng
minderre semmi magyarázat.
Adtak – adhatnak – biztató jelet
– nos, bizakodót inkább –
innen-onnan is állhatatos örökösök

s úgy tetszetik a többieknek,
hogy csak még magasabbra, még
távolság alázóbb csúcsokra kell fölérnie
mulandóságából zord emberi fajunknak
és megkönnyebbülnek a redők, meg
a tövis-koronák az ősz homlokokon.
(Örködők)

A költészet az erkölccsel és az értelemmel lépett szövetségre, a vers nem lehetett magánbeszéd, a közösséghez kellett szólnia, a leírt szó cselekedetnek számított és a költő hűségét tanúsította. Erkölcs, cselekedet, hűség – ezek a nem-irodalmi kategóriák a két háború közötti időtől máig a legszorosabban hozzánőttek az irodalomhoz és elvegyültek a poétikai tartalmú fogalmakkal. Az irodalom az erkölcsi indítékú helyzetismertetés, a nemzet javát szolgáló feladatvállalás közösségi szerepét foglalta el. Illyés költői életművének is az az egyik legáltalánosabb ismertetőjele, hogy erkölcsi indítékokra hallgatva, a közösség megszólaltatásának gondját és terhet vállalta magára, mint az anyanyelvi közösség és az emberiségi eszmék költője.

Legnagyobb tehetsége ahhoz volt, hogy nem tért ki a reá váró feladatok teljesítése elől. Jó néhányszor olyan tennivalók elvégzésére vállalkozott, amit rajta kívül mástól nem lehetett remélni. Rövidlátás lenne, ha azt gondolnánk, hogy mindehhez elsősorban úgynevezett bátorság szükségeltetett. Sokkal inkább nagy távlatokat átfogó gondolkodás, világos elme, biztos ítélkezés, európai műveltség és szemhatár. Veres Péter jegyezte meg a népi írókról szóló egyik írásában, hogy voltak közöttük olyan írók, akik a társadalmi valóság megmutatását elsősorban mint lázító tényt közölték; voltak, akik emellett még a szocialista világnézet hirdetését és terjesztését is szolgálni akarták; voltak, akik a nemzeti felelősségérzet felébresztésére törekedtek; s voltak, akik verseikben, regényeikben fejezték ki a magyar valóságot. „És volt, akiben mindez együtt lett volna” – Illyés Gyulában.

Hatása az 1945 utáni időben óriási volt, nemzedékek indultak szellemi vonzáskörében s nemcsak itthon, hanem külföldön is egyik legelismertebb képviselője a magyar költészetnek.

Vége nincs

*Aki, ami eddig kívül,
szegődik hozzám, mélyeimbe,
aki, ami idáig szimplifikálva,
szememben most soksugaru a ragyogása,
aki, ami ezideig
jeltelen volt,
jeles nekem,
mint föld alatt
a holt.*

*

*De szép a madár siklása,
mikor táim az égből
kertembe visszatömörödnek!
De szép, mikor a házak tömbjei
eszméletvesztés után
helyükre visszazöttyennek!
De szép, mikor apám
halála után
kezet fog önmagával –
de szép! de érthetetlen
örökös bucsuzása!*

*

*Nem történt semmi,
csak a ravatalozóba menni,
a számomra nem-létező
halotti ebédet enni,
aztán magammal, magaddal
itt-ott lehetni –
a jövőbe minden nap
szerelmeskedni.*

*

*Nem azért, hogy a válladon, vállamon
nehezedő öreg ház
tied, enyém,
nem azért, hogy rózsáim
Gül Baba kertjében keresném,*

melyeken délutánonként
egykor B. B., T. Á., L. E. –
(minden szavuk, mozdulatuk
mind mélyebbre süllyed belém
– Napot, Holdat egymás kezébe dobálva
megérkeznek ifjontian szobámba).
Őket újra és újra visszajátszani?
Lehet, míg nem rozsdásodik az emlékezet!
Nem ezért a falakért, szögletekért,
ahogy sugják két évtizede:
minek, meddig, hogyan, kiért?
Nem a pincében, padláson,
a bennem felgyülemlett
bűdös kacatokért,
Hanem a magánynak háttal állva
vádln, védőn magamért.

*

Kettőjüket gyógyítani
akarták kettejük,
de a világnagy körzeti orvos:
Isten telefonja mindig süket.

*

Kötelező – mi kötelező
ennyi és ennyi év után?
Egymás mögül
bujnak elő
magasban arcaink
– ringatja őket
hullámozó levegő.

*

Az azután és majd-után és miután
között ácsingózva sután –
galambszin hajjal
előlépek reménnyel:
két tenyeremből
égig röppenő galambrajjal.

Szép álmokat, kislány

Hangjáték

Személyek:

GALLINA	VAJDA
SCHOBERNÉ	FIÚ
TULIPÁNNÉ	MISS HISPÁNIA
ÉZSIÁS	ROBI
FÉRJ	JUTKA
FELESEG	KEMENESNÉ

ÉZSIÁS: *(öreg, kissé rekedtes)* Ne nem!
Ez nem igaz! Ez egyszerűen lehetetlen! Elképesztő!

EGY NŐ: Mi olyan elképesztő?

ÉZSIÁS: Még kérde? Hát kérem! Ez a tábla! Ez az ócska, kopott bádognáda az ajtó fölött! Tessék csak elolvasni! Tessék! Tessék!

EGY NŐ: *(olvas)* Bierman Ervin és Fia. Sírköves. Alapítási év 1886. *(más hangon)* Nahát!

ÉZSIÁS: Nahát! Magának ez csak nahát?! Hát van nekem fiam?

EGY NŐ: Hát van?

ÉZSIÁS: Hát nincs. *(más hangon)* Aszszonyom! Drága Schoberné! Azért ennyit talán még csak tudhat rólam!

SCHOBERNÉ: Honnan tudnék?

ÉZSIÁS: Talán mégiscsak ismer néhány éve?

SCHOBERNÉ: Ki mondta, hogy nem ismerem? De hát azért...

ÉZSIÁS: Nincs fiam! Se fiam! Se lányom! *(csönd)* És mi az, hogy Bierman Ervin?! Ki az a Bierman Ervin?!

SCHOBERNÉ: Bierman... Bierman... Egy rokonom valahol Dunaharasztn. De az se Ervin. Károly. Igen, Károly.

ÉZSIÁS: Károly, vagy Ervin! Bánom is én! De hát mióta vagyok én Bierman Ervin?! Mióta hívnak engem Bierman Ervinnek?!

SCHOBERNÉ: Különös... Csakugyan!

ÉZSIÁS: De még milyen különös! Ami-

kor... *(félbeszakítja önmagát)* Remélem, azért még nem kell bemutatkozni?!

SCHOBERNÉ: Jaj, dehogy, Ézsias bácsi! *(sóhaj)* Még mindig tartozik nekem!

ÉZSIÁS: Ki tartozik magának?

SCHOBERNÉ: Az a Bierman!

ÉZSIÁS: Ja, ott Dunaharasztn! Másszon a nyakára!

SCHOBERNÉ: Á, reménytelen! Azt hiszem, arról a pénzről én már lemondhatok!

ÉZSIÁS: Én nem hagynám *(más hangon)* És mi az, hogy sírköves? Mióta vagyok én sírköves?!

SCHOBERNÉ: Nevetséges.

ÉZSIÁS: Egyáltalán nem olyan nevetséges!

SCHOBERNÉ: Soha nem volt itt sírköves. Ebben az udvarban. Bádognáda... meg valami szerelőműhely. De sírköves!

ÉZSIÁS: És ezek a kövek!

SCHOBERNÉ: Csakugyan! Szétszórt kődarabok mindenfelé!

ÉZSIÁS: Hogy kerültek ide?! Hogyan? És mikor?

TULIPÁNNÉ: *(közelít)* Sírkövek.

ÉZSIÁS: Micsoda?! Mit beszél?!

TULIPÁNNÉ: Maga mit csodálkozik? Sírkövek a sírkövertben.

ÉZSIÁS: Na nem! Ez azért még nem sírkövert!

TULIPÁNNÉ: Honnan tudja?

ÉZSIÁS: Na de Tulipánné!
 TULIPÁNNÉ: Nézze csak meg egy kicsit közelebből. Még nincsenek egészen kifaragva, de azért...
 SCHOBERNÉ: Sirkövek. Nem is vitás.
 TULIPÁNNÉ: Ez itt már egy teljesen kész darab. Rajta a név.
 ÉZSIÁS: *(olvas)* Haszlaher Évike! A mi kis anygalkánk. Élt három évet.
 SCHOBERNÉ: *(olvas)* Porgesz Imre. Élt hetvenöt évet.
 TULIPÁNNÉ: Kertész Róbertné, drága nagymamánk... *(csönd)* Temető. Olyan otthonos, kis temető.
 ÉZSIÁS: Na, köszönöm!
(csönd)
 TULIPÁNNÉ: *(elmélázva)* Mély ásást kér? Vagy csak olyan felszínezést?
 ÉZSIÁS: Semmiféle ásást nem kérek!
 TULIPÁNNÉ: Ki beszél itt magáról?! Nekem tették fel ezt a kérdést, amikor még szegény Bélám...
 ÉZSIÁS: Nem érdekel a maga szegény Bélája!
 TULIPÁNNÉ: *(meg se hallja)* Kétségtelen! A mély ásásnak megvan az az előnye, hogy a halott nem ázik be. Igen, ez nem vitás. Nem ázik be olyan könnyen.
 ÉZSIÁS: És ha beázik?! Bánom is én!
(csönd) Csak vigyék el innen Porgesz Imrét! És a drága nagymamát!
 TULIPÁNNÉ: Nem azért hozták ide, hogy elvigyék.
 ÉZSIÁS: Kik hozták ide?!
 TULIPÁNNÉ: Akik kivágták ezt a fát.
 ÉZSIÁS: Miféle fát?
 TULIPÁNNÉ: Itt... ebben az udvarban. Vagy észre se vette?!
 ÉZSIÁS: Hát persze! Az a csenevész, kis fa!
 TULIPÁNNÉ: Csenevész?! Azért nem volt az olyan csenevész! Én ültettem még valamikor...
 ÉZSIÁS: Az ám! Olyan poros, vékonyka...
 TULIPÁNNÉ: Vékonyka! Az igen! De nem csenevész!
 ÉZSIÁS: Igen... igen! Már emlékszem!
 TULIPÁNNÉ: Dehogy is emlékszik! És maga se kedveském!
 SCHOBERNÉ: Na de hát Tulipánné!
 TULIPÁNNÉ: Nem emlékeznek maguk semmire! *(más hangon)* Egy csonk. Ennyi maradt a mi kis fánkából.

SCHOBERNÉ: Ki tette? Ki tehette?
 ÉZSIÁS: Talán az, aki ezt a bádogtáblát iderakta. Ezt a cégért. *(olvassa)* Bierman Ervin sirköves.
 SCHOBERNÉ: Meg aki ezeket idehozatta. Ezeket a sirköveket!
 TULIPÁNNÉ: Mit néznek úgy rám? Tőlem kérdik?! Talán inkább attól a lánytól!
 ÉZSIÁS: Miféle lánytól?
 TULIPÁNNÉ: Űgy! Ezt se vették észre! Se a lányt! Se azt a bútorraktárt!
 SCHOBERNÉ: Jé, tényleg! Ott a kapualjban! Behúzódva egy repedésbe!
 ÉZSIÁS: Nekidőlve annak a szekrénynek! *(csönd)* Szekrény. Meg valami fotel. *(csönd)* De hát, mi ez?!
 TULIPÁNNÉ: Ha nem tudná, megszállták ezt a házat! Ha nem vette volna észre!
 ÉZSIÁS: Megszállták? De hát kik?!
 TULIPÁNNÉ: A filmesek! És még azt is elárulhatom maguknak, hogy...
(hangja suttogásba vész)
(csönd)
 JUTKA: Pusmognak! Pusmognak és sus-torognak! A fülessapkás öreg, meg azok a nők! Ott a fa körül. Fa?! Hol van már az a fa?! *(csönd)* Nem kellett volna kivágni. Ez beadott nekik. Tudtam, hogy ebből baj lesz. Ezt nem nyelik le. *(csönd)* De hát a stáb! Törődnek is azok valamivel! Megcsinálják a zúrt és aztán eltűnnek! Én meg ebben a rohadt, huzatos kapualjban!
(hangja lehalkul)
(lépések)
 ÉZSIÁS: *(közelít)* Jó regelt, kedvesem! Ilyen koránkelők vagyunk?
 JUTKA: Elárulhatok valamit? Le se fe-küdtem.
 SCHOBERNÉ: Csak nem azt akarja mon-dani, hogy egész éjszaka le se hunyta a szemét?
 JUTKA: Hát valahogy úgy.
 ÉZSIÁS: Aha! Megvan! Akkor most már minden világos!
 JUTKA: Mit akar ezzel bácsika?
 ÉZSIÁS: Én magának nem vagyok bá-csika!
 TULIPÁNNÉ: Bácsika... nénike... Ez már csak így beszél.
 JUTKA: Bocsánat, de hát...
 ÉZSIÁS: Maga csinált belőlem sirkövest! Belőlem! Egy nyugdíjas könyvelőből!

SCHOBERNÉ: Maga rendezte be nekünk ezt a sírköveget!

TULIPÁNNÉ: És talán arról a fáról is tud valamit!

JUTKA: Ki kellett vágni.

TULIPÁNNÉ: Űgy?! Ki kellett vágni?! És miért?

JUTKA: Egy sírkövegetben nem lehet fa!

ÉZSIÁS: Igazán?! Ne mondja! És egyáltalán, hogy merték, hogy merészelték ezt az egészet...?!

SCHOBERNÉ: Ki kért rá engedélyt?

TULIPÁNNÉ: Egyáltalán van engedélyük?!

JUTKA: Az van. Engedély az van.

ÉZSIÁS: Ki intézte el? Talán maga?

JUTKA: Jaj, dehogy! A gyártásvezető. Ő intézte el ezt az egészet.

TULIPÁNNÉ: És megtudhatnám, hogy kivel?

JUTKA: Talán az elnökkel. Igen... valamiféle elnökkel.

TULIPÁNNÉ: Mondjuk, a lakóbizottság elnökével.

JUTKA: Igen, az lehetséges.

ÉZSIÁS: Hohó! Álljunk csak meg egy pillanatra! Megkérdezte valaki a lakókat?

JUTKA: Honnan tudjam? Én igazán nem tudhatom.

ÉZSIÁS: *(meg se hallja)* Magát megkérdezte valaki, Tulipánné?

TULIPÁNNÉ: Engem ugyan nem!

ÉZSIÁS: És magát Schoberné?

SCHOBERNÉ: Ezt komolyan kérdezi?!

ÉZSIÁS: Talán összehívták a lakókat?!

(rávágja) Nem! Nem! És nem!

TULIPÁNNÉ: Megintcsak nélkülünk döntöttek.

JUTKA: De hát én igazán...

TULIPÁNNÉ: *(közbevág)* ...nem tud semmit! Maga semmiről nem tud semmit! *(csönd)* De én igen! Itt megint csak egy valaki döntött! *(csönd)* Gallina Aladár!

ÉZSIÁS: Az elnök. Aki soha nem kérdez meg senkit.

SCHOBERNÉ: Aki azt hiszi, hogy neki már mindent lehet!

TULIPÁNNÉ: De nagyon téved! Le kell váltani Gallina Aladárt!

ÉZSIÁS: Már régen le kellett volna váltani! *(más hangon)* És ami pedig magukat illeti kedves kisasszony...

JUTKA: Mi megtérítünk mindent!

TULIPÁNNÉ: Tessék?! Mit térítenek meg maguk?

JUTKA: Mindent az utolsó szögig! Rendbehozzuk a lakást. Kifestetjük, meg egyáltalán...

SCHOBERNÉ: És melyik lakást, kedveském?

JUTKA: Ahol majd forgatunk.

TULIPÁNNÉ: Hol forgatnak? Kinél?

ÉZSIÁS: És az udvar? Mi lesz az udvarommal?!

SCHOBERNÉ: Még hogy a maga udvara?

TULIPÁNNÉ: Talán mindjárt Ézsias udvar?! Nem is rossz!

ÉZSIÁS: De hát senki más nem lakik az udvaromban!

TULIPÁNNÉ: Akkor is a házé! A mienk!

ÉZSIÁS: És a sírkövek? Engem benyomtak a sírkövek közé!

TULIPÁNNÉ: Mit akar?! Megvan a sírhelye!

ÉZSIÁS: Tudja mit! Átengedem magának!

KEMENESNÉ: *(közelít)* Zivatar utca! Oda menjen kislány!

SCHOBERNÉ *(félhangon)* A Kemenesné! Na még ez hiányzott!

JUTKA: Miért menjek én a Zivatar utcába?

KEMENESNÉ: Miért? Miért? Annak olyan miliője van! Olyan stílusa!

ÉZSIÁS: És a mi házunk? Annak talán nincs miliője?

KEMENESNÉ: Maguk azt se tudják, hogy mi az, hogy miliő! *(más hangon)* Tudja, valaha ott laktunk a férjemmel! Zivatar utca hat! Aztán a férjem halála után... *(félbeszakítja önmagát)* De hagyjuk ezt! *(megismétli)* Menjen a Zivatar utcába!

JUTKA: Nem megyek a Zivatar utcába.

KEMENESNÉ: Maga tudja!

TULIPÁNNÉ: Hagyja már békén ezt a lányt!

KEMENESNÉ: Ki nem hagyja békén! Különbben se érdekel ez az egész *(távolodva)* Sok sikert, kicsikém! *(hang ki)*

JUTKA: Ez elviharzott!

SCHOBERNÉ: A dáma! Házunk előkelősége! *(más hangon)* És ki dönti el, hogy hol forgatnak?

JUTKA: Elsősorban a rendező.

ÉZSIÁS: Szóval, maga!

JUTKA: Én?! Még hogy én!? *(más hangon)* Jó! Hát akkor tessék idefigyelni!

(*pillanatnyi csönd*) Rendező: Pártos Péter. Első asszisztens: Pevák Gyula. Második asszisztens: Vámos Tibor. Hangmérnök: Dorogi Béla. Fővilágosító: Bórtők József. Maszkmester: Vozár János. Sminkes: Kariz Róza. Kellék: Takács Jutka. Azaz, hogy én!

ÉZSIÁS: Kellék! Azért az se csekélység!

JUTKA: Ó, dehogy! Egy igazi lomtár!

SCHOBERNÉ: Miért? Ez a fotel még egész jó állapotban. Miért nem ül bele?

JUTKA: Mert abban a pillanatban elaludnék.

ÉZSIÁS: A szekrény elég rozoga.

TULIPÁNNÉ: És ez a kalitka! Ez az üres kalitka! (*hirtelen*) Nekem van egy kanárim! Lehozzam?

JUTKA: Talán most mégse!

TULIPÁNNÉ: Inkább egy papagájt? Tudok valakit a házban (*élt beszakítja önmagát*) Tudja mit? Átmegyek oda szembe a Fonföderhez!

JUTKA: Ne tessék átmenni a Fonföderhez!

SCHOBERNÉ: Bekukkant hozzánk, kedves Jutka?

TULIPÁNNÉ: Miért éppen magához?

SCHOBERNÉ: Az egy kedves, meleg családi fészek ha tudni akarja! Képek...
●nipppek... csipketerítők!

ÉZSIÁS: Bazári darabok!

SCHOBERNÉ: Ezt talán hagyjuk! És ne vitázzunk! Maga nem egy vitapartner!

ÉZSIÁS: Méghogy én nem vagyok vitapartner?

TULIPÁNNÉ: Jöjjön kedveském! Meg kell, hogy nézze a pálmámat!

ÉZSIÁS: Azt az elszáradt kórót!

TULIPÁNNÉ: Idefigyeljen, Ézsias úr...

SCHOBERNÉ: Elég ebből a kapualji civakodásból! Hát akkor kedves Jutka!

JUTKA: A kedves Jutka nem hagyhatja itt a kelléket! De majd ha indul a produkció...!

LAKÓK: (*áhitattal*) Ó, a produkció!
(*Ez visszhangzik a lépcsőházban*)
– *Produkció!*
– *Produkció!*
(*hangok lehalkulnak*)
(*csönd*)
(*ágyreccenés*)

FÉRJ: (*elnyúlt, álmos hangja*) Mi ez a fölfordulás? Mi van odakint?!

FELESÉG: (*kurta nevetés*) Mi lenne?! Filmezés.

FÉRJ: Itt?! Nálunk?! Ebben a házban?!
FELESÉG: Miért ne? Manapság már ki-mozdultak a műteremből. A műterem zárt világából, ahogy ők mondják.

FÉRJ: De hát éppen ez a kopott, mondhatnám koszladt ház...! Ez kell nekik?

FELESÉG: (*rávágja*) Ez kell nekik! Utca, tér, egy öreg, lerobbant bérház! Ez az ő világuk.

FÉRJ: Ezt meg honnan tudod? Ismersz valakit közülük?

FELESÉG: Senkit se ismerek közülük! De azért néha még a kezembe akad egy moziújság!

FÉRJ: A Mozi Világ!

FELESÉG: Mondjuk, a Mozi Világ!

FÉRJ: És akkor egész nap azt bújod! Igen! Valósággal belebújsz abba a vacak, ostoba...

FELESÉG: Ó, ne aggódj! aggodalomra semmi ok! Úgy el tudod tüntetni azokat a lapokat! (*gúnyos*) Bravó! Ehhez csak gratulálni lehet! Hogy egy fekvő beteg ilyen tüneményes gyorsasággal...

FÉRJ: Csak nem képzeled, hogy engem érdekel az ilyesmi?

FELESÉG: Jaj, dehogy! Téged semmi se érdekel! Csak az az egy, hogy eltüntesd előlem!

FÉRJ: Miket beszélsz?!

FELESÉG: Tévedek?! Akkor miért dugdosod a rekamié aljába? Miért gyömszölöd be a párnák, a paplanhuzatok közé? A feneked alá!

FÉRJ: Helga! Micsoda hang ez?!

FELESÉG: Bocsánat, uram! Bocsánat! Ha olyan hangot ütöttem volna meg! (*kis csönd*) Ki tudja! Talán már a régi hang! Abból a züllött világból! A mo-csárból! Ahonnan kihúztál! Ahonnan megmentettél!

FÉRJ: Mindenesetre megkísérletem.

FELESÉG: Teljes sikerrel! (*más hangon*) Most pedig mássz le arról a rekamiéről!

FÉRJ: De Helga!

FELESÉG: Semmi Helga! Mássz le onnan és öltözz fel! Vagy ne öltözz fel, csak mássz le!

FÉRJ: Mit akarsz ezzel?

FELESÉG: Érdekel? Igazán érdekel? (*csöndesen*) Hát csak elő akarom szedni azokat a lapokat. Azokat a régi színházi és mozi újságokat. Ahol még irtak

rólam. (csönd) Kétoldalas riport a fényképpemmel!

FÉRJ: De amikor mozdulni se tudok!

FELESÉG: Csak ha asztalhoz kell ülni! Vagy ha átmész a gyógyszerészhez egy kártyapartira!

FÉRJ: Ez a modor! Tűrhetetlen!

FELESÉG: Tűrhetetlen! Felháborító! Közönséges! (sóhaj) Hányszor hallottam már! Hogy egy katonatiszt felesége a mozivásznzon ugráljon! A nyilvánosság előtt! Hogy mindenki megbámulhassa!

FÉRJ: De hiszen ezt már megbeszéltük. Még akkor. Azokban az időkben.

FELESÉG: Igen! Igen, főhadnagy úr! Még azokban az időkben!

FELESÉG: (könyörögve) A régi képek! Meg kell, hogy nézzem! Amikor Boross Imrével a Sztambul rózsájában...

FÉRJ: És le is viszed?

FELESÉG: Hova? Kinek?

FÉRJ: A filmeseknek! Meglobogtatod előttük!

FELESÉG: Azért ott még nem tartok! (eltűnődve) Különben...

FÉRJ: Mi az a különben?

FELESÉG: A Pereces Irmát a színészothonból ásták elő. A Lendvai Arankára az utcán bukkantak rá. Mostanában szeretik az ilyen régi arcokat. Az ilyen elfelejtett, régi arcokat.

FÉRJ: Csak nem azt akarod mondani, hogy...

FELESÉG: Nem azt akarom mondani! (más hangon) Felkelsz már végre?!

FÉRJ: (egy reccsenésben) Kérlek! Parancsolj! (gúnyosan) És már nyitom is! Szezám tárulj!

FELESÉG: Itt lesz! Itt kell lennie! Nem mondom, jól elástad! Kis párna... nagy párna...!

FÉRJ: Azért nem kell mindent kihajigálni!

FELESÉG: Ez az! Megvan! A régi Film-élet! A riport! Rólam!

FELESÉG: Egy oldalon! Majdnem egy oldalon!

FÉRJ: Nincs is kép. Csak szöveg.

FELESÉG: Kép is volt. Csak nem lehetett leadni. A Polgár Rózsi felrohant a laphoz és olyan patáliát csapott!

FÉRJ: A Polgár Rózsi!

FELESÉG: Á, úgyse ismered! Na, figyelj csak! (olvas) Lorenz Helga új szerepére készül! Kedvenc primadonnánk legközelebbi filmjében egy vak lányt

fog játszani. Minden délután kimegy a vakok intézetébe és figyeli a vak leányok mozdulatait, arcjátékát, mosolyát...

FÉRJ: Tényleg kimentél oda?

FELESÉG: Hát persze! (más hangon) Na, tessék! Ebben a számban már a fényképpemet is hozták!

FÉRJ: Lorenz Helga otthonában! A férjével!

FELESÉG: Az ám a főhadnagy úrral! Egész fess a főhadnagy úr ebben az uniformisban.

FÉRJ: Akkor még bajuszom volt.

FELESÉG: Meg hajad.

FÉRJ: Hát igen! Te pedig szőkén és fodros ujjú ruhában! A vállamra hajtod a fejed! Hozzámbújsz! Mosolyogsz... azzal a pajkos mosolyoddal!

FELESÉG: (olvas) Megkérdeztük a művésznőt mikor látjuk legközelebb a film vásznán?

FÉRJ: És mit felelt a művésznő?

FELESÉG: Ilyesmire most nem is gondolok! Egyetlen vágyam, hogy a férjem mellett egy boldog otthonban... (elakad)

FÉRJ: Na, mi az?!

FELESÉG: Hol a szatyor?

FÉRJ: Helga! Mi van veled?!

FELESÉG: Mi lenne? Lemegyek bevásárolni! A gondos, kis feleség bevásárol. A háziasszonyok gyöngye. (más hangon) Hol az a nyomorult szatyor?

FÉRJ: Tessék!

FELESÉG: Köszönöm! (lépések) (ajtónyitás) (távoli zivaj - ebből hangok)

EGY NŐ: És mondja kedves, a Beregi Gizi benne van a filmben?

EGY FÉRFI: A Kardos Klári?

MÁSODIK NŐ: A Nemlaha Géza?!

Csak nem azt akarja mondani, hogy a Nemlaha Géza kimaradt?!

FELESÉG: (eltűnődve) Beregi Gizi! Kardos Klári! Nemlaha Géza! Micsoda nevek! Micsoda ostoba, semmitmondó nevek!

FÉRJ: Mit állsz ott? Nem mész le?

FELESÉG: De lemegyek. (pillanatnyi csönd) A hátsó lépcsőn. (hang ki) (csönd) (Zivaj erősödik) (ebből hangok)

SCHÖBERNE: Igaz, hogy a Nánási

Gyöngyinek orvos a férje?
 JUTKA: Nem tudom.
 SCHOBERNÉ: Nem tudja?
 EGY MÁSIK NŐ: A Kádas Stefi férje
 lőtt rá arra a futballistára?
 EGY FÉRFI: Ugyan kérem! Miket be-
 szél itt?!
 TULIPÁNNÉ: Miért nem mondja mind-
 járt, hogy agyonlőtte!
 ÉZSIÁS: És maga a szüleinél lakik?
 JUTKA: Nem... ők már elváltak.
 TULIPÁNNÉ: Úgy! Szóval, elvált szülők
 gyermeke!
 ÉZSIÁS: Zaklatott élet.
 EGY NŐ: De azért csak találkozik velük?
 JUTKA: Alig látom őket. *(más hangon)*
 Mit akarok ezzel? Miért mondtam el?!
 SCHOBERNÉ: És hol lakik?
 JUTKA: Egy spájzban.
(döbben moraj)
 EGY FÉRFI: Spájzban?!
 EGY NŐ: Manapság a rendezők spájzban
 laknak?!
 JUTKA: Mondtam, hogy nem vagyok
 rendező. És azért nem éppen spájz.
 Olyan spájzféle.
 LAKÓK: *(kórusa megismétli)* Spájzféle!
 ÉZSIÁS: Lefogadom, hogy azért inkább
 az apjához húz a szíve!
 SCHOBERNÉ: Ezt meg honnan veszi?
 ÉZSIÁS: Valahogy érzem... a lényén.
 TULIPÁNNÉ: Maga mindenfélét érez!
 GALLINA: *(közeledik)* Na, elég! Száll-
 janak már le róla!
 LAKÓK: *(kórusa)* Gallina Aladár!
 GALLINA: Húzódjanak már egy kicsit
 arrébb! Megfullad az a szerencsétlen!
(más hangon) Itt a kávé! A jó, forró
 fekete!
 JUTKA: Köszönöm! Ez igazán...
 GALLINA: *(közbe)* A legjobb pillanatban
 érkezett!
 JUTKA: De mennyire!
 GALLINA: Na persze! Hiszen már majd-
 nem összefagyott.
 JUTKA: *(kortyolgat)* A pályaudvarnál
 még rosszabb volt! Azzal a kutyával!
 GALLINA: Ne mondja! Kutyával!
 JUTKA: Egy vérebbel! És örökké elcsa-
 tangolt! *(más hangon)* Kösz a kávé!
 GALLINA: Majd még egy kis szíverő-
 sítő! Odafent!
 TULIPÁNNÉ: Mit akar ezzel?!
 GALLINA: Természetesen odafent ná-
 lam!

SCHOBERNÉ: Mit szólna egy rántottá-
 hoz, kedveském?
 EGY FÉRFI: Szendvics-teával!
 IDŐS NŐ: Ne vesse meg Mara néni po-
 gácsáit!
 TULIPÁNNÉ: Töltött káposzta!
 GALLINA: Töltött káposzta? Reggel?!
 Agyrém! *(más hangon)* A szoba rend-
 ben.
 JUTKA: Miféle szoba?
 ÉZSIÁS: És kinek a szobája?
 TULIPÁNNÉ: Na mit gondol?! Na, ezt
 találja ki!
 SCHOBERNÉ: A Gallina már el is in-
 tézte.
 EGY FÉRFI: Csodálkozik? A Gallina
 mindent elintéz. Lehetőleg a hátunk
 mögött.
 GALLINA: Nem lesz semmi fennakadás.
 A Vince bácsi a múltkor is meg volt
 elégedve.
 SCHOBERNÉ: Mikor? Mivel?
 ÉZSIÁS: Soha nem volt itt filmezés!
 SCHOBERNÉ: Egyáltalán ki az a Vince
 bácsi?
 JUTKA: Kérem... én nem ismerek sem-
 miféle Vince bácsit. Ott van nálunk a
 gyárban?
 GALLINA: Hát nem éppen! De olyan
 kapcsolatai vannak! Olyan nexusai!
 SCHOBERNÉ: Aha! Nexusai! Ismerjük
 az ilyen nexusokat, Gallina elvtárs!
 ÉZSIÁS: Halljunk csak valamit erről a
 Vince bácsiról!
 GALLINA: Ez nem tartozik magukra!
 SCHOBERNÉ: Na tessék! A régi hang!
 A régi stílus!
 GALLINA: Schoberné!
 SCHOBERNÉ: Fenyeged?
 GALLINA: Én nem fenyegetek senkit!
 SCHOBERNÉ: Azért még megvannak a
 módszerei! *(csönd)* Csakhogy ezek
 mégse az ötvenes évek! Azok a bizo-
 nyos ötvenes évek!
 EGY FÉRFI: Amikor elég volt egy beje-
 lentés. Egy levélke. Egy olyan kis le-
 vélke.
 GALLINA: Soha nem nyúltam ilyen esz-
 közökhöz!
 JUTKA: És milyen eszközökhöz nyúlt?
 GALLINA: Maga ezt nem értheti kislány!
 JUTKA: Miért nem?
 GALLINA: Most mit mondjak? Mit
 mondhatok? Rendszert kellett tartanom
 ezt a házat. És micsoda időkben!
 ÉZSIÁS: Rendszerben tartotta. Az biztos.

GALLINA: Ha ezzel azt akarja mondan...
ni...

TULIPÁNNÉ (*váratlanul*) A teregető hét-főtől foglalt!

GALLINA: Mit akar a teregetővel?!

TULIPÁNNÉ: Ismerős szöveg?

GALLINA: Ugyan kérem!

TULIPÁNNÉ: Az a kis cédulácska a teregető ajtaján. (*csönd*) Hétfőtől foglalt.

JUTKA: És mégis meddig?

TULIPÁNNÉ: Ó, csak néhány évig! Akkor itt nem teregetett más, csak Gallina Aladár!

GALLINA: Méghogy én!

TULIPÁNNÉ: Bocsnat! A felesége!

SCHOBERNÉ: No de ez csak egy apróság! Egy idill!

ÉZSIÁS: Kinek volt telefonja? Egyedül az egész házban!

SCHOBERNÉ: Kinek volt kulcsa a levél-szekrényekhez?

GALLINA: Vádaskodás! Mocskolódás. Ehhez értenek!

(*egy üveg gurul lefelé a lépcsőn*)

ÉZSIÁS: Egy üveg!

EGY FIATAL NŐ: Pezsgősüveg!

SCHOBERNÉ: Ez magának pezsgősüveg? Látott már maga egyáltalán pezsgősüveget?!

GALLINA: Sörösüveg.

ÉZSIÁS: Az hát. Egy üres sörösüveg.

FIATAL FÉRFI: Azért dobták ki.

ÉZSIÁS: Kidobták. Kihajították.

SCHOBERNÉ: Ki lehetett az az alak, aki csak így...?!

JUTKA: Senki.

GALLINA: Hogyhogy senki? Azért valami csak kidobta.

JUTKA: Akkor mindjárt összetört volna a lépcsőn.

TULIPÁNNÉ: De még milyen csattanással!

JUTKA: Ez nem csattant. Ez nem tört össze. (*megismétli*) Ezt nem dobták ki.

GALLINA: Na de, kislány!

JUTKA: Hát nem érti?! Otthagya a lakást, Megunta és otthagya.

GALLINA: (*kis nevetés*) Miket beszél!

JUTKA: Elege volt az egészből.

GALLINA: És most hová tart?

JUTKA: Azt talán még ő se tudja. Csak úgy nekivágott a világnak.

ÉZSIÁS: Dugó van belenyomva. Dugó egy üres üvegben!

JUTKA: Azt még úgy a fejébe csapta. Amikor útnak indult.

SCHOBERNÉ: Milyen kopott! Címkéje sincs! Egy öreg, züllött üveg!

JUTKA: Inkább előkelő.

SCHOBERNÉ: Méghogy előkelő! Na hiszen!

JUTKA: De igazán! Ahogy így ráérősen jön, jön lefelé.

ÉZSIÁS: Mindjárt összetörik.

JUTKA: Dehogyan! Hiszen már leért! Még pördül egyet-kettőt. Megáll a lépcsőfordulónál. Körülnéz. (*csöndesen*) A lakó körülnéz a lépcsőházban.

GALLINA: Lakó? Miféle lakó?!

JUTKA: Egy öreg lakó, aki elbúcsúzik a háztól.

GALLINA: Hallja, kislány! Maga igazán költői lélek! Lefogadom, hogy verseket ír.

JUTKA: Nem írok verseket.

GALLINA: Na, úgy titokban!

JUTKA: Titokban se. (*Csönd*) Egyszer megpróbálkoztam egy forgatókönyvvel.

SCHOBERNÉ: No persze! Egy filmes lány csak filmet írhat!

JUTKA: Á, abból se lett semmi!

GALLINA: Fel a fejjel kislány! Ne adja fel a reményt. (*más hangon*) Szóval, a lakás! Az én jellegzetes pesti lakásom...

MISS HISPÁNIA: (*közeledik*) Az minden, csak nem jellegzetes!

GALLINA: Mit akar ezzel kedves Miss Hispánia?!

MISS HISPÁNIA: Most mondja! Van-e magának plakettjei? Érmei? Hogy a plakátokról már ne is beszéljünk?

GALLINA: Hát ilyesmivel nem dicsekedhetem!

JUTKA: Plakátok? Miféle plakátok?

MISS HISPÁNIA: Jaj, hát azt meg kell, hogy nézze! Ahogy ott állók a szorítóban! A nemzetközi bajnokság döntőjében!

GALLINA: (*közbeszúrja*) Nehézsúlyú döntőjében!

MISS HISPÁNIA: Én! Miss Hispánia!

TULIPÁNNÉ: Hagyja már ezt, Rózsi-kám!

JUTKA: Rózsi-kám?

TULIPÁNNÉ: Csordás Rózsi a házból!

MISS HISPÁNIA: Na igen! Rózsi. Csordás Rózsi. Csakhogy ezzel a névvel

nem léphettem fel, mint pankrátor.
(*csönd*) Gallina Aladár! Fogadni mer-
nék, hogy maga ott volt amikor Ta-
mara Tarzannal mérköztem!

GALLINA: Azaz, hogy Béres Klárral az
Ipar utcából!

MISS H.: Őt utáltam egyedül a lányok
közül. Olyan felvágós volt! (*más han-
gon*) Szóval, meg lehet nézni azokat
a plakátokat!

JUTKA: Talán majd később.

MISS H.: Nem tud megválni ezektől a
bútoroktól?! Tőlem akár ezt a szek-
rényt is felhozhatja!

JUTKA: A szekrény lent marad. Utcai
felvételhez kell.

MISS H.: Utcai felvételhez?

ÉZSIÁS: Még ilyet! Egy szekrény az ut-
cán!

JUTKA: Valaki belebújik. (*más hangon*)
Tiszta hülyeség! Talán még a néma-
filmben sem csináltak ilyesmit!

SCHOBERNÉ: És mi a film címe?

JUTKA: A ló elmegy az ablak előtt.

SCHOBERNÉ: Ló is szerepel benne?

JUTKA: Nem szerepel, csak beszélnek
róla.

SCHOBERNÉ: Beszélnek róla...!

MISS H.: És akkor ez a lovaglósizma?
Ki húzza fel?

JUTKA: Senki. Nincs ló és nincs lovag-
lás.

MISS H.: Hát én becsavarodok!

GALLINA: Ugyan! Maguk ezt nem ér-
tik! Ez egy művészfilm!
(*csönd*)

VAJDA: (*közelít*) Kézcsók! Engedelme-
vel, itt a két Vajda! A kis Vajda és
nagy Vajda!

FIÚ: Csókolom!

TULIPÁNNÉ: Tudtam, hogy ezek is elő-
kerülnek! Le mertem volna fogadni!

GALLINA: Vajda úr! Ön most egy fon-
tos megbeszélésbe pottyant bele. Ha
megkérhetném, hogy...

VAJDA: (*közbe*) Nem kérhet meg! Nem
tudom milyen égetően fontos megbe-
szélésről van szó, de a Bumika nélkül
nincs film!

JUTKA: Bumika!

VAJDA: Azt hiszem, nem kell bemutat-
nom Bumikát! Vagy lehet, hogy még-
is? Lehet, hogy nem ismeri?

JUTKA: Eltalálta. Nem ismerem Bumi-
kát.

VAJDA: A kisasszony nem régen lehet a
szakmában.

JUTKA: Ősidők óta! Néha legalábbis úgy
érezem.

VAJDA: És még nem akadt össze Bumi-
kával?

JUTKA: Úgy látszik, most jött el a nagy
pillanat.

VAJDA: Ő az új Jackie Coogan! Ha
ugyan jelent magának valamit ez a
név.

JUTKA: Hát úgy rémlik.

VAJDA: Bumika úgyszólván minden
filmben benne van! Bumika egy szín-
folt.

FIÚ: (*ahogy rugózik*) Hó-hopp! Rugi-
rugi... hopp!

JUTKA: Mondja meg a színfoltnak,
hogy másszon le arról a fotelről!

VAJDA: Bumika!

BUMIKA: Vacak egy fotel, mondhatom!

TULIPÁNNÉ: Még szemtelen is! Csak
felpofozni az ilyet!

VAJDA: Tulipánné! Mérsékelje magát!

TULIPÁNNÉ: És egyáltalán mit ugrán-
dozik?! Ez már igazán nem egy kis-
fiú!

SCHOBERNÉ: Hát nem egy publi! Nem
egy cukorfalat!

GALLINA: Mondja, Vajda úr, meddig
akarja még rövid nadrágban járni?

VAJDA: Nézze Gallina! Ez az én dol-
gom.

GALLINA: Tudja mit! (*más hangon*) Vi-
gyázzon, kislány, magára akarja sózni
a fiát!

SCHOBERNÉ: A fia tartja el. Soha éle-
tében nem dolgozott.

ÉZSIÁS: Mindenkinek tartozik a ház-
ban!

FIÚ: Szerelmem Szívem, Félix!

JUTKA: Mi van a Szerelmem Szívem
Félixszel?

FIÚ: Abban én voltam az újságos. Egy
vonaton árultam az újságot. A folyosó
tömvé utassal. Úgy kellett utat törnöm.
Belefúrtam a fejem egy pocakba.

JUTKA: Remek lehetett!

VAJDA: Nadehát ez csak egy sok kö-
zül! És nem is a legjobb. Ott van pél-
dául a Három árva!

FIATAL FÉRFI: (*közbevakant*) Ő volt
mind a három?

VAJDA: Olcsó humor. Olyan lépcsőházi
humor. Erre nem is reagálok. (*más*

hangon) Csak annyit mondhatok, hogy az Ötvös Géza nem is forgat nélküle. *(más hangon)* Itt a kis Vajda? Akkor indulhatunk!

JUTKA: De ez nem az Ötvös Géza filmje.

GALLINA: Na látja! Nincs üzlet Vajda úr!

VAJDA: Azt nem maga dönti el. *(más hangon)* Ki a rendező?

JUTKA: A Pártos Péter.

VAJDA: A Pártos Potyka! Tudja mióta pályázik erre a fiúra?!

JUTKA: Gőzöm sincs róla.

VAJDA: De mindig lecsúszott róla! Valahogy nem jött össze a dolog. A Bumikának ügyszólván minden napja foglalt. De ez a mai véletlenül szabad!

ÉZSIÁS: Örömmünnepe a rendezőnek!

SCHOBERNÉ: Ehhez csak gratulálni lehet!

GALLINA: Végre kifogta a Bumikát!

JUTKA: Csakhogy ebben a filmben nincs gyerek, Vajda úr.

VAJDA: Majd lesz!

JUTKA: Miből gondolja?

VAJDA: Majd figyelje meg! Igen! Igen! Majd figyelje meg azt a pillanatot, amikor a Potyka megpillantja Bumikát! Átöleli. És közben már int is az írónak. Öregem! Nem hiányzik neked valami ebből a filmből? Mondjuk egy jó kis gyerek szerep!

JUTKA: Csakhogy az író nem jön el!

Az író a forgatás tájára se jön!

SCHOBERNÉ: Miért? Mi történt az íróval?

JUTKA: Megsértődött.

SCHOBERNÉ: Mégis miért?

JUTKA: Ki tudja!

VAJDA: Lényegtelen! Az író mindig megsértődik! Hát majd valaki beszúrja azt a jelenetet. Mondjuk, maga Pártos Potyka!

ÉZSIÁS: És, ha az író megnézi a filmet! És ha azt látja, hogy...

JUTKA: Á, ez a veszély nem fenyeget. Az író nem nézi meg a filmet. Az író megesküdött, hogy soha nem nézi meg. Még a mozi környékét is elkerüli.

VAJDA: Hát akkor ez rendben! *(más hangon)* Csak egy a baj!

JUTKA: Mi a baj Vajda úr?

VAJDA: Az Ötvös Géza csúnyán begurul. Gondolja csak meg! Elszípkázták előle a Bumikát!

JUTKA: Majd csak elviseli valahogy!

VAJDA: Na! Na! Ismerem én a Gézát! Egyébként megesketett, hogy a Bumika csak nála dolgozhat! És most tessék!

JUTKA: Bizzunk benne, hogy túléli. *(csönd)*

FIÚ: *(váratlanul)* Monica Becker az izraeli hadseregből került a filmhez!

VAJDA: Mit szól ehhez a gyerekhez? Kész lexikon!

JUTKA: Hát én nem a hadseregből kerültem a filmhez.

VAJDA: De nem is egy Monica Becker! Már megbocsásson!

JUTKA: Érdekes! Erre valahogy nem gondoltam! *(csönd)*

VAJDA: De hol a Pártos Potyka? Hol a stáb?!

JUTKA: Majd jönnek. *(más hangon)* Csak tudnám mikor!

VAJDA: Hát akkor várunk.

JUTKA: Ez az Vajda úr. Várunk. *(más hangon)* Miért kell nekem mindig várni?!

(csönd)

Miss H.: *(váratlanul)* Remélem, te is sokkal szívedbe zárod sűrű hű Cézárod!

JUTKA: Mi ez, kedves Miss Hispánia?

MISS H.: Mi lenne? Egy szerelmes vers.

GALLINA: Magához írták?

MISS H.: Képzeld hozzám! Még akkoriban!

GALLINA: No igen... akkoriban!

JUTKA: És ki volt az a sűrű hű Cézár?

MISS H.: Egy diák. Egy szerelmes kisdiák. Ott ült minden este ha a porondra léptem. Vézna, kis pofa. Úgy reszketett, mint a nyárfalevél.

GALLINA: *(nevet)* El tudom képzelni!

MISS H.: Nem tudja elképzelni! Először azt se engedtem meg, hogy hazakisérjen. De aztán...! Megfőzött az a kölyök! Puhára főzött! És a végén fakép-nél hagyott. Dobott engem. Az én sűrű hű Cézárom!

GALLINA: Az a taknyos kölyök! Egy Miss Hispániát!

SCHOBERNÉ: Maga biztosan jobban megbecsülte volna!

GALLINA: Mit akar ezzel?!

SCHOBERNÉ: Én ugyan semmit. Csak úgy mondtam.

GALLINA: Csak úgy mondta! Ismerem az ilyesmit!

SCHOBERNÉ: Akkoriban ugyan beszéltek egyet-mást a házban, de hát ki tördik vele!

GALLINA: Schoberné...!

SCHOBERNÉ: *(nevetve)* Csillapodjon Gallina elvtárs!

TÖBBEN: Csillapodjon! Csillapodjon! *(hangok lehalkulnak)*

MISS H.: És ki miatt dobott az a fiú? *(rávágja)* Egy tűzoltónő miatt!

JUTKA: Még hogy egy tűzoltónő miatt!

EGY FÉRFI: Miért? Hozzám is járt egy tűzoltónő.

TULIPÁNNÉ: Magához legfeljebb egy tűzoltó járt, Engel úr! *(javít)* Bocsnat! Egy villanyszerelő!

ENGEL: Idefigyeljen, Tulipánné! Én erre csak azt tudom mondani, hogy... *(félbeszaktija önmagát)* Különböb hagyjuk!

TULIPÁNNÉ: Hagyjuk, Engel úr! *(csónd)*

MISS H.: Írtak már magához szerelmes verset?

JUTKA: Nem... azt hiszem nem. *(más hangon)* Tényleg! Miért nem írtak hozzám szerelmes verset?!

MISS H.: Azért még nem olyan reménytelen!

JUTKA: Igazán kedves!

MISS H.: Mondhatok valamit! Felszedhetne egy-két kilót!

VAJDA: Ugyan kérem! Ez egy modern lány. Modern típus.

TULIPÁNNÉ: Zöld nadrágja van. Fekete-zöld kockás nadrágja.

VAJDA: Na és? Mikor hordjon ilyet?

TULIPÁNNÉ: Én nem venném fel. Nincs az a pénz.

VAJDA: Hallja, Tulipánné! A maga korában!

MISS H.: Fialalok hordhatják.

FIÚ: Csak hogy nem hordják! A farmer a menő! *(javít)* Á, már az se!

SCHOBERNÉ: Hát azért valamit csak hordanak!

FIÚ: Valamit... valamit! A lányok férfi-nadrágot... meg férfiinget! *(más hangon)* Van férfiingje?

JUTKA: Még beszerezhetek egyet.

FIÚ: De csak a fiújától. Senki mástól, csak a fiújától.

JUTKA: Most éppen nincs fiúm. Se férfi- ingem, se fiúm.

FIÚ: Gondoltam.

JUTKA: Miből gondoltad?

FIÚ: Hát csak úgy!

VAJDA: Na, Bumika!

FIÚ: Engem nem izgat!

VAJDA: *(megismétli)* Ez igenis egy modern lány! És ez a nadrág... *(hozzáteszi)* Egyszóval nyugodtan hordhatja.

GALLINA: Azért nem ártana, ha egy kicsit magasabb lenne!

SCHOBERNÉ: De ez nem magas, Vékony, de nem magas.

ÉZSIÁS: Sakkozni lehetne rajta.

GALLINA *(nevet)* Mi az, Ézsias? Maga sakkipartit akar rendezni?

VAJDA: Miért ne?! Egy parti sakk! *(nevetés)*

JUTKA: Tessék! Sakkozzanak *(más hangon)* Bánom is én! Rendezzenek rajtam sakkipartit! Csak ne bámuljanak úgy! És ezek a hangok! Ūristen! Hangok a kapualjban! A lépcsőházban! Az ajtó mögöl! *(lehalkul)*

(hangok, mint a fel-felcsapódó hullámverés)

GALLINA: Feljön hozzám? Jöjjön fel!

SCHOBERNÉ: Hohó! A Gallina rászállt magára! És ha a Gallina egyszer rászáll valakire!

ÉZSIÁS: Az udvar! A sírkövek! Az kell magának!

VAJDA: Kit adok én magának?!

SCHOBERNÉ: Egy öreg törpét! És nem is az ő fia! Haha! Még csak nem is az ő fia!

MISS H.: Miért nem csinálnak rólam próbafelvételt?!

TULIPÁNNÉ: Gallina az örületbe kergeti a feleségét! Éjjel felvesi, hogy csináljon neki rántottát!

EGY MÁSIK NŐ: A festést kifizetik?!

EGY FÉRFI: A csempézést?!

A tapétázást?!

JUTKA: *(félájultan)* Fizetjük! Fizetjük!

ROBI: *(berobban)* Jutka! Mi van veled?!

De hiszen te alszol!

JUTKA: Robi! Na végre! És a többiek?

ROBI: Két utcával arrébb! A kocsmá mellett!

JUTKA: Két utcával arrébb?

ROBI: Rábukkantak egy házra! Te annak olyan udvara van! Képzeld! Egy régi kút szoborral!

(csónd)

SCHOBERNÉ: Mit akar attól a szobortól?

GALLINA: Egyáltalán! Mit jelentsen ez?!

ROBI: Ott a helyszin!

JUTKA: De hiszen tegnap még úgy volt, hogy...

ROBI: Az tegnap volt!

JUTKA: És ebben a házban?

ROBI: Semmi.

JUTKA: Semmi?!

ROBI: Jól hallottad. Semmi.

LAKÓK KÓRUSA: Semmi! Semmi! (csönd)

ROBI: Na pakolj már!

JUTKA: Remek. Jó ötlet! A szekrényt csapjam a hónom alá?! A szekrényt és fotelt!

ROBI: Majd küldök kocsit.

JUTKA: Mégis... mikor?

ROBI: Amint lehet! (más hangon) Na, szevasz!

JUTKA: Robi! Hova rohansz?!

ROBI: Be kell ugranom egy reklám-filmbe! Én rendezem! És én is írtam! (más hangon) Jójárású loért, szavatol a loért! Mit szólsz?!

JUTKA: Reklámfilm lovakról?

ROBI: Hát nem éppen lovakról! Inkább egy olyan lókölcsonzó...

JUTKA: Ki kölcsönöz manapság lovakat?!

ROBI: Jaj, ne kérdezz már annyit! Viszlát! (hang ki)

(csönd)

JUTKA: Jójárású loért... (elakad)

(csönd)

TULIPÁNNÉ: Szóval, ebben a házban semmi?!

VAJDA: Hiszen megmondták.

GALLINA: És azt hiszi, kislány, hogy ezt csak úgy lehet?!

JUTKA: Mit kérem?

GALLINA: Ne vágjon olyan ártatlan képet! Idehossa a cuccát és aztán semmi!

JUTKA: Mit csináljak?! Nekem most pakolnom kell! (más hangon) A lovaglósizma! A kalitka! A bőrrönd! Hol a bőrrönd!?

VAJDA: (gúnyos) Megkeressem?! Csak egy szavába kerül!

ÉZSIÁS: Talán még mi segítsünk?!

SCHOBERNÉ: Maga meg szépen tovább áll. Tovább sétál.

FIŰ: Lelép a kellékkal. Mit gondol mi ez? Szeméttelap?!

ÉZSIÁS: A sírköveket persze itthagyják!

TULIPÁNNÉ: Kivágták a fát! Tönkre tették az udvart!

JUTKA: Rendbehozzuk! A sírköveket meg elszállítjuk!

FIŰ: Süket duma! Átráznak bennünket! A Nagymező utcában is ezt csinálták!

GALLINA: Ott talán igen! De itt nem! (más hangon) Én már mindent elintézttem a Vince bácsival!

JUTKA: Akkor talán beszélje meg a maga Vince bácsijával! De én...

GALLINA: Ittmarad. Becsületszavamra.

JUTKA: Mindjárt jön a kocsi.

GALLINA: Hol van még az a kocsi! Nem kell úgy sietni a pakolással!

SCHOBERNÉ: Üljön le szépen abba a fotelbe.

VAJDA: Beszélgezzünk. Diskuráljunk. Vagy nagyon un már bennünket?

LAKÓK KÓRUSA: Maradjon még! Csak maradjon!

JUTKA: Menjenek arrébb... kérem! Mit néznek úgy? Mit akarnak tőlem? Mit akarnak?! (elcsuklik)

(csönd)

GALLINA: Na mi az, kislány?

SCHOBERNÉ: Ez elszédült.

GALLINA: Egy-két pofon és magához tér!

SCHOBERNÉ: De Gallina elvtárs!

GALLINA: Jó! Jó! Egy kicsit megrázuk! (más hangon) Nem. Semmi.

VAJDA: Ez kész. Ez kinyúlt.

TULIPÁNNÉ: Most mit kezdjünk vele?

GALLINA: Beültetjük a fotelbe. Úgy! Úgy!

(csönd)

MISS H.: De hát bántotta valaki? Hozzányúlt valaki? Akárcsak egy ujjal is?!

GALLINA: Mi csak néztük.

TULIPÁNNÉ: Azt csak szabad? Nézni azért talán még csak szabad? Vagy már azt se?! (hang ki)

Mándy Iván

*Vajon mit akar ez jelenteni?
Vajon mire jó ez az egész?
Ez a visszaküldött levél.
Ez a gúnyos felhang.*

*Ahogy lehajolt.
A bútorok között.
Valaki hangosan felnevetett.
Valaki.*

*„Sajnos egy sort sem.”
„Fecsegsz és köntörfalazol.”
„Köszönjük, de barátilag.”
„Kicsit túl sok az egész.”*

*Először egy hídon találta magát.
Aztán valami eszpresszóban.
És merre vannak?
A barátok. Vannak még barátai?*

*Tétova mozdulattal.
A haját.
Azt a fehéren fénylő haját.
Csupán emlékeztetőként.*

*(Lehajolt és visszariadt.
A bútorok között.
Az erős fényben.)*

»Elenyészően csekély rosszhiszeműség«

Élt egyszer egy férfi.

Lejártván a munkaideje, hazafelé igyekezett. Éppen az új portásnőről gondolkozott (tűnődözve álmodozott), pontosabban azon, hogy miként lehetséges az a megdöbbentő és zavarbaejtő hasonlóság, ami az új portásnő és régi portás közt fennáll, amikor, szinte a semmiből előhuppanván, ismeretlen alakok vették körül, és a formásokat mellőzve kérdéseket intéztek hozzá.

A férfi nem volt tökkelütött hülye, látta, hogy ez a helyzet elfajulhat, de, noha már nem volt fiatal, és az életét nem úgy képzelte el, mint egy árnyas erdőt vagy lugast, ahol sétálgat és olvasgat az ember, amit csak a barátaival és barátnéival való fecsegés szakít meg néha, olyan korú volt, amikor nem gondolunk az életünkről semmit, mert nincs rá idő, reggel, a nap, az este, és megint a reggel, és ez nem is rossz, ám hogy gondoljunk is rá... de a férfi magát mégis erősnek és ügyesnek tudta, és közkeletű szóval szólva, már ami a szokásos dolgokat illeti, feddhetetlennek — ezért válaszlélek bátrak és élesek voltak, mentesek a kivezető utat kereső józan hajlékonyságtól, sőt nem ritkán szellemességet is rejtettek magukban. „Uraim, önök nincsenek tisztában avval, hogy most itt mi történik”, vetette egyszer például közbe. Mások meg így replikáztak: „Ellenkezőleg, ezt éppen én mondhatnám önöknek.”

Az alakok egyre hangosabbak lettek; mikor már egészen körbefogták a férfit, hirtelen elhallgattak. „Jó, csönd”, gondolta a férfi, de még mielőtt megrémülhetett volna, a legsötétebb alak hatalmas ütést mért a koponyájára. A férfi elveszítette az eszméletét.

Vacogva ébredt, és sok év után megint eszébe jutott az árnyas lugas, de most nem sétálikálna, hanem vágta volna nagy robajjal ide s oda, és hogy ez valamilyen kaland volna, melyben az ő szívének a helyén kell lennie, és valamiképpen a barátai meg egytől egyig mord rablók volnának, a barátnéi meg szabadszájú markotányosnők: de ez jó és rendben lévő dolog, mert ő is gazember volna és kurva. Alig hogy rendbeszedte magát (amennyiben ez lehetséges volt egyáltalán), az alakok újra körbeállták.

„Mit akarnak tőlem?”, kérdezte a férfi csöndesen.

Az alakok ügyet sem vetettek a közbeszólásra, egymás közt beszélgettek, az időjárásról, a totóról és hogy milyen nehéz a pénzt beosztani. Egyikőjük, a legsötétebb, leütötte a férfit; most azonban a földre zuhant testet még meg is rugdalták, olyik rúgás a gerincét érte, olyik a máját vagy a veséjét. És aztán az ágyékát is, ami nemcsak sajátosan fájdalmas volt, hanem, érthetően, még afelől is aggodalommal töltötte el, hogy vajon nem károsult-e férfiéreje.

Most lassabban veszítette el az eszméletét, mint ahogy lassabban is eszmélt. Testében súlyos göböket érzett. Görnyedve a vízparthoz ment, hogy fölfrissítse magát; időközben egészen besötétedett, arcát mégis jól látta a víztükörben. Az az arc volt, amit ismert; nem szerette különösen, ezekből a vonalakból, arányokból és anyagból jobb is kitelt volna, de nem elégedetlenkedett, borotválkozásakor, ha eszébe jutott, hogy felelős az arcáért, bólintott (és ebben nem volt semmi beletörődés, legföljebb megvágta magát).

Ahogy lehajolt, egy erős kéz kapcsolódott a nyakára, s nyomta bele a vízbe, ő prüszkölve felvágta a fejét, csontba ütközött, a halálfélelem megsokszorozta az erejét. Az alakokban felismerte az alakokat, „bitangok!”, süvöltötte, hátralepve azonban, a meder egyenetlensége miatt elveszítette az egyensúlyát, s mintha a strandon, égnek vetett kezekkel hátrapottyant a sekély, pocsolyaszerű vízbe. A szükség leleményessé tette, úgy csinált hát, mintha halott volna, magatehetetlenül ingott a vízben, majd lassan, érezte, sodródni kezdett; hallotta az alakok dölyfös röhögését, s kárörömmel, kicsit megbocsátó elégtétellel gondolt arra, hogy így túljárt a maflák eszén.

Egy kis idő múltán azonban elfogyott a levegő, ki kellett emelnie a fejét a vízből, ekkor rögtön nagy ütés érte a tarkóját, visszahullt, a kéz ísmét a nyakára kulcsolódott. A férfi csapkodott, ficánkolt, fetrengett, hánytavette magát, vergődött, majd lecsendesedett.

A víz nem vitte messze, fennakadt egy kidőlt farönkben; nehézkesen kikászálódott, nagyon fázott. „Megvesz az Isten hidege”, gondolta figyelmen kívül; az kötötte le, miképpen szárítkozhatna meg. Kémény éjszaka borult fölé, a szélseperte és szélcsiszolta égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s egy villódzó távoli fény pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé, a szellő fűszer és kő szagát hozta, néhány utcával arrébb mintha egy autó siklott volna hosszan a nedves úttesten, elsuhant, és nyomában távolból jövő zavaros kiáltások törték meg a csendet.

Aztán teljes súlyával visszahullt rá a csönd, mely égbolt és csillag.

A folyón nagy kivilágítással hajó közeledett, sétahajó forma, a fedélzeten táncoltak, a férfi sóváran hallgatta a távoli, ismeretlen nők nevetgélését, színes girlandok remegtek körbe-körbe. Ismét ott-termettek az alakok, felnyalábolták, nem beszélt senki (a férfi is kissé türelmetlen volt már), hozzákötözték egy szilfához. Ezután amazok beszálltak egy nyitott terepjáróba, és azzal közelítették a fához. A férfi hallotta a sétahajó keltette halkuló hullámverést. A szil kérge nyomta a hátát. A kocsi hűtője a hasáig ért, így, amikor a sofőr, az alakok közül az, aki elvállalta a vezetést, a tengelykapcsoló finom kezelésével egyre beljebb hatolt a férfiba, az láthatta, amint belsőégei a motorház fedelére omlanak lassan, lassan, lassan.

Magához térvén, fölment egyik közelben lakó kollegájához, akire úgy gondolt mindig, ahogy a barátjára gondol az ember, s kérte, segítse ki egy rend ruhával, nem akarna mégse ráijeszteni a feleségére. Noha a kollegája nőtlen ember volt, mélyen átérezte a férfi gondjait, és szerencsére a természetük is többé-kevésbé egyezett.

Hazaérve a férfinak első dolga volt, hogy levegye az idegen zakót, nehogy beleizzadjon; leült a kényelmes karosszékre, ölébe vette a Magyar Nemzetet, de nem nyitotta ki. Felesége, szokása szerint, harisnyanadrágban és melltartóban járkált ide-oda a lakásban, kiment a konyhába vagy bejött meglocsolni a virágokat. A férfi követte a szemével; a felesége odalépett

hozzá, és megsimította a homlokát. A melltartó pántja a sok mosástól felbolyhosodott, s mélyen bevágódott az asszony kövérek hátába. Egyikét sem nézte szívesen.

Elképzelte, hogy kibontja a portásnőt a ruhájából, pedig az se fiatalabb, mint a felesége, sőt. „Visszaélve hivatali hatalmammal, kimondott vagy kimondatlan erőszakkal kibontom a portásnőt a ruhájából, MINT DIÓT A HAJABÓL”, mondotta a férfi a szívében,

KI SZAVATOL A REGÉNY BIZTONSÁGÁÉRT?

Esterházy Péter: Ki szavatol a lady biztonságaért?

Már elolvastam Esterházy Péter új könyvét és talányos címén töprengtem, amikor a véletlen segítségemre sietett. A televízióban éppen a szerző méltatta a hetvenéves Ottlik Gézat, s műsorából azt is megtudhattuk, hogy ez a bizonyos talányos cím a Mestertől való idézet. Ottlik Géza *Minden megvan* című kisregényében olvashatjuk az ott is talányos mondatot: „Szavatolok a lady biztonságaért – mondta a derék indián.” A kisregény hősenek gyermekkori olvasmányemléke ez, amely később összekapcsolódik a felnőttvilág gondjával, egy újságcímbe megfogalmazott kérdéssel: „Ki szavatol a világ biztonságaért?”. Az emlékezés két pólusa világossá teszi a Mester kisregényének jelentését, az aggodalmat, amelyet a század emberében a biztonság elvesztése, az ellenőrizhetetlen rontó erők elhatalmasodása s az érzelmek és eszmék összekuszálódása szült. Ottlik hőst ez az aggodalom vezeti vissza önnön múltjába s nyomoztatja vele azt a homályba veszett szilárd pontot, amelyet a gyermek még megtalálhatott az ifjúsági regényhősök naiv és megnyugtató erejében. Esterházy Péter már csak a kérdő mondatos formát örzi meg az idézett szövegekből s ezzel bizonyára a század nyugtalanságának fokozódását sejteti meg. Új könyve voltaképpen két kisregény, amelyeket néhány motívum és főleg a közös légkör tesz ikerregénnyé. Szerelmi történet mind a kettő, de a szerelmet olyan mikrokozmosznak mutatja be, amelyben benne van az élet összefüggéseinek szétszakíthatatlansága, az én és a külvilág szembenézésének újratermelő gondja, valamint a személyiség belső küzdelme, melyet boldogságkeresésnek is nevezhetünk. A két kisregény ideje és tere tudatosan homályban tartott. A színhelyekről csak annyit tudunk meg, hogy bizonyos játékok terei, amelyek éppúgy lehetnek egy orfeum produkciói, mint Ludwignak, a bajorok utolsó királyának dekadens, rafinált és új esztétikumokat teremtő kedvtelése. A második kisregény világának kontúrai már meghatározottabbak. Mai értelmiségiek életformáit, munkáit és bolyongásait ismerhetjük fel bennük, melyeket nemcsak a szövegszerűen megismételt motívumok kapcsolnak vissza az első kisregényhez, hanem a találkozások és összefügetések is, melyek egyre nagyobb teret foglalnak el a szöveg kompozíciójában. Persze a tér és idő homálya itt csak látszólagos és csak azok számára okoz gondot a befogadásban, akik konkrét információktól várják a regény vonatkozási pontjainak meghatározását. Esterházy Péter az élet összefüggéseinek szétszakíthatatlanságát vallja s ezért szerelmi történeteiben nemcsak a vegetatív élet megnyilatkozásainak nyit szabad teret, hanem az alakok munkájának, gondolatainak, önvizsgálatainak és a külvilág köznapi és történelmi tényeinek is. Amidőn tehát az ő hősei végigjárják a maguk érzelmeinek iskoláit, nemcsak ösztöneik rémeire válaszolnak, hanem világba és történelembe vetett létezésük problémáira is. „Daisy azt kérdezte, *boldog vagy?*”, és én azt válaszoltam, boldog” – hangzik az első kisregény zárómondata, amelyre a második végszavai így rímelenk: „Nem tudván hát merre jár, aggódva körülnézett, igen, így, akár a kegyetlen Poncius Pilátus lovag, Júdea ötödik helytartója, és szíve nehéz volt, mint a Gaffiot-lexikon.” Ez az élet összefüggéseit kifejező teljesség-igény azonban mind a kérdésekben, mind pedig a válaszokban finom hangsúlyokat hordoz, melyek érzékelhetően megkülönböztetik Esterházy regényét a korábbi érzelmek iskoláitól és a mai harmincévesek szemléletét teszi domináns elemmé. Talán vannak még, akik emlékeznek Szász Imre egykori regényére, a

Gyertek este kilencre című izgalmas prózára, melyben a hatvanas évek fiatal értelmiségi nemzedéke nézett szembe a maga érzelmi válságaival, közösség-vesztésével, s kereste a jövő új, szilárd pontjait. Nem a minősítési szándék juttatja eszembe most közelmúltunknak e hiteles dokumentumát, hanem a hangsúlyeltolódás ténye. Esterházy hősei is átéltek a szétesett világ gondjait, de az ő energiáik és figyelmük nagy részét már személyiségük megtalálása s talán újrateremtése köti le. Ami persze, ha következetes, visszavezethet a világot, a történelem és a többi ember gondjaihoz. S aminek homályba veszése a közösségek és közösségi eszmék rezignált bírálata is lehet.

De még egyszer vissza kell térnünk Ottlik mester ladyjéhez. A kölcsönvett szövegben ugyanis a szavatól ige is fontos, amellyel először egy kelmefestő kirakatában találkozunk Ottlik gyermekhőse: „Millner H. és Fiai – Szavatossággal Fest Tisztít.” A kisgyermek számára persze ez az ige nem mondott semmit, hanem a felnőtt-világ érthetetlen csodájára villantott fényt, amely csoda csak távolodott, midőn a szavatosság megjelent a varrógépen, a textilián és a pékárún is. A kisgyermek tudatában és eszmény-világában tehát logikusan kapcsolódott össze a lady biztonságát szavatoló bátor indián Millner H. és Fiaival. Ha ehhez a példázathoz hozzávesszük Ottlik Géza nagy regényének, az *Iskola* a *határon*-nak kerettörténetét, nyilvánvalóvá lesz, hogy Esterházy Péter a regényformában is Ottlik töprengéseit illetve kísérleteit folytatja. Az *Iskola*... kerettörténete ugyanis az elbeszélés nehézségeiről szól, amely nehézségek egyben a kifejezés, a kommunikáció, tehát az emberek közötti közlekedés gondjai is. Esterházy nem véletlenül írta új könyve címe alá a következő műfaji megjelölést: „bevezetés a szépirodalomba”. S az sem véletlen, hogy második kisregényének középpontjába egy lektorijelentésíró-t állított, aki foglalkozása révén is szembetalálkozik a műfaj és az írói szöveg útkereséseivel. Esterházy Péter nagyon művelt és tájékozott ifjú, így könnyűszerrel és nagyképűség nélkül, tehát kellő iróniával adhatja hősei szájába a legelvonatabb regényelméleti és nyelvelméleti szövegeket. Közülük itt és most csak egyet idézhetünk: „A regény az a sötét gomolygás szeles, napfényes tereken, ami az életünk.” Amin hosszasan el lehet elmélkedni – kiemelve a regényforradalmak, az életformák és a szemléletek összefüggését. De magának a szerzőnek a regény-technikája is bizonyító erejű. A könyv első részében a belső monológot alkalmazza, de számára már nem a tudatfolyam pszichológiai problémája az izgalmas, hanem az összefüggő élet beavatkozásmentes ábrázolása. A történet-szerűen megformált fikció és az objektív időrend már régen kérdésessé vált az irodalomban, mert egy eleve elrendezett világot és világképet sugallt. A prózaíró először saját tudatának egyidejű rögzítésében látta a megoldást, amin azonban hamar meglátszott, hogy illúzió áldozata, hiszen a tudat nem szavakban és fogalmakban él és mindenképpen meg kell állítani, ha rögzíteni akarjuk. Ezért a belső monológ pszichológiai láncolatát felváltotta a tények, gondolatok és reflexiók montázsa. Amiben persze ugyancsak benne rejlik az illúzió és a beavatkozás, hiszen az összefüggő élet végtelenségét valahol mégiscsak el kell vágni. Esterházy láthatólag átélte műfajának eme előtörténetét és elének tárja a szöveggel való küzdelmét. Legtöbbször játékosan és nyomdatechnikai módszerekkel is kiemeli a nyelvi stereotípiákat, a szavak alaki asszociációinak lehetőségeit s így közvetve az igazságkeresés buktatóit. Műve alaprétege tehát a szöveg, amely pusztán megjelenésével is bevallja a regényműfaj szerepváltozását. Azt sejteti meg, hogy a szépirodalom mindenekelőtt nyelvi tevékenység, melyben a megteremtett eredmények újra és újra konvencióvá válnak és szükségképpen váltják ki az újabb lehetőségek felkutatását. Amiből persze csak egyszerűsítéssel vonhatnánk le azt a következtetést, hogy a mű létrehozója a technikai és nyelvi újítás. Következmény ez, melyet az önmagát és világát megérteni akaró írónak vállalnia kell.

Születés

*Egyszercsak föl nő az ember ősz hajához
Már nem imád és nem is átkoz
Egyszercsak minden vaskemény lesz
hiába bujna árnyhoz fényhez
Egyszercsak mintha akkor születne
fölrriad fákön fémveretre
tükörré dermedt évszakokra
Egyszercsak mintha nem is volna
átpillant ide más világból
élet elöttre halál utánból*

Éjféli napsütés Rovaniemiben

1

*Ez már a lélek jégkorszaka!
Csak roppant szörnyei élnek:
gyűlölet szitok átok –
Bömbölői a dermedésnek*

2

*Szivemből valaki kikiabál
homlokomból kidörömböl
csontjaimban érceket kongat
hajszálaim fehér sikoltások
világtalan kép amit látok
mögém zuhant már minden holnap
égetnek visszaszámlálások!*

3

*Valaki meghalt mégis itt jár
sete-sután az álmaimnál
Félig ébren nyulnék utána
egymásba olvadt éjszakákba
Pókhálós folt hol-nem-volt arca
hangja virágzó belső zengés
haló-halovány láz-karc képe –
S mindennap sirjába takarja
a hajnal hűvös derengése*

Az Északi Sarkkörön 1982 júniusában

Bakony

Emlékek és találkozások

XIII.

Azt is mesélték az ugodi öregek a magnetofonba, hogy községük nevét egy nagy tábornoktól nyerte, hadvezértől, minden esetre igen nagy úrtól, aki harcolt török, tatár, vagy francia ellen. Mikor is? Ki tudhatja azt már? Csak így mondták a régiek.

Különös, hogy nemcsak a Bakonyban, másutt is feltűnik a török, tatár mellett a francia, mint ellenség az időtlenségben. Honnét vehették a bakonyi regélők? Napóleon katonái eljutottak az ugodi határig, ha nem is merészkedtek az erdők sűrűjébe. Tán a várakból kitörő, falvakat megrabló vallon őrség gonosztetteire emlékeznek? Netán Rákóczi belga zsoldosaira? Ezeknek kicsapongásai a Felvidéken ismeretesek. Az sem lehetetlen, hogy a nagyotmondó Hány János lóditásai szivárogtak szét az irodalomból. Az Obsitos megjelent ponyvaként is a vásárokon, úgy mint Kinizsi Pál legendás története, vagy Toldi Miklósé még Arany János előtt.

Annyi bizonyos, hogy nagy úr volt az a bizonyos Ugod, akitől a vár és a falu a nevét nyerte, övé volt a bakonyi ispánság, úgy is mondhatnánk Bakony megye ispánja volt, a XIII. század közepén. Hozzá még a félelmetes hatalmú Csák nemzetséghez tartozott. Mi ehhez képest egy tábornoki rang, amivel az ugodiak felruházták! Feltehetőleg ő maga építette a várat, amikor a király kívánságára is, és a tatárjárás utáni ijedelemben minden nagy úr sebesen építettett erődítményeket birtokain, hegyen, vízfolyások ölelésében, mocsarak szigetén. Földhányásból, ha más építőanyag nem akadt kéznél, de a Bakony nem volt kő szűkében. Ekkortájt született a Csákok nagykiterjedésű dunántúli birtokain Palota, Bátorkő, Hölgykö, Csesznek, Csókakő, Gesztes, Somló. Építettek volna bár többet s főképp erősebbet. Megfeleltek szűkös udvartartásnak, szerény úri laknak, birtokháborúk támaszpontjainak, pártütő összebúvónak, vártartományok központjának, idegen birtokok háborgatóinak, de nem a tengernyi török had ágyúinak, mikor vizsgázniok kellett volna. Tartotta őket ideig-óráig csak a családjukért halálra szántak hősiessége. Ha nem számítom Palota hadtörténetét és egy kicsit még Csesznekét, kevés szerepük volt a török veszedelem századaiban. Legtöbbjüket arra sem tartotta érdekesnek a király, hogy katonáinak zsoldot ígérjen. Hátmég hogy fizessen is.

„A csillagok sem örökkévalók – olvasom egy deák gazdája sorsán kesergő latin szövegében – figyeld csak az eget egy nyárvégi este.” A nagy Csákok híveként elmélkedhetett volna így, mikor azok egyszer rossz lóra tettek és Róbert Károly király lemeszelte őket Pannonia egéről. És ki röppent fel akkor üstökös gyorsaságával Ugodból nézvést? Hát Csenig, a király kedvenc cseh vitéze. Ugod birtoka csak morzsányi alkotórésze volt nagy hatalmának, mely hamarosan elnyúlt a vöröskői várkapitányságtól a veszprémi főispán-

ságig, utazó nagykövete lett később Nagy Lajos királyunk nápolyi trónigényének. Am az üstökös röpte amilyen fényes, olyan rövid. Kihaltak férfiágon a Csenigek már a második nemzedékükben. Ha pedig egy nagyúri család kihalt férfi ágon, annak örül a király. Mert újra adományozhat, új híveket vásárolhat. Mivel tartozott Zsigmond a római császárságra törő útján Csenigéknek és főképp mivel a nyugös csehek elleni harcaiban? Semmivel. Annál többel a Garaiaknak. Meg is kapták ezek Ugodot a fele Bakonnyal együtt.

Büszke lehet rá Ugod, hogy várát néhány évig saját birtokában tartotta Mátyás király Garai László halála után és maga küldött oda kapitányt. Megfordult aztán Ugod a Zápolyaiak és híveik kezén, mignem pénzen vásárolja meg magának a devecseri Choron András, akiről ismeretes, hogy nem tátotta a száját, nem várt a királyi adomány sült galambjára; foglalt, vagy vásárolt. Tehette, jó kardja volt és kövér pénzes zsákja. A Choronok is kihaltak férfi ágon, tündöklésük nem töltötte ki a viharos századot. De akkorra – sógorsárokonság – úgy beleépültek a dunántúli mágnás családok körébe, hogy a Choron lányok jussát nem volt ki vitassa. Ők maguk, a Choron lányok pedig minden jóra való hajlamukkal, eszükkel és áldozatkészségükkel híressé, sőt példaképpé váltak a magyar asszonyok között.

Nem kisebb urak jutottak leányágon Ugod birtokához, mint a Nádasdyak. Ápolták a kis erődítményt tisztességgel, mignem hatalmukba vették ezt is a nagy begyűjtő Esterházyak.

Nem akarom Ugod várának történetét mesélni, csak közeledve a faluhoz eszembe jutnak ilyen részletek, főképp lelkiismeretes helytörténészek munkái nyomán. Ha pedig szorgalmas könyvtári, levéltári kutatással feltárnék minden rejtőzködő anyagot, minden kis egység évszázadaival megtelne egy könyv, csak hogy hol volna e vállalkozás határa? Sehol, abbamaradna félkészen és életem elmúlásával. Az egész Bakonyról szóló könyvem csak cseppben a tenger. Helyesebben ez is csupán tisztos törekvésem, ha a hazára nézek.

A jövő titkait pedig inkább ügyes riporterkedéssel bontogathatnám. Am riporternek nem vagyok jó. Nincsenek előre megfogalmazott, célratörő kérdéseim. Jegyzetelni sem tudok okosan, céduláim elszóródnak, mire hasznukat vehetném, összekeverednek, a nevüket sem lelem közöttük azoknak, akiket vallattam. Társalogni tudok csak, szerencsére azt baráti hangulatban. Mikor leülök az írógép mellé, sem cédulák, sem jegyzetfüzet, vallatom csak emlékezetemet a bakonyi utazásaimról.

Alig hagytam el Bakonybél, máris bent járok Ugod nagy, délnek messze elnyúló határában. Ha betévedek közben Bakonszűcs erdőterületére, az is Ugod társközsége, az ugodi várbirtokhoz tartozott hajdan Szűcs falu. Ugodon van az erdőgazdaság üzemegysége, amely gondozza az országútra dülő erdőket. A Gerence patak szép völgye ez. Legendás völgyút, ezen szekereshettek Bakonybél alapítói és maga Gellért püspök. Pápa és Palota között ez volt a legrövidebb út, a legrejtettebb is, ha egymás megsegítésére száguldoztak csapataikkal a kapitányok. Ezen át utaztak a szorgos és jógazda zirci barátok koppányi, nagyteveli birtokaik ügyében. A pannonthalmiak is bakonybéli testvérkolostoruk látogatására. Az északi községek betyártörténetei szerint itt ereszkedtek le megrablásukra Sobri Jóska, Savanyú Jóska bandái. Igaz, később a pandúrok is itt szorították meg őket legeredményesebben. Körül-fognak régi tollfosztások meséi betyárokról és farkasokról, rémültek, mert asszonyok hozták. Nem csodálnám, ha puskás, kékgatyás betyárokkal találkoznék, mert nagy puskájuk és két gatyájuk volt a Tamásin emlegetett be-

tyároknek. Nem lepődnék meg, ha farkas üvöltene valamely fölém tornyosuló sziklán. Jól hallanám, hisz gáz nélkül gurul csendesen a kocsim. Szent Benedek szerzetesei kotorgatnák száraz ággal az avart, gombát keresgélve, vagy gyógyító füveket. Nyakukban mély bőrtarisznya, abba válogatnák a vadkörtét: szotyós, vagy nem szotyós. Mindenképp illatos, akkor is, ha a fán sárgult meg, akkor is, ha a szalmazsákban barnul. Szembe találkoznék a győri püspök négylovas hintájával. Piros bársony annak az ülése és szíjon ringatózik. Mert ilyen a püspök járműve a régi okosok szerint. Hajdúk vennék körül gondos ügyelettel, hogy beteljesedjék Eötvös Károly népszerű szöfejtése: huszárok előre! A híres tudós Rómer Flóris szekere a kátyúban vesztelne kényszerűen, vagy mert megunta egy kirendelt paraszt a hosszú fuvart ilyen kegyetlen terepen.

Köporúli Ahmed jelenik meg néhány, bukásában is hűséges szpáhija kíséretében, bugyogója háromszorosára dagadt ijedelmében, mert tarisznyájában a selyem kötél szentgotthárdi és sümegi kudárcáért. Tudhatja végzetét, mert kicsúszhat a szultán kezéből bármely gyűlölt gyaúr. De sohasem a saját vesztes hadvezére. Igaz, nem engedte karmai közül semmi kincsért, semmi könyörgésért, nagyhatalmak közbejárására sem Enyingi Török Bálintot halláláig. Most látomásaimban szembe vágat velem ennek két hős fia, János és a Ferenc Pápa várából, valamely török csapatnak szánt cselvetésre, lángoló bosszúval. Követnek tán Heistler generális kíméletlen csatlósai üldözve bujdosó kurucokat, kik esztelen dühvel pusztítják saját császáruk birodalmát, irtják népét kíméletlenül. Haynau pribékjei Kossuth elrejtett gyermekeit kutatják e tájon.

A valóságban Heistler gróffal nem, de szembetalálkozom Heitler Lászlóval, pápai festő tanárral. Nem hajt felém pirosbársony hintó ülésben, csak piros Ladán. Nem üzi őt bosszú, csak a sietség, hogy időben felkutassa, lerajzolja, fényképezze, megfesse a maradék régi szép bakonyi házakat. Ha késik, befedik azokat hamar szürke táblák, eltűnnek bolthajtásaik, körülveszi őket világszép vaskerítés. Mert ha lelkek számában nem, épületekben gazdagszik Bakonyunk sosem képzelt méreteken és nagy hirtelenséggel ezekben az években.

Látnám szívesen Dorfmeister művész urat Sopronból jövet hosszú szerén, akkora kalapban, mint a Hold udvarostul, a kas mögött sok arany-sárga tégely, üveg, finom színes porokkal, drága olajokkal, néhány tűsző tele ecsetekkel s ki tudja még mennyiféle szerszám. Létrák is, hogy helyet válasszon valamely templomban valaki szent, vagy maga Jézus úr ábrázolására, kis faluban, kolostorban, vagy katedrálisban. Mert sehol a világon nem építettek annyi templomot az ő korában, mint errefelé a nagy pusztulás utáni feltámadásban.

Fölöttem vannak, megbújnak valahol a sűrűben Bakonyújvár romjai. Nem is romjai már, csak nyomai. Nem olyan régen lelték meg. Azt sem tudtuk annakidején, hol volt az a vár, de hogy volt, azt tudtuk. Mi félelmeteset rabló lovagvárakról, lovagokról hallottam, olvastam, azt mind e várra s a Gereince völgyére helyeztem képzeletben. Minden efféle bűnnel a vár urait, a Podmaniczkyakat terheltem. Még akkor is hordoztam magamban szorongást, mikor a kiváló teológus Podmaniczky Pál báró első vallástörténeti órájára beültem. Szelíd, tisztalelkű ember volt pedig e tudós. A történészek is a Podmaniczkyakat vádolják e tájon mindenek felett védtelen falvak megrablásával, sarcolásával, még a deveceri Choronokat sem ennyire. Tudom már,

vétkesek falvak sanyargatásában, vásárütésben sorban a legjobb kapitányok. Nehéz a fiatalembernek történelmünkben megszokni a hősök bűneit, és hogy gonosz rajtaütések voltak akkor is, mikor az ország törököt még nem ismert. Voltak legnagyobb királyaink alatt is. Még Mátyás alatt is. Aztán jött olyan kor, amikor királyaink egyik kezükkel adtak gyér koncot hőseinknek, másikkal fojtogatták őket, ha hatalmuk volt hozzá. Egyik szemük sirt, másik nevetett vereségeinken. Reszketett az udvar Bécsben, vagy Prágában ha nyakukon volt a török veszedelem. Mulatott, ha mégis megtorpant az nagy magyar vérveszteség árán. Mert ez volt ott a kettős győzelem. Csak nagyot ne győzzön a magyar, mert hátha akkor magának győz! Úgy ítéltesse meg kényszerű bűneikben a vásárütők, kik bőrüket nap mint nap vitték a vásárra, hogy felettük vérükre paktált a császár és a szultán. Nyomorúságukban nyugtathatták lelkiismeretüket, hogy azoktól vesznek, akiknek létét védik sebeik és haláluk árán. Már ha az öldöklésben feltámad a lelkiismeret.

Balra, kicsit távolabb, Iharkút irányában van egy hegy. Úgy hívják, Pápavár. A pápaiak építettek ott maguknak búvóhelyet a tatárjárás idején. Mert akkor csak a búvóhely volt már, semmi más. Nem vár, csak búvóhely... Pápavár, Tevelvár ott vannak egymás mellett. Földvár nyomaira emlékeznek e helyeken a régiek. Ma már a nyomok is eltűntek. Nem ismerek írásos bizonyítékát annak, hogy e hegyeken rejtőzködtek a pápai bujdosók és teveliek, de az odáig vezető csapások szerint könnyen lehetséges. Am az is, hogy bronzkori földvárak maradványait lelték ott majdnem hat és félszáz évvel ezelőtt a rejtéket kutatók. Bronzkori emlékekben nem szűkölködik az észak-bakonyi táj.

Sokkal közelebbről ered, mégsem ismerem a magyarozatát; miért neveztek egy szakaszát a Gerence völgyének, amelyen haladok Ugod felé: Németugratónak? Származhat a kuruc világból, méginkább a Szabadságharc idejéből. Azt sem tudom, használja-e még valaki ezt a megjelölést.

Sem tatár, sem török, sem püspök, sem barát, ballagnak csak szembe velem hosszú sétájukról Bakonybél beutalt vendégei. Őszi virágot, galagonya ágat, páfrány levelet hoznak. Lehet csokrukban érdekes növényritkaság, mert ilyenben is gazdag a Bakony s benne a Gerence völgye. Mások az Odvaskő barlang meredek gyalogútján ereszkednek le, végigjárták talán a vadregényes Szarvadárkot. Betyár történeteket meséltek egymásnak a barlang szájában, kiki olvasmányai szerint. Szépeket bizonyosan. Szébbeket, mint akiknek dédapáik elszenveték kegyetlen tetteiket.

Elérem hamarosan Huszárokelőt. Eötvösnek van egy prózaibb elmélete is a különös helynévről. Hogy az valaha Hosszúárokelő volt, mert ott kezdődik a Gerence hosszú völgye. A mi falunkban régen Huszárokelőnek nevezték azt a pusztát. Sajtóhibának véltem az O-betűt, mikor először nyomtatásban olvastam.

Huszárokelőnél nem is olyan régen még keresztelte ezt az országotat keskeny vasvágány, a bakonyi erdei vasút. Indult Franciavágás állomásról. Ipari célból létesült, de jó hasznát vették, akiknek errefelé akadt dolguk. Öröme volt a kirándulóknak. Megszüntették nemrég. Nem az Államvasutakhoz tartozott, de beleesett a kis szárnyvágányok ellen hozott ítéletbe. Valaki benzingőzös mánornak nevezte azt a világjelenséget, hogy minden a közutakra terelendő, és milyen hamar megszűnt az olcsó forrása ennek a mánornak. Ennek áldozata messze periférián a Franciavágásról induló kedves kisvasút is? Nem lenne „korszerű” ma már, elhíhető. Különös, hogy éppen utolsó

esztendeiben lett a pápai kirándulóknak és távolabbiaknak is kívánságműsora az ilyen játékos utazás. Korszerűség ide vagy oda. Jó volna figyelni az emberek szívére. Mit tartanak emlékeikben, ábrándjaikban sokszor egy ridegen nevezett ipari műtárgyról. Különösen olyan helyen, ahol annyian büszkék szép tájuk messzeható vonzására.

Bakonykoppány szélső házai már jóformán benne vannak az erdőben és a falu másik végén nyílik ki az utas előtt az észak-bakonyi táj, a Bakonyon belül is szűkebb hazám. Jó ismerőseim a falvak tornyai. Bakonykoppány nevét, aki egyszer hallja, nem felejtí el. Megrögzíti agyában a felnégyelt vezér emlékezete. Komor hangulatú nevét féltem és tiszteltem, ám e névvel ellentétben bőbeszédű, pergő-forgó sváb asszonyokat ismertem meg legelőbb a koppányiakból, amint rakták fel nagy sietségben kosaraikat a vonatra Franciavágáson, egyikben tyúk, másokban lúd, tojások, meg jóféle gyümölcsök. Koppány vezér, ha járt Koppányon valaha s ha volna feltámadás akkora halálból, mint az övé volt, hiába keresné itt népe utódait. Elsők közt veszték azok a nagy pusztulás századában. A hadak útjában voltak nagyon. Oda sem ért tán még a török, a bakonyújváriak már birtokukba vették a bakonybéli monostor hajdani falvát. A róla szóló feljegyzések gyorsan megszűntek és nagyon sokára jelentkeztek ismét. Urbérért, adóért nem érdemes volt ott kereskedni. Nem magyarok, németek, morvák, horvátok támasztották fel jó két század után, valamiképp már nem a bencések, hanem a zirci ciszterciták meghívására. Hogy a horvátok és morvák eltűntek abban a szerény kis népek-kohójában, nem csoda a Bakonyban. Ha nem magyarokká, németekké váltak. Németekké bizony horvátok a Bakonyban.

Koppány és Szűcs olyan közel van egymáshoz, régen összeépültek volna, ha sorsuk nem oly mostoha. Igaz, telepeseik másfélék voltak. Más uraságot szolgáltak. Szűcs nem papi birtok volt, Ugod várához tartozott, talán nevét is a várbirtokban végzett tevékenységéről kapta a sok jó prémes állat Bakonyában. Hatalmas erdőterület tartozott hozzá, valaha tán még a timár mester-séghez is adott elég vizet a Csángota patak. Hol vannak már azok a prémes állatok és hol van Szűcs jó vize? Ugoddal együtt Esterházy birtok lett Szűcs is, ezeknek köszönheti megtelepítését, megszorítását is, mert a nagy határból igencsak kevés jutott a parasztoknak, háromszor akkora az uradalomnak. Maradt a tevékeny szűcsieknek, úgy mint a koppányiaknak, csak a házi faipar és a piacozás. Volt valaha Szűcsnek a Bakony gerincén jócskán átnyúló határában márványbánya, nem is egy. És dolgoztak egykor a koppányiak is ilyen nemes kőfejtőben. Márvány-út, Márvány-völgy, Márványárok neveikben őrzik e szép tevékenység emlékét, szállítások irányát még a Magas Bakony déli lejtőin is. Mint a Bakony jó prémes vadjai, elfogytak a márványtömbök is, mire megépültek a barokk kor templomai, úri kastélyai. A papok kis Koppányának határát jócskán átölelik a szűcsi erdőbirtokok. De mindegy is mostmár, mindkettő egyenrangú társközsége az ugodi közös tanácsnak, és ami még szorosabb sorsközösség, a két falu alkot egy termelőszövetkezetet. Nem nagyot a megye behemót gazdaságai között, ám azoknál – úgy tűnik – eredményesebbet. Jó híre van a környéken ennek a társulásnak, érdemes lesz tüzetesebben megtekintennem. Nemrég vettem hírét mostanában induló okos és takaros ipari üzemének. Csontlisztet gyártanak a pápai hűsgyár melléktermékéből. Azt hiszem, az efféle vállalkozás a legegészségesebb. Ezt a melléküzemágot nem kiagyalni kellett, hanem felfedezni természetes adottságát. Sikerének záloga pedig a két kis község rendes, tiszta, szorgalmas lakossága,

amely életrevalóságáról sokkal mostohább körülmények között tett bizonyosságot az elmúlt századokban.

Koppány után a műúton hamar elérem Franciavágást. A régről ismert fűrésztelep helyén ma csinos faüzem áll. Új jelenség hazánkban, hogy adnak végre az ilyen kis ipari üzemek kellemére is. Nemcsak tuskés drótkerítés, sárba taposott faforgács, keréknyomok és kátyú. Tekintélyes bejárat, művészien megformált cégtábla jelzi, hogy a telep fenntartói adnak magukra. Adnának bár minél többet ipartelepeink, kicsik és nagyok. A szép megjelenésre költött pénz éppúgy, mint a rend és tisztaság, kifizetődik, mert bizalmat, hitelt nyújt a vállalkozásnak, jó kedélyt és kedvet a munkához a benne dolgozóknak.

Franciavágás csak nevet ad az állomásnak, Csóté az inkább. Franciavágás és Teszér között gyermek koromban volt egy kisállomás, a Fogolytábor. Nem élt ez az állomás tíz esztendő sem, de akkor, az első világháború alatt és után bizony forgalmas volt. Csóti Fogolytábor, ez volt a hivatalos neve, mert Csót határában volt, bár közelebb Teszérhez, a csótiak amúgy is szűkös legelőjét csorbitotta vagy négyszáz katasztrális holddal. Nincs már nyoma annak az állomásnak, a tábornak is alig, csupán egy temető. Rab Zsuzsa irt róla tavaly, vagy tavalyelőtt irodalmi hetilapunkban szép, szomorú cikket. Arról a juharfák, hársak s a honfoglaló akácok között megbújt sírkertről. Apja életútjának állomásait keresve jutott oda nyilván. Mert más írásaiban is nyoma van annak a szenvedéses útnak, mely tartott hosszú évekig Szibérián, a Csendes-óceánon, tengerszorosokon át hazáig fél világot megkerülve. Sokadmagával járta meg e kálváriát Rab István a pápai kollégium későbbi igazgatója, nekem volt osztályfőnököm. Utolsó stációja volt a csóti szűrőtábor, mikor már itthon volt és mégsem.

A pápaiak mozgalmat indítottak a hatvanas években e szűrőtábor érdes emlékeinek felkutatására, volt is ügybuzgalom. Felkutatták a tábor ügyiratait, kikérdezték az élő, itt, ezen a tájon élő tanúkat a tábor minden korszakáról. Szabó Géza kiválóan szerkesztett dolgozatban foglalta össze e kutatások eredményét. Ő utána idézem Zalka Mátét: „Mielőtt a foglyot haza engednék családjához, el kell mennie a csóti táborba, ahol karantén alá veszik. Ki tudja, mit hord magában a messziről jött katona? Tífuszt-e, kolerát-e, szifiliszt-e, bolsevizmust-e. Meg kell vizsgálni, be lehet-e engedni az országba kellő gyógykezelés nélkül.” Ezt a munkát nagyon alaposan végezték a táborban. Sokaknak útja nem vezetett innen egyenest haza, mert törvényre kerültek, internáló táborba. Olyanok is akadtak, akiknek ez volt hosszú útjuk vége. Ől a betegség, de öl a vallatás is. És hányszor van úgy, hogy ártatlanokat. Főképpen, ha reszket a hatalom. Volt pedig itt akkor reszketnivaló: 1919 őszén. Olyanokat szűrtek, vallattak, akik a fiatal Szovjetunióból érkeztek nagy tengeri kerülővel, vagy szárazon Németországon keresztül. Gondos munka volt, elébük mentek a kémkedők, besúgókat válogattak. Nagy sietség is kellett hozzá, hogy a törvényes két hét alatt hibátlanul dolgozzanak. A sietségnek is mindig vannak áldozatai.

Három korszaka volt a csóti fogolytábornak. Ez a harmadik volt. A második pedig az erdélyi menekültek jó fél esztendeje. A harmadik korszak kényszerlakóit csak kívülről láttam, ezeket egyszer bentről is. Az erdélyi menekültek tömegének és keserűségüknek híre elárasztotta akkor a csonkuló országot. Legelőször nagynénémnek a Keleti pályaudvar épületében lévő lakásából figyelhettem végtelen sorukat, átléptem csomagjaikat s testüket is

nemegyszer a pályaudvar nagy csarnokában, ahol Etelka néném jegyeket pecsételt csodálatraméltó gyorsasággal egy ablak mögött. Akkor éreztem úgy, hogy lám itt a háború, amikor az már a végét járta. Nem mondhatom már meg, fájdalmat éreztem-e sorsukon, vagy csak félelmet az irdatlan tömegtől. A falunkba is jöttek menekültek a csóti táborból, részt vettek a katolikus iskola udvarán rendezett cserevásáron. Azt tudom, fájt nekem a csóti fogolytábor nagy rendetlensége és zűrzavara. Mert első korszakából jól ismertem azt a tábort és szigorú nagy rendjére, tisztaságára emlékeztem.

Alig volt messzebb a csóti fogolytábor házunktól egy jó óra járásnál. Őrző tisztjei bejáratosak voltak hozzánk, leány testvéreim akkor voltak virágkorukban. Többnyire régebbi sebesültekből felgyógyultak voltak ezek, és többségükben Horvátországból származtak. Azért talán, hogy könnyebben szót értsenek az orosz foglyokkal. Horvátnak vallotta magát a tábor parancsnoka is, pedig, ha jól emlékszem Dorschnernek hívták. Egy közülük, egy tartalékos, aki civil életében botanikus volt, nagyon sokszor megfordult házunknál. Szelid arca volt, hófehér bőre, ügyes kis kecskeszakálla. Nevét nem tudom, de nővéreim csak Zuzmónak hívták. Ez az ember ott hagyta nálunk, mikor eltávozott, ládába leszegelve a könyveit. Legalább öt év eltelt, mikor e ládákat felbontottuk. Horvát és német nyelvű könyvekkel voltak tele. Apám azt mondta, mikor átforgatta a könyveket: jó, hogy nem tudtuk mivel foglalkozik, mert veszedelmet hozhatott volna ránk. Egyet tudtunk róla, hogy Horvátországért élt-halt. Remélhette talán, hogy a nagy zűrzavar után eljön az ideje az önálló szabad Horvátországnak. De nem ez, valami más lehetett az a könyvek lapjain, amitől 1923-ban félnünk kellett.

Ez a Zuzmó nemegyszer elvitt engem a táborba. Kerékpárja hideg vására ültetett. Nem hiszem, hogy hat-hétéves fejjel megpróbáltam volna lemérni e tábor létének értelmét, felfogni az emeletes ágyak lakóinak honvágyas gyötrelmeit. A tábor volt, számomra természetszerűen, mint annyi természetellenes jelenség a háború éveiben. Jelenségnek pedig gyönyörű volt. Álomország, játékország, melyet erős kerítés és tuskésdrót választ el a külvilágtól. Fegyveres őrök védik, az is természetes: színes országot a közönséges élet szűrkeségében. Játékország, mert sok-sok játékot készítettek ott, különlegeseket. Fakarikákból aranyhasú gyikot, mely egyetlen érintésre mozgott tekergőzött, babákat, bábukat, skatulyába skatulyát, nagy babában kis baba és még kisebb, a legkisebb már akkora sem volt, mint egy tücsök. Befőttés üvegben zöldbeka jósolt szép napot, vagy vihart. Szél hajtotta a vízemelőt. Az utakat sárga kavics fedte és szegélyezték fehér mészkövek. A szegélyen kívül virágok, olyanok is, amelyeneket addig sosem láttam. Dinnyét sem láttam addig. Itt termett pirosbélű és sárga. Palackba dugták a piciny uborkát, abban nőtt meg, ez olyan volt, mint a varázslat. Úri tököt hatalmasat neveltek, mert elmés szerkezettel szüntelen csöpögtették tövére a vizet. Egyszer éppen valami talajjavítást végeztek a tábor egy sarkában. Talicskával elhordták a táborkapun át a kavicsos, törmelékes földet, és televény talajt hoztak valahonnét fák alól. Valószínűleg Zuzmó valamely kényes kísérletét szolgálta e munka. A talicskások között forgolódott egy különleges teherjáromű. Ócska biciklikerekkel szerkesztettek taligát. Abba, bármilyen könnyen gördült is csapágyon, öten kapaszkodtak. Úgy mondták: azok az olaszok. Azoknak az öltözete kicsit hanyagabb volt, de a tábor lakóit egyébként ruházatban rend és tisztaság jellemezte. Az oroszok inge kívül lebegett nadrágjukon derékszíj

alá ráncolva. Ez a megoldás számomra nagyon idegen volt, de nővéreim azt mondták, elegáns viselet.

Olaszt nem, de orosz sokan vettek kölcsön a környékbeli gazdák mezei munkára. Nálunk is volt több mint két évig egy ukrán. Krasinszky Juliánnak hívták. Keresztnevét Gyulára változtatta a falu, és ő elfogadta. Ez az ember mindent tudott, amire szükség volt egy gazdaságban, és azon túl is, cipőt javított, ha kellett, szánkót készített és mókuskalitkát, mókust is fogott bele. Nékünk fiúgyermeknek barátunk lett. Valaki készített egy fényképet róla és rólunk, a három fiúról az almafa alatt a malomkő asztal mellett. Julián a képen is oroszosan viseli ingét, orosz katonasapka a fején, bátyám fején hetyke micisapka, rajtam szalmakalap, csak öcsém haját borzolja a szél.

Sok emléke maradt házukban a felszámolt tábornak. Lassan elhasználódó játékok, szép faragványba foglalt tükör. Egymásba kapcsolódó fémkarikák, melyek nagy találékonysággal szétszedhetők voltak és összerakhatók, csak a titkot kellett ismerni. Itt van az asztalomon ma is egy habos kőrisből faragott finommivű kazetta. Tetején hihetetlen aprólékossággal kimunkált rózsaszálak, bimbók, rózsalevelek, elől a kulcslyuk körül a cári orosz címer. Nagyítóval sem lelhetek benne hibát. Két évszám: 1914–1916. Két oldalt cirillbetűs felirat. Mindeddig elfelejtettem lefordítani valakivel, aki tud oroszul.

Az olaszok pedig, ha kellett, fogat is húztak a táborban. Szentképet festettek. Az olaszokról sok érdekes történet járja ezen a vidéken még régről. Azt mondják, hajdani vásárokon ott helyben nyomták a szentképeket valamilyen fából készült nyomdával. Nem tudom milyen lehetett az a nyomda, de szentképet ismerek olyat, amely állítólag azok közül való. Am az eke szarva mögé mégiscsak inkább oroszot kértek a csóti fogolytáborból.

Sorsváltozatok

Riportok a dél-dunántúli nemzetiségek életéből

MONSIGNORE

A hosszú, öreg ház a domb alján húzódik, előtte deszkapalánk. Fekete-kalapos, idős férfi könyököl a kerítésen. Közeledtemre mélyen megemeli a kalapját.

— A Monsignoret keresem.

— Az én vagyok, uram. Jöjjön beljebb.

A fehérfalú templom alatt áll a gazdasági épületekkel megtöltött baranyaszentgyörgyi parókia. Méteres falain belül az első helyiség a dolgozószobája. Alacsony, sötét iroda, megbarnult korpusz uralja egyik falát, a másikat könyvespolc. A Monsignore a fogason lógó biborszegélyes reverenda mellé akasztja a kalapját.

— Azt hittem, külföldi, amikor megszólított. Itt plébánosnak hívnak engem. De 38 évvel ezelőtt Monsignore voltam. Talán tíz éve egy volt üldözött levelet írt nekem, amelyben kérdezte, azonos vagyok-e azzal a pápai káplánnal, aki a második világháború alatt üldözötteket mentett Franciaországban. Neki is így válaszoltam, mint önnek: ego sum, én vagyok. — Ide dugott engem 38 éve az akkori magyar kormányzat és egyházi hatóságom, hogy ne legyek a Gestapo szeme előtt.

— Idén ötven éve annak, hogy ön, a német anyanyelvű magyar pap, ki ment Franciaországba.

— Magyarul az iskolában tanultam meg Mohácson. Tudok még horvátul, mint az ottaniak egy része is. Középiskolai és teológiai tanulmányaim alatt már beszéltem franciául. Kezdő lelkész voltam Bakócán, Fekete István, a későbbi neves író is ott szolgált, mint gazdász. Ezután kerültem a Franciaországba vándorolt magyar munkások közé, Lille-be. Iparoscsaládból származom, de a nagyüzemi munkásságot ott ismertem meg. Én intéztem adminisztrációs ügyeiket, a házasságkötéstől az útlevél-hosszabbítási teendőig. El is neveztek magyar konzulnak. Voltak közöttük ismerősök, dunántúli németek, hasznát vettem nyelvtudásomnak. Miután már könyvet írtam, újságokban is közölték cikkeim, elkezdtem hazaküldeni a róluk szóló írásokat. De akkor nem vették ezt szívesen Magyarországon. Kint viszont az Egyház főpapjai; Liénart, Suhard, Cardijn bíboros sokat foglalkoztak a munkásság problémáival.

— 1940. A francia összeomlás éve.

— Akkor irányítottak Lille-ből Párizsba.

— Fél Európa harsogta már: Ein Volk, ein Reich, ein Führer...

— Engem többször próbáltak ezzel a jelszóval provokálni. Önnek Camus-vel felelek: Ha az emberiség felismerné, hogy a világmindenség tud szeretni, akkor kiengesztelődnek. — Sajnos...

— Párizs, 9 square de Vergennes. Rue de Vaugirard: Magyar Ház.

— És a másik az idegenek temploma. Ezeken a helyeken dolgoztam. Igét hirdettem és politizáltam. Mindkettőre szükség volt. Hatezer magyar élt akkor Párizsban, köztük kétezer zsidó. Amikor a németek elfoglalták a francia fővárost, sejtheti, mit csináltak. Kezdték összeszedni a zsidókat. Ezt nem engedhettem.

— Ön?

— Kerestem segítőtársakat is.

A házvezetőnő hozza a táskarádiót és elindul a templom lépcsőjén. Elhangzik az ötödik sípszó, megkondul a harang. Dél van. Az ebéd: húsleves, disznótoros.

— Tegnap Kaposváron béráltak, hazafelé nagy vendégség volt nálunk, abból maradt a mai ebéd — mondja. Néhány kanál leves után lepihen, asztma gyötri. De alighogy elbóbiskolok a kerti nyugágyon, megérinti a vállamat.

— Folytassuk. — A kétezer zsidó fele még időben átmenekült a vichy-i zónába, onnan jórészt áthajóztak Amerikába. Akiknek ez nem sikerült, azoknak én szereztem igazolványt. Postaösszeköttetés nem volt Magyarországgal. Hazautaztam, miután számbavettem, kiknek kell papír. Segített az akkori párizsi magyar konzul, megkaptam az úrlapokat, találkoztam a hozzátartozókkal. Kétszer fordultam, nem kaptak el. Kiállítottam a magyar állampolgárságról szóló okmányokat, így egy ideig békén hagyták őket. Másik formája volt a mentésnek, hogy arcképes igazolványokat adtam az üldözötteknek, miszerint ők a párizsi Magyar Katolikus Misszió tagjai. Formaság volt, de életet mentett. Romániai zsidók is voltak kint, azokkal sajnos nem tudtam kapcsolatot teremteni. Majdnem valamennyi elpusztult. Drancy-ba vagy Tourelle-be vitték őket, aztán tovább.

— 1942. október 11-én, vasárnap találkozóra készültem este, még negyven úrlapot akartam átadni. Előtte lepihentem, mert idegileg-fizikailag nagyon elfáradtam. Nemsokára csengettek. Három Gestapo-egyenruhás állt az ajtóban. Az egyik közölte, hogy le vagyok tartóztatva, s nyomban házkutatást tartanak nálam. Tudtam, mit keresnek, de azért megkérdeztem:

— Was für einen Zweck hat diese Untersuchung? (Mi a célja ennek a vizsgálatnak?)

Meglepődtek, hogy beszélem a nyelvüket, méginkább, mikor mondtam, hogy magyarországi német vagyok. De azt hiszem, árulónak tartottak. E pillanatban azt hittem, elvesztem. Ugyanaz, aki közölte, hogy letartóztattak, meglehetősen durva hangon válaszolt.

— Sie haben mehrere Schriften aus Ungarn ohne Zensur mitgebracht! (Ön cenzúra nélkül iratokat hozott magával Magyarországról!)

Megtalálták a negyven papírt, hoztam otthoni rokonoktól leveleket is, amelyeknek tartalmát nem ismertem. Ha olyant írtak hazulról, ami kémkedésnek számít, halál, jobb esetben várfogság, internálás vár rám. — Elkísértek a Gestapo parancsnokságra. Késő estig vallattak. Megmondom magának őszintén, már azt se tudtam, fiú vagyok avagy lány. Ők bírták, félóránként váltották a vizsgálatvezetőt.

A Monsignore halkan kuncog.

— Akkor persze, nem volt ilyen jókedvem. Elvesztem, folyton erre gondoltam. De egyfajta dac is erősödött bennem, ha fal mellé állítanak, akkor

is azt mondom, amit ezeknek: Miért tettem? Nem fajvédelmi szempont állt előttem, csupán a felebaráti szeretetet gyakoroltam.

— Kissé komikusan hangzott ez a Gestapo székházában.

— Erre nem gondoltam. S akkor bekövetkezett a fordulat...

— Szabadon engedték?

— Újból megmotoztak. A tárcám belső rekeszében találtak egy névjegyet, amelynek a hátsó oldalára a következő cím volt felírva: Frau Irmgard Schulze, Luckenwalde bei Berlin, Treuenbrietzen Str. 88.

— Mit jelentsen ez? — kérdezte a kihallgató tiszt. Éreztem, most javamra fordulhat a helyzet. Magabiztosabb lettem.

— Csupán annyit, mint amit az imént mondtam az uraknak. Hogy nem faji alapon szolgálom az Istent és az embereket.

— Hagyja ezt! — kiáltott a tiszt. — Megkeményedtek a vonásai, éreztem, hogy másként kell találnom a dolgot, mert végképp felingerlem.

— Én a németeket is mentettem — folytattam. A cím, ami a névjegykártyámon olvasható, annak a német pilótának, illetve a feleségének a címe, akit angol fogságból menekítettem ki.

Részletesen el kellett mondanom, hogyan történt, hárman hallgatták. Mikor befejeztem, a kihallgató tiszt enyhültebben mondta: Majd megbeszéllem a parancsnoksággal.

— S aztán gondosan ellenőrizték, nem hazudtam-e. Nekik? Ha az életet kínálják érte, akkor se.

— Merész kijelentés Monsignore...

— Győztem, ez a fontos. Nem akarom a formaságokkal untatni, ebben a pirosszegélyes reverendában jelentem meg a német hadbíróság előtt, ami itt lóg a fogason. Rojtos a széle? Akkor új volt. Nem vontam vissza a vallo-másomat, nem igazítottam rajta semmit. — „Öthónapi szigorított börtön a cenzúra megkerüléséért, levelek, hivatalos okmányok csempészéséért, zsidó-mentésért. Elismerem-e a vádat? Igen. Elfogadom-e az ítéletet? Nem!” — A tárgyalás után a bíró, von Rossknote félrehívott: „Én meg akartam menteni, de ön annyira fennen hangoztatta, segíteni akart a zsidókon, hogy nem tudtam mit csinálni. Ön egy konok ember! Vállalom — mondtam —, a börtönt is, mást is. — Ugyan — legyintett von Rossknote, tegye el magát jobb időkre. Hívassa magát haza Magyarországra, mert ha a városparancsnok, von Stülpnagel tábornok jóváhagyja az ítéletet, le kell ülnie. De az is megtörténhet, hogy a mquisardok között találja magát, a kivégzőfal tövében...”

Meg akart félemlíteni. Lehet, hogy sajnált, de az is, hogy nyűg voltam számukra. Diplomáciai úton hazahívtak, elbúcsúztam Chaptal segédpüspöktől és a párizsi magyar konzultól, akik sokat segítettek nekem a mentésben.

Kopott, zöldborítós spirális füzetet ad a kezembe.

— Olvassa!

„Mód Péter, Victor Vasarely, Simán, Spitzer Erzsébet szerkesztő és író, Beöthy István szobrászművész, Gábor György zongoraművész, Pollák Péter és felesége, Putz Berta, Beinné, Geiger Richárd festőművész stb.”

— Ezek részint kijutottak a németek hatásköréből, részint hazajöttek a magyar hatóságok segítségével, s itthon egy darabig nyugton maradhattak. Sajnos, akadt olyan is, akit Magyarországról deportáltak. Mint Wallenstein pécsi főrabbi rokonait. Megjegyzem, amikor hazajöttem, levelezés útján is szereztem néhány embernek mentesítést. És mielőtt hazautaztam, kaptam Geiger Richárdtól, aki egyébként számos Verne mű illusztrátora, ezt a to-

rockói menyasszonyt, ezt a festményt. Cserébe a párizsi Magyar Katolikus Misszió igazolványáért.

— Sauvageot professzornak, akit baloldali magatartása miatt a Laval-kormány menesztett, állást szerzett.

— Megérdemelte. Azért is, mert nagyszerűen beszél magyarul.

— Ön a Latin Akadémia tagja. A francia ellenállási mozgalom nyilvántartja tagjai között.

— Ellenálltam az erőszaknak.

— Kitüntetést sohase kapott?

— Elég nekem a mindennapi jó lelkiismeret. És a levelek százai, amiket mostanában is kapok. Aranymisémen részt vett Robert Schulze, a volt német repülő, akit megszöktettem az angol fogságból, a lille-i munkás, akit kint összeadtam a feleségével. A zsidó egyház levélben üdvözölt. Nemrég járt nálam a bagdadi érsek, Nyári Ernő. Ő is segítségemre volt, amikor Párizsban ügyködtem. Cikkeket írok Fekete Istvánról, Fülep Lajosról. Utóbbival sokat beszélgettünk, amikor Zengővárkonyban volt, én meg pécsváradi káplánként működtem. Az ember és a hatalom viszonyáról vitatkoztunk. Még nem tudtuk, hogy a történelem is feladja ebből a leckét. Arról is írtam, hogy a falumbeli németység az 1848-as szabadságharc alatt Kossuth-nótát énekelve vonult a nemzetőrökkel. Csaknem száz évvel később nem mindegyik viselkedett méltóképpen. Ezt is megmondtam nekik. De akiket igazságtalanul bántottak, azokat sajnáltam. Ezt a véleményemet a templomi szószékről is hangoztattam. Feljelentettek. 1947-ben ismét bíróság elé kerültem azzal a váddal, hogy izgatok a telepesek ellen. Mondom a bírónak: nem szokatlan nekem az ilyesmi. Hogyhogy? Úgy, hogy néhány éve a Gestapo bírósága előtt álltam, zsidómentésért. Most meg német-pártolással vádolnak. — Nem hozott ítéletet. Két hét múlva megszüntették ellenem az eljárást.

Baranyaszentgyörgyön csaknem mindenki ismerte azokat, akik a Monsignoret följelentették. Mielőtt ismét meglátogattam, levélben kérdeztem, milyen a kapcsolata a hamis vádaskodókkal. A következő választ kaptam: „Négyen voltak. A bírósági tárgyalás után nem hagyta őket nyugodni a lelkiismeretük. Egyik elhatározta, hogy nyilvánosan megvallja a bűnét. Litánia után bejött a szentélybe, s mielőtt a nép kiment a templomból, elkiáltotta magát: Hamis tanú voltam! Bocsásson meg plébános úr, bocsássatok meg emberek! — Nekem kellett lecsendesíteni a népet. Egy él közülük. Néha találkozunk, köszönünk egymásnak, közömbös dolgokról beszélgetünk. Nincs harag.”

*

A parókia udvarán nagyméretű vörös téglák, némelyiket megbontotta a víz, a fagy meg a napsütés. A szétmállott téglák között fű sarjad, a házvezetőnő virágágyásokból tépkedi a gyomot.

— Mi lesz velünk? — sóhajt. — Beteg a plébános úr, én is nehezen bírom magam, mi lesz velünk?

— Ugyan — legyint a Monsignore —, miattam ne aggódjon. Magának meg helye van itt, míg csak él. Ha én elmegyek, akkor is.

— Ne folytassa plébános úr — könnyezik az asszony. — Azt is mindenki tudja, hogy maga mentette meg a családunkat. — Rám néz, elcsuklik a hangja. — Apám iparos volt, anyám napszámos, a Volksbundot megvetettük, mégis listára kerültünk. Képzelve, négy lány, két öreg, hova megyünk, ha nem segít rajtunk. Az is vádpont volt ellene, hogy minket befogadott.

— Tisztázódott Elizabeth, ez a fontos — emeli fel a hangját a plébános.
— Ne halljam még egyszer a hálálkodást. Inkább adjon az úrnak egy jó erős feketét.

Hozzám fordul.

— Menjünk be, hűvös van. — Ez az öreg írógépem — mutat a kisasztalra, amelyen a félrebillent Remington árválkodik. Ezen írom a cikkeimet. Mint mondtam, legutóbb az itteni németek szabadságharcos dolgairól hoztam össze egy cikket.

— Engedjen meg egy kérdést, ha nem bántom meg . . .

— Csak nyugodtan!

— Minek vallotta magát a legutóbbi népszámláláskor?

— Kérem . . . magyar nemzetiségű, német anyanyelvű állampolgárnak. 1949-ben? Ugyanigy. 1941-ben? Ahol én voltam kérem, ott nem tartottak népszámlálást. Mi a véleményem a németsegről, a fajtámról? Szeretném valamire emlékeztetni. A második világháború vége felé az egyik amerikai miniszter úgy vélekedett, hogy nyolcvan millió németből negyven millió fölösleges. Bármilyen dilettáns politikus volt, azért ez túlzás. Máig se tudtam elfelejteni Morgenthau pénzügyminiszter úr kijelentését. Még háborús körülmények között se szabad egy népet kollektíve elítélni.

— Amikor ön 75 éves volt, 50 esztendőös papi és írói munkássága alkalmából az egykori üldözöttek köszöntötték. Megjött VI. Pál pápa dísztávirata is. Ebben az Ön három, idézem „nagyyszerű” tulajdonságát emeli ki. Az egyik a bátorság, a másik szorgalom, a harmadik a hűség. Bátorság kellett mindahhoz, amit tett. Szorgalmát írói, közéleti és papi munkássága bizonyítja. De a hűség, mit jelentett az életében?

— Az előbbieket megkoronázását.

— Meggyőződése, hivatása iránti hűség egyértelmű. De a néphez, amelyből vétetett, nem volt-e nehéz hűnek maradni?

— Ugyan miért is? A németséget elsősorban apám példáján becsülöm, aki kötélgyártó volt, és hajnali öttől este 9-ig dolgozott. De megőriztem a nyelvi kötődést is. Vasárnaponként két misét mondok. Reggel német, délelőtt magyar nyelven. Ezt tettem 1950-ben is. Akkor az iskolákban alig tanítottak németül.

— 1943-ban kénytelen volt elhagyni Párizst. Azt mondta, akkor látta utoljára.

— A felszabadulás után Károlyi Mihály, akkor párizsi nagykövetünk hívott, hogy dolgozzam ott, mint lelkész és műfordító. A belügyminisztérium nem adta meg az engedélyt. A hatvanas években mint látogatót hívtak, akkor se kaptam meg. Most már . . .

— A perspektíva ez a falu?

— Na nem . . . Kedves, én Párizsnál messzebb nézek.

— Egy pillanatért egy életet?

— Csak így érdemes.

— Megkeresik, akiket megmentett?

— Egyszer, amikor a francia kommunista párt delegációja hazánkban járt, jöttek olyanok is velük, akik kifejezetten engem kerestek. Részt vettek a misémen, amit Pesten mondtam. Kommunista zenész orgonált.

— Fáradt, lehunyja a szemét. — Vajon kit lát most?

Aztán rámnéz, mintha csodálkozna, hogy nincs egyedül.

— Emlékszobát rendeznek be a hagyatékból. Mondja, hogyan érezné magát a helyemben? Mint múzeumi tárgy? Maradandóság? Ugyan! Én most

jobban örülnék, ha valaki megszólítana: plébános úr, libamáját sütöttem, jön el vacsorára. Egyébként nincs kizárva, nincs ám, hogy így lesz . . .

Jóízűen nevet, s aztán eltűnnek arcáról a nevetés ráncai.

— Gondban van? — kérdi aggódva.

— Hát . . . Vártam, hogy kimondja a nevét. Ki volt az, aki 1942-ben feladta?

Most ő tűnődik.

— Igen . . . Hát egy jólöltözött férfi gyakran járt a párizsi Magyar Házba. Kedveltem. Csokoládét osztogatott a gyerekeknek, képzelje, amikor kenyérhez is alig jutottak. Az özvegyét láttam az aranymisémen.

— Ki volt az a férfi?

— Tanítványom. Azt hiszem, többet kapott értünk harminc ezüstré.

SZERETTÜK A TISZTA FORRÁSOKAT

Gyuro öreganyja főzte a pörköltet, de nem ül férfiemberekkel egy asztalhoz; a nyári konyhában tált magának. Anyjának dolga akadt a városban; Milos, a nagybácsi nem szeret konyhai dolgokkal foglalkozni. Marad a terítés Gyuróra, aki tanársegéd az Eötvös Loránd Tudományegyetem numerikus-matematikai intézetében. Gyuro ügyesen dolgozik, „művét” megtekinthetné a Gundel főpincére is. A nagybácsi bort tölt a poharamba, ő és unokaöccse kútvizet kortyolgatnak.

— Jobb, ha nem iszom szeszt — mondja Milos. Mezőőr vagyok, fegyverrel teljesítek szolgálatot. De nem is szeretem a bort. Legjobb a kútvíz. Legtisztább. Mindig szerettük a tiszta forrásokat.

— Ezt hogy értsem?

— Ahogy tetszik. De úgy is, hogy büszkék vagyunk népünk egyenes jellemére. Sokat szenvedtünk ezért. Apámat az első világháborúban nagyezüst vitézségi éremmel tüntették ki, kaphatott volna 18 hold vitézi telket is. Ha magyarosít. De nem volt hajlandó. Nem vagyunk egyedül ezzel a témával.

— Talán már nem is kellett a birtok, sok földjük volt.

— Nem daraboltuk szét.

— Úgy érti, hogy . . .

— Nem volt a faluban olyan lány, akit elvehettem volna. Nem is bánom. Jobb szeretek egyedül. Kóborolni, halászni-vadászni. Sokat olvasok. Leginkább szerb regényeket. Jovan Jovanovics Zmaj nekem jobban tetszik, mint Jókai, bár az ő kötetei is megvannak. Érdekesekek Széchenyi Zsigmond könyvei. Meg . . . Kutatom az ősök nyomait. Mire jutottam? Szerintem itt előbb éltek szerbek, mint magyarok. Erről a vidékről az 1625-ös keltezésű összeírásban találkoztam az első szerb névvel. Ha kimegy a határ északi részére, megtalálja a követ. Az első szerb templom alapja volt. A XIII. században. A dülő neve, Crkvine, is ezt jelzi. A tatárok rombolták le. A második templom, ettől kissé délre a Krumpirskie baste dülőben volt, a törökök pusztították el. A harmadik a mostani helyén állt, ez a szabadságharc idején égett le. A kiegyezés után épült a mostani. Akkor a falu még túlnyomórészt szerb volt, ezt az utcát, ahol mi lakunk, szerb utcának hívták.

— A református parókián találtam egy iratot, amely szerint a magyarok 1737-ben alapították a falut. A szerbek valamivel előbb feltűntek itt. 1765-ben a bonyhádi vármegyei gyűléstől iskolamestert kértek.

— Valamivel előbb! Sokkal előbb voltak itt! De amit mond, mégis azt bizonyítja, amit én műkedvelő történészként a szájhagyományból meg néhány tárgyi emlékből következtetek.

— Vladimir Beleslijin karlócai esperes 1913-ban azt írja, hogy a szerbek 1730 és 1738 között kezdték meg itt a letelepülésüket. Akkoriban már papjuk is volt.

— Látja... De ez nem zárja ki, amit én mondtam, hogy a régebbi századokban is...

Gyuro, aki mellettem könyököl az asztalon, megszólal.

— Hagyjad bácsikám, nem mindegy már?

Milos visszafogja a hangját.

— Még rámsütik, hogy nacionalista vagyok.

Lehajt egy pohár kútvizet.

— Nagyon megégettük a kezünket 1941-ben. Alighogy a németek megtámadták Jugoszláviát, a községben jegyzéket készítettek a gyanús elemekről. Apám is köztük volt. Hiába mentem a jegyzőhöz, hiába vittem apám papírjait, hogy ki ő, végül már engem is el akart vitetni. Apám, meg néhányan SAS-behívót kaptak. Mikor leszálltak a vonatról, katonák várták őket, kezükre bilincset tettek. Lágerbe kerültek, először Marcaliba, aztán Kistarcsára, később Tokajra. Itt a csoportkép. Volt ott egy jólelkű főhadnagy, aki hitte, hogy ezek az emberek ártatlanok, ő fényképezte a csoportot. Aki hátul középen áll, Rónai Sándor, az országgyűlés elnöke volt 1952 után. Az én apám ez a középtermetű, kopaszodó, aki elől guggol.

— Sovány, félmeztelen emberek nyárfa tövében. Előttük a kapájuk, mint ők maguk is, egyenes sorokban.

— Dolgoztatták őket — mondja Milos. — De kínzásokat is szenvedtek. Azt akarták tőlük megtudni, milyen összeesküvést terveztek az ország rendje ellen. Apám körmei alá tüket vert egy szadista hadnagy. Tudnám, ki volt, a föld alól is előkeriteném. Nem mindenki jött vissza a szerbjeink közül. Én hazahoztam az apámat. Pécsen rátaláltam a Vitézi Szék kapitányára, egy altábornagyra, aki az első háborúban parancsnoka volt. Ő igazolta, ki is az én apám. Örülök, hogy a főkolompások megbűnhődtek.

— Egyesek szerint a Sió jégtáblái között úsztak a Dunába.

— Hárman voltak. A jegyző jobbnak látta elmenni. Persze. Itt már 1944 őszén bizonytalan volt a helyzete. Lövöldözések, robbanások jelezték, hogy a mozgalom működik. Nevezze nyugodtan partizánmozgalomnak, bár akkor gyér kapcsolatunk volt a jugoszláviai partizánokkal. Nemhiába összpontosítottak ide annyi csendőrt meg katonát. Néhányszor megugrasztottuk őket, jól tudtam a fegyverrel bánni. Katona nem voltam, dehát vadászgattunk. A fegyvert megtaláltuk a padláson a szalufába tűzve, meg a pajtában a széna között. Mindig kaptunk jelzést, hol keressük. Mikor a szovjet csapatok bejöttek, megbíztak bennünket a vasuti szerelvények kísérésével, a csellengő katonák összegyűjtésével. Lovon jártunk, ha nagyobb távolságra mentünk, vonaton. Bata-széktől Székesfehérvárig tartott a körzetünk. Köztünk is található ocsu. Akadtak olyanok, akik a front átvonulása után nem a rend, az igazságtevés szolgálatában használták a fegyverüket. Nem voltak rablóvezérek, ez túlzás lenne, inkább egyenruhába öltözött tolvajjellemek. Elkötötték a lovat, megdézsmálták a pincéket, leszedték a járókelőkről a jobb ruhát. Most meghúzódva, és azt hiszem, rossz lelkiismerettel élnek azok között, akik valóban védelmet adtak a gyengéknek, támaszt a csírázó újnak, becsületet az elődök áldozatának.

— 1948 után megint nehéz idők jártak erre felé.

— Dusán bácsi volt a tanácselnök, naponta járta a házakat: Emberek, adjátok be ami még van a padláson, mert baj lesz. Aki nyakas volt, az Alföldre került, és új agrotechnikát sajátított el, a rizs termelését. 1956 nyarán meglátogathattam a jugoszláviai rokonokat. Innen az első háború után háromszor annyian áttelepültek, mint ahányan most mi vagyunk. Igaz, hogy az útlevélkérő lapomat 1955 őszén beadtam, de hát várakoztattak. Pedig előbb is disszidálhattam volna, ha akarok. Nekem ilyesmi eszembe se jutott. Hőbörgös vagyok, de a hazámhoz ragaszkodom. Ne vegye ezt szólamnak.

*

Goszpodi pomiluj! Harsog a templom a könyörgéstől. Elöl a férfiak, hátul a nők állnak. Miroszláv pópa füstölővel járja a templomot, tömjénillat, friss fű, kölnis-naftalin szaga vegyül. Sercegnek a vastag áldozati gyertyák a szentélyben hátul, a kisasztalnál váltják meg a gyertyaszálakat ötven-százforintosokkal. — „Goszpodi pomiluj, goszpodi pomiluj, goszpodi pomiluj” — emelkedik a hangok grádusa, de a válaszul elhangzó „Amin” mély és kanyargós, mint az emberek mindennapjai. Könyörgés közben térdet hajtanak s felmarkolnak a templom kövezetére hintett fűből. Mikor az ének elhalkul, az ujjak dolgoznak, ötforintosnyi koszorúkat fonnak gomblukba, zsebkendő sarkába. A szentély bejárata fölötti boltozaton a jámbor képű patrinusok, Szent János, Szent György, Szent Márton, meg a tágranyílt szemű Márk evangélista képe, megbarnulva az évtizedek óta felszálló tömjénfüsttől, finoman kidolgozott ikonosztázok gyönyörű koszorúja. Arra gondolok, ha most az ajtókat kinyitnák, a harsogó ének elszállna a Határárokig, amely a Sióba torkollik, meg a malomig, ahol cselédek, nagyparasztok, grófok, német és szovjet csapatok búzáját örölték, és az alatta folyó vízben emberek vére keveredett.

*

Nézem a falut; alig látszik a fák koronájából, leginkább a református templom buzogányos tornya, és a pravoszláv templom kettős keresztje emelkedik ki. Pedig a házak egyre magasabbak lesznek. S van, aki két-három portát birtokol; egyiket lakja, a másikat gazdasági épületnek használja, a harmadikat bútorozottan adja majd a fiataloknak. Akikből kevés van a faluban. Az áttelepülés mellett ez magyarázza, hogy a templom szomszédságában húzódó keresztépületben már nem működik iskola. Milos és Gyuro még itt tanulta az ábécét.

Gyuro, a tanársegéd, nőtlen, de már nem a faluban tartja majd az esküvőjét. Mikor nagybátyja kimegy az udvarba, mondja, hogy megtöri a hagyományt. Pesti magyar lányt vesz feleségül. Hagyomány? Inkább talán egymás féltése, mert kevesen maradtak. Ezért mennek távoli vidékekre párt keresni, lakodalmak, búcsúk, újabban diszkók nyújtanak alkalmat a találkozásra. A pravoszláv pünkösdre Szentendre, Szigetcsép, Deszk, Dunaújváros, Budakalász, Pomáz, Battonya vidékéről jöttek. Rokonok, barátok, ismerősök érkeztek, ismeretségek, családi kapcsolatok szövődhetnek. Ha majd többen követik Gyurot, megszűnik a „belterjesség”, amiről közülük való, neves ideggyógyásztól hallottam, és aminek a következménye az emberi érték csökkenése szellemekben, tettkésztségben. Az orvos gyakran jár közējük, s jóbarátait meghívja

otthonába a szerb újev napján. Meghinti őket szenteltvízbe mártott fenyőággal, aztán slivovica kortyolgatása közben beszélgetnek a gyorsan zajló életről.

Sok erre az akácfa és az olajfűz. Virágjaik mézes illata szinte bódítja az embert, de a méheket is. Röpködnek köröskörül, mintha a határnak ez a darabja egy nagy méhkaptár lenne. Talán ezért kapta a falu egykor a Médina, a Mézeskert nevet. A szó eredetét nehéz kibogozni, ilyen nevű település van az USA-ban, Jugoszláviában és Szaúd-Arábiában, Mekka közelében. Milos említette, hogy Médina szerbül mézeskertet, arabul gyöngyszemet jelent. Bár melyik értelmezést fogadjuk el, találó a vidékre.

Egy 1738-ban kelt urasági rendelet megtiltotta a „Rátság Lakosok”-nak, hogy a magyarok közé keveredjenek. Ma nincs ilyen rendelet, de a régi utasítás, bár hatályát veszítette, csak most kezd szertefoszlani. S mindaz, ami az első, meg a második világháború nyomán megosztotta az embereket. Így mondja az öreg K. R. is, aki naponta kijár a szőlejébe, miután a tanácselnöki székből nyugalomba vonult. Vagyont nem gyűjtött, lakóháza négyszáz négyszögöles szőlő, földbe vájt présház a vagyona. Nézem a félvak embert, aki szintén megtagadta 1941-ben, hogy nevet magyarosítson. Ezért nem léphetett rangban a katonaságnál. Közéleti ember, szolgálataért alacsony fizetést kapott, elkerülte a kitüntetés is. Nem kesereg ezen, csak említi, aztán tölt a pohárba. Na zdravje, egészségünkre! Ne búsuljunk, télen fakitermeléssel foglalkozok, nyáron kertészkedek, cseresznyét, meggyet szedek, megélünk. A lányaimat férjhez adtam, mindegyik vőm szerb, az unokák is beszélnek a nyelvet, talán még lesz szerb iskola.”

Nézem a volt szerb iskolát, ahol a karlócai esperes 1913-ban kelt nyilvántartása szerint 36 könyv volt a könyvtárban, ebből hét a szegény gyerekek részére. Most a tízszerese van itt.

*

A szerb pünkösd estéjén a hercegszántói szerb együttes muzsikál. Lágy, ritmusos dallam szüremkedik a művelődési ház ablakain. Így megy ez egész éjszaka, és másnap is. Valaha három napig ünnepeltek, két nap most is megjár. Akik vállalatoknál dolgoznak, előre teljesítik a dolgukat, hogy itthon maradhassanak. S ugyanígy a patrínusok napján (Márton, István, György), ezt még a török iga alóli felszabaduláskor fogadták őseik. Legtöbbször ezeket a neveket kapják, nagyapáik szokása szerint. Nevezetes nap számukra a januári Szveti Szavo (pálfordulás), ekkor is szabadságot kérnek, hogy otthon ünnepel-hessenek.

R. Dusán abbahagyja a rendszerezést, s motorkerékpárján bepöfög a faluba. Akkor ismerem meg, amikor leállítja a motorját, ő segédkezett pünkösdkor a pópának. Mondja, annyi szénát gyűjtött, hogy tele lesz a pajtája. Dicsérem a szorgalmát, fáradtan legyint, s kér, igyam vele egy pohár bort. Alighogy beszélgetni kezdünk, jön sógora, a Milos. Levelet mutat. Gazdag orvos írta, megvenné az ikont, amely Keresztelő Jánost ábrázolja. Dusán kikapja Milos kezéből a levelet, darabokra tépi. „Nem lesz válasz. Akkor se, ha a húszezer forint jó lenne a templom renoválásához. A svéd mérnöknek se megy válasz, aki a legnagyobb ikonostázért vagyont ajánlott fel. Rablóktól se félünk, akik fenyegetőznek, hogy elviszik a képeket. Ezeknek itt kell maradni. Őseinknek társai voltak a vándorlás idején, miért ne maradjanak velünk nyugalomban is? Az ikonok nem eladók.”

De a kisebbekből kaptak néhányan. 1912-ben tizennégy család ment ki Amerikába a nyomorúság elől. Két ikonosztázt magukkal vittek, a szülőföld emlékezetéül. Írták a papnak, hogy szépen keresnek, és nemsokára hazajönnek. Tizenhat esztendő lett belőle. A tizennégy családból tizenkettő visszajött. Hozták az ikonokat. Kimentek a határba, végigjárták a Nikola Knezevics, a Pava Gojkovity dülöt, felmásztak az Unka dombra, köszöngettek jobbra-balra: „Dober dan!”. Aki nem ismerte őket, azt hitte, bolondok. Pedig csak örültek, hogy hazajöttek.

Dübörgéstől remegnek az ablaktáblák, kinézek; szovjet gyártmányú kombájnnal vonul az utcán.

— Fűmagot csépel, meg lucernamagot. Most a vadásztársaság majorjába megy — mondja Milos. — Különben maszek kombájnnal, tavasszal vette Rado, a termelőségvetkezettől.

Milos vadászruhában van. Vállán duplacsövű puska, nyakában távcső. A puskát ragadozók ellen használja. El is búcsúzik, kényelmes léptekkel megy a Szeonka Obstina (tanács) irányába, azon túl sötétlik az erdő.

A „KÖZÖMBÖS” PRESBITER

92 éves, a fia hatvan, és két hónapja ment nyugdíjba a vasas szövetséghez. Az aggastyán hetven nyulat gondoz, ezek hasznából egészíti ki a termelőszövetkezettől kapott öregségi járadékot. Szőlőt munkál a fiával. Mikor a múltból kérdezem, a szemben levő dombra mutat.

— Oda járok szép időben minden nap. Gyaloglás közben eszembe jut, de sokszor végigballagtam én az arra vezető úton a malomból az ökrökkel! Ott volt a tanyánk, meg a földünk. Az evangélikus templom mellett laktunk egyébként. Ezt, ahol most vagyunk, a régi helyett kaptuk, valamikor negyvenötben vagy negyvenhatban. Én már nem is tudom. Mi a „közömbös” kategóriába tartoztunk. Kitelepítés nem várt ránk, de a vagyonunkat elvették, kevesebbet kaptunk helyette. Magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallottuk magunkat 1941-ben. Nem tudom, ez bűn volt-e, de ha igen, miért nem világosított fel bennünket valaki? Például az egyházunk. Azt hiszem, mi evangélikusok egy kicsit későn kaptunk észbe, bár hallották a papjaink, hogy kint a Niemöller püspök Hitler ellen van, mégis, valahogy nem észlelték a csapdát. A katolikusok itteni papja előbb látta, mire megy a játék. Ő jóban volt az apatini plébánossal, aki a Die Donau-t szerkesztette. Ez a pap sok borsot tört a Hitler meg a Volksbund orra alá, úgy hallottam, csak a kalocsai érsek közbenjárása mentette meg az internálástól. A mi egyházunk talán 1943-ban látta meg valóságában a dolgokat, akkor már sokan belekeveredtek a Volksbundba.

Fia kezdetben bizalmatlanul méregetett, most közelebb jön.

— A házunk előtt masíroztak a Volksbund tagjai a sportpálya felé. Zene szóval jöttek, a férfiak fekete ruhában. Mondtam is, ezek gyászvitézek. Én nem mentem közéjük, uram engem a politika akkor se érdekelt. Gazdálkodni akartam, csak azt egyedül. Ezért fájt, hogy megmozgattak bennünket. Egy ideig együtt laktunk a házunkba költözött székelyekkel. Bennem fellebbant a keserűség, mit keresnek ezek itt, az apám leintett: ne háborogj, ezek többet szenvedtek, mint mi.

A presbiter a fia mellé áll, mert nehezen érti a szavait. Az öreget mintha megfárasztotta volna az emlékezés, rátámaszkodik az asztalra.

— Hacsak nem azt vették rossz néven, hogy 1944-ben behívtak engem Pécsre, német katonának. 55 éves voltam, hát . . . nagy szükségük lehetett emberben. Mindjárt beöltöztettek, aztán a gyülekező szobába, ahol egyedül búslakodtam, belépett egy rokonszenves német tiszt. — Maga mit akar? — kérdezte. — Nem tudom — mondtam —, parancsolták, hogy ide jöjjenek, és nem mertem ellenkezni. — Állt, hallgatott. Talán tíz perc is eltelt, mire megszólalt: Látja, ez a mi bajunk. Félünk. A gonosz meg tobzódik. — Sarkon fordult, kiment. Én nagyon csodálkoztam a szavain. Most mitévő legyek, egyáltalán, mi lesz velem? Nemsokára bejött egy fráter: Vater, maga létszámfőnöki. Vegye föl a civilruháját. Megy magukhoz egy kocsink, elviszik hazáig. — De én nem vártam a kocsijukra, rohantam a vasútállomásra. A feleségem azt hitte, kísértetet lát, amikor beléptem. — Sejttem, hogy az a tiszt hívó volt, mindenesetre jobb érzésű, de belekerült az ocsuba. A tiszteletesnek elmondtam, mi történt. Intett, senkinek ne híreszteljem el, amíg ezek itt lesznek. Én így jobban jártam, mint az a két kisdorogi férfi, akiket ugyancsak behívtak, s amikor szökni próbáltak, agyonlőtték őket. Mint a gonosztevőket. Na, én egy kicsit azért felbátorodtam ekkor, biztattam az ismerősöket. Vasárnap jöjjenek többen az istentiszteletre. Nem volt feltűnő, hitközségi előjáró voltam. Ezzel mellesleg az volt a szándékom, hogy kevesebben járjanak a Szordel vendéglőbe, ahol a bundisták az istentisztelet idején tartották az összejövetelüket. Ősszel mégis olyan furcsán néztek rám a bundosok, na akkor kiköltöztem a szőlőbe. A feleségemtől úgy tudták, Pestre vittek a klinikára. A szőlőben találkoztam egy Reitingert nevű orvossal. Mondta, hogy már 15 ezer hűségmozgalmista igazolványt adtak ki, csak Bonyhád környékén 250-et. Hogy lépjek én is be. Rendben van, de akkor már felkavarodott minden, a nyilasok átvették a hatalmat, a katolikus plébánost meg a Perczelt, akik az egészséget szervezték, fogságba vették.

A presbiter áldást mond. Az én istenem áldja meg őt, és magukat is mind. — Az aggastyán nehézkesen föláll, fölénk tartja a kezét, német és magyar szavakat keverve mondja az áldást. Fia pintes üveget tesz az asztalra: Igyunk, ez még a tavalyi termésből van. Mi itt úgy tartjuk, ha eső után a szivárványban sok a piros szín, bő lesz a szőlőtermés. Legutóbb figyeltem, majdnem az egész piros volt. Igyunk, legyen helye az újnak.

HISZEK AZ ORVOSOKNAK

A pártbizottság titkára a Völgyesség központjában kezdte férfi-életét.

— Ez a vidék volt akkoriban az ország talán legfelbolydultabb része. Bárha a világ legtisztább embere intézte volna a ki- és betelepítést, igazságban nem vezethette volna. Kuszált és sürgető helyzet vett körül bennünket. Nyugat-Magyarországról fordultunk vissza, fáztunk-áztunk, éhezünk, rettegtünk. Itt is félték az emberek, az újságok a félelemmentes életről írtak, a pártok szónokai a békéről beszéltek. Aki a mi betelepítésünket irányította, az itteni németiséget az Alföldre akarta küldeni munkára, mások a főváros romjait akarták velük eltakarítani. Mindegyik átmeneti megoldásnak mutatkozott, noha a hazájához ragaszkodó németiség ezt a kisebbik rosszként fogadta volna. Többen a székelyek közül javasolták betelepülésünk 30. évfordulóján, hogy utcát nevezzünk el Bonyhádon, a mi kormánybiztosunkról. Én nem engedtem.

Sértette volna a németiség érzéseit. Egyébként is . . . a betelepülésünk nem volt örömnép. Inkább az egyedül kínálkozó lehetőség elfogadása. Őseinket évszázadokkal ezelőtt az osztrákok üzték el, 1941-ben minket hazahoztak és a Délvidékre irányítottak. Mire meggyökeresedtünk volna, már az Aldunánál dörögtek az ágyúk, újból elborított bennünket a bizonytalanság. Mondom német barátainknak is, ha őket annyiszor mozgatták volna, talán ők se lesznek olyan gyorsan mintagazdákká, noha szorgalmukat, tudásukat becsülöm és irigyelem. Bár, nézze meg Kakasdon, Majson, Zombán, Kétyen vagy akár itt Bonyhádon, ha a mieink építkeznek, nemigen maradnak el a németégtől. Mit tagadjam, tanultunk tőlük.

— Nem mindig vélekedett így az itteni vezetőség.

— Azok eltűntek. Most a lakosság létszámának arányában vesznek részt az irányításban a magyarok, a székelyek és a németek. Nemrégiben iktatták be a városi tanács elnökhelyettesét, német származású, a tanácstitkár úgyszintén. Az elnök hevesi magyar, én, a párttitkár, székely vagyok.

— Mondják, hogy félszemmel egymást nézik.

— Tanulhatunk egymástól. Azt tartom, nincs bűnös és ártatlan, nincs okos és buta nemzet. Senki se mondhatja el magáról; én nem vagyok esendő. A háború utáni „igazságtétel” nem nélkülözte a bosszút. Ha arra gondolok, hogy Jugoszláviából, Romániából, Csehszlovákiából, sőt Ausztriából is hány ezren menekültek a trianoni határok mögé, akkor nem azért, hogy az ottani túlkapások mentenek minket, de . . . Nekem az a véleményem, hogy minden nemzet és nemzetiség megkapta a maga sebét. Ki előbb, ki utóbb. Mondják, hogy a viszonyosság alapján. De hát ki kezdte? Vitatni lehet, kideríteni alig. A gyökerek évszázados mélységekbe nyúlnak. Másrészt a győzők és a legyőzöttek státusza változik, átrendeződnek az érdek- és hatalmi szférák. Folyamatos az igazságtéves. Mi lehetne a megbékélés alapja? A hibák elismerése, s ennek alapján együttműködési készség, ami tulajdonképpen most szépen megvalósul az emberek kisebb-nagyobb csoportjaiban. Higgye el, amikor az emberiség így próbálta az életét irányítani, a felvirágzás korszaka köszöntött be. Mikor az ellentéteken lovagolt, lehanyatlott. Orvosok szerint a gyűlölködés örli az embert. Előfordulhat, hogy a bosszúra készülő előbb elpusztul, mint a leendő áldozat. Ha nézem a haragvó ember eltorzult arcát, hiszek az orvosoknak.

— A ki- és betelepítés viszonyosságai soká éltek az emberekben.

— Mikor a világ megosztása nyilvánvalóvá lett, kevesebbszer emlegették az emberek a saját sebeiket. Ami nem azt jelenti, hogy meggyógyultak, csak hát . . . a nagypolitika „begyűrűzései”, hogy közgazdasági fogalommal éljek, más és félelmetesebb dolgokat emeltek följük. Talán jó is volt ez. Abban a politikai-pszichikai atmoszférában nem lett volna ajánlatos a bűnös és ártatlan nép dolgát ragozni. Bizonyos történelmi tapasztalat után újból napirendre kerültek ezek, de már az együttélés és munkálkodás légkörében. Az élet logikája szerint. Az országon belül az egymásrautaltság szelleme uralkodott, ami népeket, családokat, embereket hozott össze barátságban, békességben. Kiegészült az országon kívül kerültekkel való kapcsolatteremtés igényével. Elnézést, nem akartam előadást tartani.

— Volt-e otthon látogatóban? Az őshazában?

— Minden évben indítunk innen egy autóbust, legutóbb kivittük a Kakasdon gyűjtött székely népmesék és szokások gyűjteményét. Hazánkfia munkája. Hogy én? Nem tudom. Azt hiszem, jövőre megyek.

Két pillanat áramkörében

*„Virág az illatot, test a lelket,
világ az istent elveszíti;
s marad: az isten lélek-illata.” —
Idézgettel a késő-esti*

*csillagok alatt. Nyár volt. Kültelkek
bozótjai között villanatra
miénk volt világ, isten és lélek;
virágok ringtak illatozva...*

*Virágok gyökerét elrágta a féreg,
tested bűzös-kocsonyás anyag lett,
és a világ csak keseríti*

*elszürkülő önmagát azóta. —
Ó, én: isten lehetnék tevéled;
szivárvány-híd egy más világban... S élek...*

*S: „Illat a virágot, lélek a testet,
isten a világot elveszíti;
s marad: a világ csillag-himpóra.” —
Dörmögdelem az idegesítő*

*neonok alatt... Lásd, újra nyár... S kifestett
arcu „angyalok” várnak... villamosra.
Egy halvány arc: hasonmása a tiédnek. —
Ó, mennyi-mennyi fénycső-koporsó*

*homloksápitó pillongása idéz meg
egyetlen pillanatra!... Elémvetülsz... Nézelek...
Alakod mint a karcsú orsó*

*vagy hegedű. A csillagok zenélnek.
S bolygó-bogyókás csipkebokra az égnek
visszavillant; kikapcsol emberi sorsom.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Csehov: *Cseresznyéskert*

„Rettenetes vétkeket követek el a színpad törvényeivel szemben” – írja magáról Anton Pavlovics Csehov, s még az egyébként kitűnő szímatú Szerb Antal is hisz neki, amikor *A világirodalom történetében* megállapítja, hogy az akkor már világhírű orosz író színművei „szerkezet nélküli, bánatosan elengedett alkotások, lazán egymás mellé fűzött hangulatképek, csak atmoszférájuk van, semmi más”. A *Cseresznyéskert* mostani pécsi bemutatójának műsorfüzetében is olvashatunk egy sommás ítéletet az 1924-es pesti bemutató (meg nem nevezett) magyar kritikusról: „Csehov nyilván nem tehet róla, hogy magányos sorsa Pesten is utolérte. Egyedül ért fel a csúcsra. Mi nem tudtuk követni...” S az érdekesség kedvéért természetesen idézhetnénk magát Tolsztojt is, aki többször kifejezésre juttatta abbeli véleményét, hogy Csehov doktor színpadi műveit rosszaknak tartja. Kosztolányi azonban – még a huszas években – sokkal érzékenyebben reagált: „Csehov – ki kell kiáltani az irodalmi félreértések e városában, hogy ő nem »finom író«, amint itt mondják, nem »egész kedves író«, mert legtöbb remekműve csak pár oldalas elbeszélés, hanem egyedülálló, óriás... Ő ama boldog írók közé tartozik, akik azt mondják: ez az élet. De az ábrázolásuk oly eleven, a tájaik, a tárgyaik annyira érzéketesek, hogy a velük való társalgás után egy élmény gazdagságát érezzük, mintha utaztunk volna, embereket láttunk volna, vagy történt volna velünk valami.”

Valóban rettenetes vétkeket követett volna el Csehov a színpad törvényeivel szemben? Georgij Tovsztonogov, korunk egyik legnagyobb szovjet rendezőegyenisége így felel a kérdésre: „Nem vétkezett ő a törvények ellen, hanem új törvényeket teremtett, amelyek megszabták a világ drámairodalmának egész fejlődését.” És érdemes még Tovsztonogov további mondataira is odafigyelnünk: „Teljes mértékben magunkévá tettük-e ezeket a törvényeket, felhasználtunk-e mindent Csehov művészi örökségéből? Azt gondolom, a válasz csak az lehet: korántsem. Talán megpróbálkozhathnánk azzal, hogy Csehovot csehovi módon értelmezzük?...” Itt rejlik a kérdés lényege. Giorgio Strehler kezdi így híres *Cseresznyéskert*-előadásának rendezői naplóját: „Ha valaki ma csodálkozva megkérdezné, miért vesszük elő megint a *Cseresznyéskertet*, egész egyszerűen azt felelném: azért, mert remekmű.” A Strehler-mondást a pécsi színház művészeti vezetői is vállalhatják: a *Cseresznyéskert* műsorra tűzéséhez épp elég indok, hogy a Csehov-darab valóban remekmű. Ám a bemutató a pécsi színházi műhely munkáját, folyamatát, profilját tekintve is jelentős állomás – azon túl, hogy az orosz klasszikus drámairodalom egyik remeke került a közönség elé. S nemcsak azért, mert a színház átlagos művészi nivóját meghaladó produkció született (amin az sem változtat, hogy bizonyos kritikai szempontok, fenntartások stb. ennek ellenére felvethetők), hanem mindenekelőtt azért, mert Galina Volcsek *Cseresznyéskert*-rendezése a korszerű színjátszás, „színházcsinálás” alapvető kérdéseit feszegeti; nem egyszerűen egy kiváló, bár nem is oly könnyen tolmácsolható színpadi mű mai interpretálását oldja meg, hanem akarva-akaratlanul a „hogyan tovább?” gondjára is rávilágít, utat keres.

Hogyan játsszunk ma Csehovot? Megkerülhetetlen a kérdés, annál is inkább mert Galina Volcsek rendezése ismét felmelegíti a Csehov-darabok körül lassan immár évszázada folyó vitát. Ismeretesek Csehov heves kifakadásai, melyekben elhatárolja magát a Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko vezette Művész Színház interpretációitól. O. Knippernek címzett levelében például így ír: „A plakáton miért

hirdetik makacsul a darabomat drámának? Nyemirovics és Alekszejev a darabomban határozottan nem azt látják, amit írtam, és kész vagyok szavamat adni, hogy egyetlenegyszer sem olvasták el figyelmesen.” Komédia vagy dráma? Kinek van igaza? Csehovnak vagy Sztanyiszlavszkijnek? Sztanyiszlavszkij Csehov-értelmezése sokáig kánonnak számított, s tagadhatatlan színháztörténeti tény, hogy nem akadt kortárs rendező, aki mélyebben és jobban értette volna Csehovot, mint a Művész Színház vezetője. De azt is jól tudjuk, hogy Sztanyiszlavszkij és a neve által fémjelzett módszer épp belső dinamikájával, dialektikájával hozott szenzációsan újat századunk színjátszásába; ezt az örökséget kanonizálni, dogmatikusan kezelni – egyet jelent Sztanyiszlavszkij alkotói szellemének elárulásával. A színjátszás Sztanyiszlavszkij-féle iskoláját épp az utóbbi évtizedek új szovjet színházi törekvései fejlesztették tovább (bár nem kizárólag ezek, hisz Kazan és Strasberg Actor’s Stúdiója vagy Grotowski színházi laboratóriuma egyaránt nem jön létre Sztanyiszlavszkij nélkül), s Galina Volcseket is joggal sorolhatjuk az újítók közé. Színművészeti tanulmányait épp a Művész Színház színészképző stúdiójában végezte, de ha ezt az életrajzi adatot nem ismernénk, pusztán két korábbi pécsi vendégrendezése alapján is nyilvánvaló, hogy Volcsek, aki ma a moszkvai Szovremennyik Színház főrendezője, Sztanyiszlavszkij örökségén nevelkedett, de nyilvánvaló az is, hogy nemcsak a Sztanyiszlavszkij-módszert sajátította el, hanem a Sztanyiszlavszkij-féle alkotói attitűdöt is, melynek lényege, hogy minden eredmény, amit a művész – színész és rendező – elér, azonnal kérdésessé válik, mind újabb kérdéseket szül.

Ha az imént felvetett kérdésre (azaz: hogyan játsszunk ma Csehovot?) felelni akarunk, s Galina Volcsek egy nem is akármilyen előadás erejéig megfogalmazza a maga feleletét, mindenekeelőtt színészi-módszertani problémákkal kerülünk szembe. Amikor Sztanyiszlavszkij annak idején a színész átlényegüléséről beszélt, még sokkal erősebb hangsúlyt helyezett az ún. külső jellegzetességekre, mint akár leghívebb tanítványai is teszik napjainkban. Vagyis a színészet nagy orosz mestere szerint, ha a színész nem ismerhető fel rögtön, ha teljesen elrejtőzik a külső jellegzetességek – a maszk, a mozdulatok, a járás, a megváltoztatott hang – mögé, akkor a színész átlényegült. Ha viszont a színész külsőleg csak kevéssé változik meg, akkor felmerül a gyanú, hogy nem képes átlényegülni. Hogy ez mennyire nem formális szempont volt, inkább a maitól sokban eltérő színházi ízlés jele, azt tanúsíthatja többek közt Gellért Endre egyik moszkvai beszámolója 1950-ből, azaz abból az időből, amikor Sztanyiszlavszkij valóban kánonnak számított: „A moszkvai színpadokon a legfontosabb a színész, a színészen keresztül az a figura, akit életre kelt. Minden fontos, ami a színésszel közvetlen kapcsolatban van, amilyen mértékben távolodunk tőle, úgy veszít a jelentőségéből. Így érthető meg igazán az a sok csodálatos maszk, amelyet a mi közönségünk is ismer már a szovjet filmekből. Ez a maszk együtt él a színészekkel, ez könnyíti meg a színésznek, hogy önmagából átalakuljon az író által megírt alakká.” Ahogy azonban az elmúlt évtizedekben a színházi ízlés átalakult, úgy fedezték fel a Sztanyiszlavszkij-iskola legjelesebb képviselői, hogy a mester elméletében a hangsúly a szerepalkotás belső folyamatán van, hogy Sztanyiszlavszkij éles különbséget tesz az igazi átlényegülés és annak mesterséges imitációja között. S bármilyen csodálatos volt is valamikor a színész és maszk „együtt-élése”, a külsődleges jegyek kultiválása egyre veszélyesebbnek tűnt, s Tovsztonogov már így fogalmaz: „A színészi játék legfőbb ellensége az érzelmek jelzése valódi jelenlétük helyett.” Ebből pedig nyilvánvalóan következik, hogy amikor a korszerű Csehov-játszás nyelvét kívánjuk meglegelni, akkor „nem a mesterkéltné koncepcióban, hanem a színész színpadi létformájában kell az újat keresnünk”.

Úgy tűnik, többé-kevésbé ez Galina Volcsek kiindulópontja is. Mintha ő is a Tovsztonogov által meghatározott „kettős átlényegülés” híve lenne. Azaz elvárja a színésztől, hogy a jellemet egyrészt belülről, a „negyedik fal” klasszikus módszerével építse fel, másrészt azonban lehetőséget ad neki arra, hogy az eseményekhez való viszonyát bemutassa vagy módot találjon, hogy a partnere által megformált figurához való viszonyát kifejezze. Ehhez mindenekeelőtt az szükséges, hogy ne csak a

szerep, hanem az egész előadás logikája szerint éljen a színpadon. A Sztanyiszlavszkij-módszer ilyenén való „megreformálása” nem egyéb, mint kísérlet a modern színházi útkeresések szintézisére: az „átlényegülés” eképp tartalmaz valamit az elidegenítési effektusból is (Brecht), a színész mágikus önfeltárulkozásából is (Artaud). S mindjárt újszerű kulcsot is ad a Csehov-darabok rendezői értelmezéséhez. A *Cseresznyés-kert* mostani pécsi színlapján műfaji meghatározásként ez áll: színmű. Aligha véletlenül: Volcsek munkájából kitűnik, hogy mindenekelőtt túl akar jutni a „dráma vagy komédia” évszázados vitáján. De alkotó módon akar túllépni, azaz nem a „se ilyen, se olyan” felé, hanem ellenkezőleg, arra törekszik, hogy megtalálja a *Cseresznyés-kert* előadásában a színészi átlényegülésnek azt a módját, az érzelmeknek azt a természetét, amelyben minden hétköznapi, „kisszerű” helyzet, minden mozdulat szinte jelképes értelmet nyer. E színpadi szimbolika kialakításához pedig mind a tragikus, mind a már-már bohózatian harsány komikus színek hozzájárulhatnak. „Ez az élet” – írta Kosztolányi, s a lényegre tapintott, olyasmit fogalmazott meg, ami egy félszázaddal később született Csehov-interpretációra is érvényes. Galina Volcsek az életigazságot keresi a *Cseresznyés-kert*ben, s minden, ami játék és stílus a pécsi előadásban, a rendező eredendő szándéka szerint csak következmény: a színészek színpadi létformájának az eredménye.

A *Cseresznyés-kert* Csehov utolsó, egyik legérettebb alkotása. Találónak tűnik Strehler elemzése, akinek a *Cseresznyés-kert*ről „a három kínai szelence” példázata jut eszébe: három doboz, szorosan egymásban, kicsi, középső, nagy. Az első a „valóság” szelencéje: itt a történet érdekes és emberi történet. Igazi, az élet hamisítatlan ízeit visszaadó, „csodaszép és megható” emberi történetet látunk: Gajev és Ljubov Andrejevna családjának és környezetének történetét, melyben épp az az érdekes, hogy megtudhatjuk belőle, hol és hogyan élnek valójában a történet szereplői. A második a történelem szelencéje: itt a családi dráma (komédia? tragikomédia?) a történelem szemszögéből tárul elénk: az egymással dialektikus kapcsolatban álló társadalmi osztályok mozgásáról kapunk tudósítást. Ljubov Andrejevna Ranyevszkaja, miközben elherdálja ősei birtokát, azt a cseresznyés-kertet, mely állítólag még a lexikonban is „benne van”, oda se figyel az eseményekre. Egyszerűen elképzelhetetlennek tartja, hogy a kert, ami gyerekkorát, ifjúságát, életét jelentette, kicsúszson a kezéből. Lopahin, aki megvásárolja a birtokot, Ranyevszkaja őseinek egykori jobbagyaitól származik, meggazdagodott, de máris érezni, hogy ez az úgazdag ugyanolyan tehetetlen a társadalmi valósággal szemben, mint a letűnő uralkodó osztály tagjai. A jellemek és a dolgok változásai itt a birtoklás körül folynak; a figurák egyéni arca mögött ott a történelmi profil: a földbirtokosból polgár lesz, akit elpusztít saját apátiája, feltörőben van az új tőkés osztály, mely azonban nem lát tovább a meggazdagodás perspektívájánál, s hallat magáról a forradalom is, ha bártortalanul, halkan is. Végül a harmadik szelence az emberi sorsé: az emberé, aki születik, felnő, él, szeret és gyűlöl, győz és veszít, érti és nem érti a sorsát, elmúlik, meghal. „Örök” emberi parabola ez, melyet Strehler a „szimbolikus és metafizikus utalások” síkjának nevez. Így válik meg a történet anekdotikusságától, így lesz lebegővé, emelkedik mintegy önmaga fölé. Csehovnál ez a „három szelence” együtt és egyszerre létezik, s a hiteles *Cseresznyés-kert*-tolmácsolás nem is törekedhet másra, mint ennek az egységnek a megteremtésére. Galina Volcseknek *alapvetően* sikerült ezt az egységet megteremtenie, még ha egyes részleteiben az előadás problematikusnak is bizonyul.

A *Cseresznyés-kert* mostani előadásának legfőbb értéke – már-már azt is mondhatnánk, meglepetése –, hogy a pécsi társulat tagjai valóban képesek megtalálni a Csehovot ma aktuálisan, hozzánk szólóan hiteles színpadi létformát. Azért beszélhetnénk meglepetésről, mert ugyanezek a színészek korábban gyakorta megelégedtek autentikus színpadi jelenlét helyett annak pusztá imitációjával; de ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a szovjet vendégrendező az általa korábban színre vitt két Roscsin-darabban (melyek, mi tagadás, gyengébb művek voltak, mint a *Cseresznyés-kert*) már hasonló jellegű közösségi munkát teremtett a színpadon. A

színészi létforma, amiről szólunk, igen különféle tónusokat villant fel, ráadásul különböző minőségben. A stílus, vagyis az a hangvétel, mely a pécsi *Cseresznyéskertet* jellemzi, ezekből a különbözőségekből, kölcsönhatásukból és ellentmondásosságukból születik. Nem minden ponton érvényesül sikerrel a rendezői intenció, s így a játék hangneme is időnként kibicsaklik. Előbb azonban vegyük szemügyre azt, ami sikerült; utóvégre is ez határozza meg a produkciót. A színészi játékskála egyik pólusán Vári Éva remek Várja-alakítását kell kiemelnünk: minden színpadi pillanattól olyan intenzív erő sugárzik, ami csak a hamisítatlan színészi átlényegülés gyümölcse lehet. Sorsot formál, igazi emberi történetet él meg: színpadi jelenléte úgy válik eleven szimbólummá, hogy egyetlen percre sem akar jelképpé lenni. Az előadás egyik színészi erőssége ő, miközben színészete igen közel áll a klasszikus értelemben vett Sztanyiszlavszkij-féle átlényegüléshez. Oláh Zsuzsa Anyája, ha nem is ilyen intenzitással, de ugyancsak megnyerő és meggyőző erővel, ugyanezt a szint képviseli. Az ellenkező póluson áll Kulka János Trofimov-alakítása, ez az „ösbőlcsész”, aki a börtönt is megjárta, aki az elnyomottak hangját szólaltatja meg, aki koravén, patetikus és tele van hittel. Talán Kulka alakításában működik a legservesebben együtt a csehovi „három szelence”: furcsa, mesés figura, aki körül történelmi atmoszféra támad, s aki úgy van jelen a színen, mint élő „metafizikai utalás”. A realista hagyományú és az abszurd hangütésű színészet sajátos szintézisét hozza, Trofimovja így fontosabb lesz a mostani interpretációban, mint az eredeti darabban. Mellette Galambos György remek epizódja, az, ahogy a koldus-vándor keresztülmegy a színen, erősíti ezt az abszurd szint, mely kétségkívül ott rejlik a Csehov-műben. Győry Emil, akit rég láttunk ilyen jónak, hitelesnek, megrendítőnek, mintha a tovsztonogovi „kettős átlényegülés” mesterszínésze lenne: mindvégig megvan Gájevjében az a belső igazság, amire itt nagy a szükség, de egyúttal állandóan reflektál is önmagára és partnereire, bizonyos distanciát teremt, ironikus távlatot színész-önmaga és szerep-önmaga között. Sipos László az úgyszólván Lopahin bőrében hasonlóra törekszik, de a szereppel való azonosulás nála erősebbnek bizonyul, mint a reflexió. Ismét csak más szín, de nagyszerűen eltalált szín: Paál László Szimeonov-Piscsikje. Ő az, aki a legtöbb bohózat-komikus elemet vegyíti a játékba, alakításában azonban már-már szentimentálisan ott húzódik a pusztai emberi létezés fájdalma, ez a nagyonis csehovi attitűd.

E meghatározó színekből keveri ki Galina Volcsek a *Cseresznyéskert* stílusát. A hangsúly itt a szintézisen van, hisz jól tudjuk, hogy minden itt említett tónus egy-egy lehetséges, korszerű vagy annak titulált Csehov-interpretációt rejt magában. Az előadás gazdagsága a színészet sokszínűségében és egymásra-rimelésében, „összhangzatában” rejlik. Ebben az együttesben megtalálja a maga szólamát Bánky Gábor fásult Jepihodovja is, Krasznói Klári cserfes Dunyásája is. Sarlotta Ivanovna figurája (kettős szereposztásról van szó) alkatilag jobban illik Labancz Borbálának, mint Lang Györgyinek, de ez utóbbi ismét tanúságot tesz kitűnő szituációérzékéről. A fő baj onnan ered, hogy Meszléry Judit, aki vendégként alakítja Ljuba Ranyevszkaja szerepét, a vagyont elherdáló földbirtokosnő figurájában adósunk marad azzal, amit átlényegülésnek nevezhetnénk. Meszléry igen becsületesen dolgozik, minden pillanata, minden rebbenése pontosan ki van munkálva, minden gesztusa végig gondolt koreográfiát sejtet, de amit játszik, bármilyen precízen is formálja meg, csupán megformálja. Ha felütjük Strehler *Cseresznyéskert*-naplóját, ez áll benne: „Ljuba – nem a lélek: hanem mint nő – csak a többiekre figyel. Önnön valósága csak a múltba menekülés formájában tudatosul benne. A soha vissza nem térő gyerekkor, az elvesztett ártatlanság iránti nosztalgia teszi őt itt is, mint mindig, emberileg igazzá és szimbólumává titkos vágyakozásunknak a születés előtti világba, a nyugalmas anyaöl meleg védettségébe, ahová az emberi élőlényt vágyai mindig visszahívják.” Ranyevszkaja figurájának ez az időtávlat szinte teljes mértékben hiányzik Meszléry alakításából: története csupán elmondatik, s nem üt pofon mint emberi sors, mint megmásíthatatlan tragédia. Ettől nem tud a színpadon se igazzá, se szimbolikussá válni, s mivel a darab cselekménye végül is körötte forog, így a

jelen Csehov-interpretáció súlyos csorbát szenved. Épp akkor marad érintetlen a közönség, amikor a színészi jelenlét forróságának kellene sütnie a színpadról.

Galina Volcsek, aki korábban már Moszkvában is, Erfurtban is megrendezte a *Cseresznyéskertet*, ugyanezekkel a munkatársakkal (díszlet: Pjotr Kirillov, jelmez: Vjacseszlav Zajcev), mutat bizonyos hajlandóságot, hogy a rendezői kitaláció, néha erőltetetten ható színpadi szimbolizmus csábításának engedjen. Talán a játék tempója is inkább oroszos, mint itteni, azaz valamivel lassúbb, érzelmesebb a magyar színi szokásoknál. Az előadás köré kerített rítusról is hasonlóképp beszélhetnénk: a játék elején Lopahin és Dunyasa jön be gyertyával, a végén az elhagyott házba bezárt öreg Firs, a szolga. Am Cserényi Béla igazi emberi tartalommal tudja megtölteni az utolsó percek e rítusát, mint ahogy Kulka János is élővé varázsolja a rendezői „kitalációt”, mikor Trofimovja a visszhangzó kútba kiabálja emberi hitvallását. Amikor viszont Ljuba Ranyevszkaja először hallja Lopahin szájából, hogy a cseresznyefákat ki kellene vágni, s ezen megütközik, nosztalgikusan elmereng, halk, érzelmes zene úszik be: ez is rendezői kitaláció. Ha túl direktnek érezzük, az nem csupán a rendezőn, hanem a színészen is múlik: átlényegülés híján elmarad a „külső jegyek” átlényegítése is. Kissé erőltetettnek tűnik a kopár, fehérre festett fák állandó jelenléte is, noha Csehov valóban fehérben képzelte el a *Cseresznyéskertet*: a túlzott általánosítás elmosza az egyes felvonások tárgyi, azaz színpadképbeli drámai magvát. Ezt sokban ellensúlyozza ugyan a jól összehangolt színészi többarcúság, ám nem bántuk volna, ha a játéktér ennek inkább „alájátszik”, ha erősíti az előadás színészetét, s nem fakítja. Elbert János gördülékeny, jól mondható színpadi nyelven fordít Csehovot, mégis kissé sajnáljuk Tóth Árpád klasszikus tolmácsolását, még ha az egy-két kifejezést tekintve talán anakronisztikusnak is tűnhet. (Alighanem Paál László lehet a leghálásabb Elbertnek. Az új fordításban Szimeonov-Piscsik szavajárása: „A manóba!” Ezt Tóth Árpád „Hihetetlen!”-nek fordította. Paálnak e visszatérő mondás valósággal kulcs a szerep megformálásához.)

Kritikai észrevételeink azonban – Meszléry Ranyevszkaja-alakításától eltekintve – csupán részkérdéseket érintenek. Végezetül tehát állapítsuk meg újra: a *Cseresznyéskerttel*, minden fogyatékosága ellenére, illetve azokkal együtt, az utóbbi évek legjelentősebb, legerősebb pécsi színházi eseménye született meg.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

A magyarországi művészet készülő nyolckötetes szintézise – az elsőként megjelent 6. kötet az elmúlt év során látott napvilágot – minden területen számvetésre készíti a szakmát. Ilyen számvetés volt most a székesfehérvári Csók István képtárban megrendezett – tudományos ülésszakkal egybekötött – kiállítás is, mely az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja és az István király múzeum közös rendezésében mutatja be *I. Lajos korának művészetét*. E korról kitűnő monográfia áll rendelkezésünkre Dercsényi Dezső tollából – csak hogy 1941 óta, mióta ez megjelent, a korszakról alkotott képünk alaposan módosult. Hogy ez bekövetkezhetett, abban sok minden közrejátszott: többek közt az, hogy például a súlyos háborús pusztítások a budai Várban olyan régészeti feltárásokat tettek lehetővé, melyekre korábban még gondolni sem lehetett. De nem csupán itt; Sopron belvárosában, a diósgyőri vár, a visegrádi palota feltárásánál, falusi templomok és vidéki lakóházak kutatásai során – mert a feltárások nem korlátozódtak a háború sújtotta területekre, hanem a műemlékvédelem megújulásával átfogták az egész országot. Így az elmúlt negyven év során roppant mennyiségű emlékmű került napvilágra, amelyek pontosabbá tették vagy éppen megváltoztatták korábbi ismereteinket.

Más oldalról is felmerült ilyen átfogó kiállítás megrendezésének, s ismereteink összefoglalásának igénye. Az utóbbi évek során Európa-szerte megrendezett nagy, összefoglaló kiállítások, melyek a Staufok, IV. Károly császár és cseh király, a Babenbergerek és a korai Habsburgok, V. Károly francia király nevével jelzett korszakokat tekintették át, s ezzel részben megerősítették, részben korrigálták ismereteinket a középkori Európa művészeti életéről és központjairól, nem vettek tudomást a magyarországi művészet eredményeiről és nem foglalkoztak ennek a művészetnek a szerepével. Immár elodázhatatlaná vált tehát ennek az 1342–1382-ig terjedő időszaknak az újbóli szemrevételezése.

A korábbi tételezések szerint ennek az időszaknak a művészete elsősorban itáliai hatások következtében alakult, formálódott s az Anjou-kor művészete az olasz trecentóhoz hasonló jelenség, amely nálunk is előkészítette a reneszánszt. Az újabb kutatások azonban arra derítették fényt, hogy a korszak korántsem volt ennyire egységes: igaz, hogy korai periódusában – I. Lajos trónralépése idején – mind építészetében, mind pedig festészetében erős volt az itáliai hatás (festészet alatt ezúttal falfestészetet vagy miniatúra-festészetet kell értenünk, mert a táblaképfestészet emlékei viszonylag elmaradottabb szintet képviselnek), még frissek az itáliai trecento művészetével kialakított kapcsolatok, de a 14. század utolsó harmadában új stílustendenciák váltak uralkodóvá, melyek eredetét Nürnbergre, ott is a Frauenkirchére lehet visszavezetni. Ez szorosan összefügg az ágostonrendieknek erre az időre megnőtt szerepével, hatásával. Megnyilvánulását elsősorban építészetünkben, az újonnan épült csarnoktemplomok, majd az ezekhez csatlakozó szentélykörüljárós csarnokszentélyek megjelenésében láthatjuk. Mindez – mint ezt az ásatások kétségtelenül bizonyítják – nyilvánvalóvá teszi, hogy a század végén Lajos szolgálatában építőműhely tevékenykedett, amelynek elgondolásai megegyeztek az abban az időben Csehországban, Lengyelországban vagy az osztrák hercegek székhelyén foglalkoztatott művészekkel. Ez egyszersmind egy jeles *udvari művészet* jelenlétét bizonyítja, melynek tevékenysége európai jelentőségű. Annak az építészeti fellendülésnek, melyet az ez időben keletkezett művek, Lőcse templomai, a kolozsvári Szent Mihály templom szentélyének egyes részei, Pozsony és Sopron épületének sora jelez, ez az építőműhely állt a középpontjában. Erre utalnak olyan – ha csak véletlenszerűen fennmaradt – oklevelek

is, melyekben a műhelyszervezetet tételező „ácsaink, kőfaragóink mestere” kitételek fordulnak elő.

Ez az az időszak, amikor a mai modern Magyarország kezdett kifermődni, amikor kialakulnak a városok. A király ugyan még ebben az időben is sokat volt úton és Székesfehérvár még mindig betöltötte a mai értelemben vett székváros, főváros funkcióját, de 1366-tól kezdve Buda már országos székhely volt, Erzsébet királyné (I. Lajos anyja) Óbudán rendezte be rezidenciáját, Pozsony, Óbuda, Sopron, Pécs, Diósgyőr, Lőcse, Kolozsvár jelentős központokká váltak, s erőteljes fejlődésnek indultak a mezővárosok. A fokozott építési tevékenység eredményeképpen módosultak a városképek: míg korábban a bekerített, toronyszerű épületek és a mezőgazdasági termeléshez alkalmazkodó, egyszerűbb házak jellemezték a várost, most a kezdődő polgárosodás hatására, a kereskedő polgárság és a feltörekvő kézművesek tevékenységének eredményeképpen egységes, sűrűn beépített városszerkezet kezdett kialakulni. S e mindennapi életben fontos szerepet játszó fazekekasság tevékenységében a fazekek, palackok és főzőedények mellett mind jelentősebbé váltak az elsősorban az udvar kényelmét szolgáló kályhák. Mind egyszerűbb, szeneskályha változata, mind a reprezentatív cserépkályha típusa megjelent ebben a korban – ez utóbbiakat színes ólomházas, relief- vagy szobordíszes, részben építészeti tagolású csempékből építették fel. Ilyeneket találtak mind a budai és a visegrádi palotákban, a diósgyőri várban, az esztergomi érseki palotában.

A kereskedelem fokozatosan szükségessé tette a pénzgazdálkodást. I. Lajos, az apja által lefektetett pénzügyi rendszert átvéve, csupán az aranyforintok, a garasok és a denárok éremképét változtatta meg: míg Károly Róbert firenzei liliummal és Keresztelő Szent János képmásával jelölte vereteit, addig Lajos pénzének előlapján a magyar–Anjou címer, hátlapján pedig Lajos király lovagi példaképe, Szent László király alakja jelent meg. Ez azt is volt hivatva jelképezni, hogy az Anjou királyok az Árpád-háziak jogos örökösei. A „szent királyok” példájára való hivatkozás, mely Károly Róbert székesfehérvári építkezései óta állandó eleme az Anjouk magyarországi reprezentációjának, a dinasztikus folytonosság, az Árpádoktól való származás s így uralmuk legitimitásának hangsúlyozása jegyében történt. Ennek jegyében alapította I. Lajos a maga sírkápolnáját Székesfehérvárott, a szent királyok sirjai mellett, s e miatt vetődtek fel az Anjou-kori udvari reprezentációnak az építészeti ikonológiai hagyományokhoz való kapcsolatának kérdései is újabban egy sajátos műfaj, a Visegrádon előkerült kutak kérdésében. Ezek közös vonása a baldachinarchitektúra különböző formáinak gazdag variánsai: kőfaragóik azonosak a nagy egyházi és udvari építkezéseken dolgozó mesterekkel.

A dinasztikus folytonosság igazolásának célját szolgálták a királyi adományok is, köztük a Magyar Anjou legendárium. Levárdy Ferenc mutatta ki 1973-ban közölt tanulmányában a magyar szenteket felvonultató ikonográfiai programok szerepét az Anjouk legitimálásának tanúsításában – de ezt a célt szolgáltatta a Képes Krónika is. A kódex képsorozata nem csupán a szöveg illusztrációjaként szolgál, de portrék összefüggő sorozatát is tartalmazza, s e sorozat a hun őseket, az Árpád-házat és az Anjou dinasztiát egységben megjelenítő genealógiai ciklust mutat be.

A művészettörténet nemzetközi irodalma sajnálatos módon nem vett eddig elégé tudomást e kor magyar művészetének jelentőségéről. Így fordulhatott elő például, hogy a kor egyik legnagyobb fennmaradt alkotását, a két kolozsvári mester, Márton és György 1373-ban bronzból öntött prágai Szent György szobrát több kutató prágai kőfaragók művének tekintette, s a két testvért csak mint a bronzöntés mesteriségében jártas mestereket említi, a szobor létrejöttében mellékes szerepet tulajdonítva nekik. A székesfehérvári kiállítás és a konferencia most az egyetemes művészet eleven áramába kapcsolta be e kor művészetét, az egyoldalú itáliai megközelítés helyébe egy közép-európai kölcsönhatásokra épülő képet alakítva ki, mely nem a hazai művészet különállását, hanem éppen sokoldalú nemzetközi kapcsolatait hangsúlyozza.

*

Nehéz feladatra vállalkozott az a két művészettörténész, aki a Nemzetközi Kerámia Akadémia hazánkban tartott ülészaka alkalmából a *kézműves kerámia* utóbbi harminc esztendejének történetét bemutató nagyszabású kiállítás megrendezésére vállalkozott. (Ebből az apropóból érkezett egyébként hazánkba és nyílt meg a Budapesti Tanács új kiállítótermében a Nemzetközi Minikerámia kiállítás, Kecskeméten az ipari-kerámia három évenkénti bemutatóját tartották s erre az időre időzítették a Kerámia Biennálé soron következő, 7. tárlatát is.) A nehézség pedig abban rejlik, hogy az 1950–1980 terjedő évek kerámiatörténete nagyjából és egészében feldolgozatlan, nem tisztázott még a periodizálás, sem az, hogy az egymás mellett élő törekvéseknek melyek a fő jellemző vonásai: milyen jegyeket visel a régi és melyeket az új. Ezzel az időszakkal – s főleg a kézműves kerámiával – Katona Imrének a közel-múltban megjelent kézikönyve sem foglalkozik. Az elméleti-történeti tisztázás mellette azonban nem rendezhető történeti kiállítás, mert abból csak zűrzavar, összenem illő művek egymás mellé vagy egy csoportba rendezése kerekedik ki, vagy legfeljebb egy-egy jó ötlet erejéig terjed a rendezés ereje és képessége.

E tisztázatlanság jegyében indul a kiállítás 1950-nel, s hagyták ki az első éveket a felszabadulás után. Nem lett volna szabad megfeledkezni Ohmann Béláról, aki a felszabadulás után is oktatott még, s akinek hatása Kiss Roóz Ilona, Simó József és Simó Ágoston művészetén nem kerülhető meg. (Ezt az elvet sem vitték végig következetesen, mert műveket viszont kiállítottak, amelyek e be nem mutatott időben keletkeztek.) Nem lett volna szabad kihagyni a főiskola olyan jelentős mesterét, mint Borsos Miklós, aki hosszú éveken át tanította a fiatalokat, s akinek az 1954–55-ben született zászlótartó oroszlán-vázlata (ennek alapján született meg a Műegyetem két oroszlánja) jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal művészek felszabaduljanak az abban az időben uralkodó naturalizmus hatása alól (ezt az irányzatot vajon miért nem mutatták be a rendezők, csak Kovács Margit egy alkotásában?) s ráirányította a szemüket a régi korok alkotásaira csakúgy, mint Henry Moore, Marino Marini szobrászatára vagy Fernand Léger kerámiáira.

A gyökerek megkeresése és bemutatása (akár fotókon is) és a hatások feltárása lett volna a történeti kiállítás megoldandó feladata, hogy így világossá tegye az összefüggéseket. Annak megmutatása például, hogyan kapcsolódik Kumposzt Éva, Papp János és Németh János művészete Simay Imre állatszobraihoz, miben újította meg a kerámiaművészetet Schrammel Imre, milyen nemzetközi hatások gyűrűztek be és honnan – mint például a japánok „gyűrt” kerámiái vagy éppen szitanyomással készített tárgyfelületei stb.

Nem ártott volna – történeti kiállításról lévén szó – valamiféle periodizációt is felállítani. A kiállítás azonban azt tanúsítja, hogy mindez elmaradt.

Mindennek híján persze nagyon nehéz hozzászólni ahhoz, amit a siklói vár öt terme kínál. Valamiféle időrend ugyan fellelhető, de nem látszik az átgondolás mélyebb rendező elvének érvényesülése – s ennek híján bizonyos külső jelek alapján ugyan egymás mellé soroltak tárgyakat, de ebből nem kerekedik ki a történelem. Van egy-két *trouvaille* is – így mindjárt az első terem első polcán Zilzer Hajnalka 1930 körül art deco szellemben készített angyalok gyertyatartójának és Kiss Roóz Ilona 1966 körül készült Nagykendős nőjének egymás mellé állítása, de az ötlet félre is vitte a rendezést. Így sorolhatták egymás mellé Gádor István nagyszerű, a maga idejében revelációnak számító Víziló gyerekekkel és Oroszlán című kis szobrai (mindkettő 1920–1922 körül) Csécsy Magda 1950 körül, Kumposzt Éva 1960 körül és Vértesi Nándor 1968-ban alkotott neonippjeivel. A két minőség összevetetetlen, egymás mellé sorolásuk hibás szemléletet sugall.

A rendező elv hiányában a rendező tevékenység ad hoc érvényesült, egy körülbelüli időrendet többnyire tartva, de gyakran fel is borítva. Nagy lehetőség maradt kihasználatlanul, melynek pedig a művészettörténet-tudomány – nem utolsósorban éppen a készülő, a felszabadulás utáni idők művészetéről szóló kézikönyv is – hasznát látta volna.

Alapjában véve az előző kiállításához kapcsolódik a 7. *Kerámia Biennálé* bemu-

tatója. Úgy gondolom, hogy felesleges és jogtalan minden szemrehányás, hogy itt és most csak az autonóm műveket létrehozni kívánó kerámia alkotásokat láthattuk, hiszen a megegyezés értelmében az ipari kerámia annak triennáléján, Kecskeméten került bemutatásra. Kétségtelen, nem egy ok vezetett oda, hogy kerámikusaink nagy része a kispasztika birodalmában keresi a maga művészi boldogulását – ennek elemzése ezúttal messzire vezetne –, de talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az egyik – s talán döntő – tényező Schrammel Imre munkásságában keresendő. Schrammel munkálkodása, alkotói szemlélete, s nem utolsósorban személyisége katalizátorként hatott a pályatársak között, s korántsem véletlen, hogy nem csupán a kerámikusoknak, de egész képzőművészeti életünknek vezető egyéniségévé nőtte ki magát. Ezúttal nem foglalkozom vele és bemutatott műveivel, hiszen e sorok megjelenésével nagyjában egy időben nyílik meg pécsi kiállítása, s ebből az alkalomból még lesz alkalmam visszatérni alkotásaira.

A kiállításon szembetűnő, hogy a kerámia önállóságaért folyó harc, mely előbb a mélyen beidegződött konvenciók, tartalmi és formai behatároltságok ellen folyt, a konvencionális fogalmakra való rákérdéssel, az „olyan, mintha...” típusú műmegoldásokkal indult, tovább folytatódik az egyéni utak kimunkálásával, s az új tartalom kifejezéséhez szükséges formai-technikai lehetőségeknek az egyéni kutatásával. Ez okozza, hogy a kiállítás egészének a hangja friss, egésze vonzó és öröndetes. Fiatal művészek sora érett be vagy kezd beérni, a kerámikusok új nemzedéke, s ez azt is igazolja; nem volt véletlen, hogy a magyar kerámia ezidén – a japánok társaságában – Faenzában, a kerámikusok fellegvárában önálló mustrára kapott lehetőséget, s nem véletlen az sem, hogy a Nemzetközi Kerámia Akadémia nálunk ülésezett, hogy nyolc magyart választott ezúttal tagjai közé, s tagjainak elismerő vélekedését a látottak fölött nem a pusztá udvariasság diktálta. Kétségtelen, hogy még nem mindegyik fiatal bírja az iramot, hogy épp a megújulásra való törekvés egyeseknél epigonizmussal párosul (talán a legszembetűnőbb Albrecht Júlia Schaár Erzsébethez, Tóvölgyi Katalin Bridget Rileyhez való kapcsolódása), de ez is a fejlődés velejárója.

Benkő Ilona ezúttal új problematikát hordozó alkotásokkal jelentkezett: a gömb viselkedés-törvényeit kutató, a kemény anyag és a puha textil ellentétére épülő művek után most a hasábbal és a hasábszelet-együttesekkel foglalkozik. Kecskeméti Sándor sikeres pesti kiállítása után ezúttal is sikeresen szerepel. Szalai László bemutatott műveit az anyag kitűnő ismerete és a bátor kísérletezés jellemzi. Kiemelkedőek Fusz György háborús (vagy csak balesetet szenvedett) rokkantjai mind előadásuk ötletes volta, mind a téma megválasztása szempontjából. Fekete László hurkából rakott vázái rafináltan ölelik körül a teret. Szávost Katalin hajtogatásai nagyon artistikusak; Orbán Katalin s Polgár Ildikó is részben korábban elkezdett sorozatukkal jelentkeznek. Polgár Ildikó negatív domborművei – új elgondolásai – érdekesek, sok lehetőséget hordoznak. Geszler Mária is az anyagot tagadja alkotásakor – s közben a régi szépségeszmény szellemében hozott létre művet.

AZ ÉPÍTÉSZET SZOLGÁLATÁBAN

(Breuer Marcel levelezéséből)

IV.

Kedves Máté!

Bocsásd meg ezt a zavarást: Azt a kis szentimentális beszédet, amelyet 1970-ben a műegyetemen a doktor cím vételénél mondtam, nem találom irataim között. Nagyon kellene és sürgősen. Akkoriban hallottam, hogy Te leköszölted, bár nem láttam a publikációt. Ha tudnál küldeni egy másolatot, igazán megköszönném. Még sürgős is.

Nagyon sietve írok, mégis: hogy vagy, hogy vagytok? Feleséged, fiad? Ez-irányban: jómagunk a krízissel birkózunk, különösen az építészek. De hiszünk abban, amit nagyapám generációja mondogatott: „sohse lesz úgy, hogy valahogy ne lenne.”

Minden jót, ölel

Lajkó

1975. nov. 4.

*

Kedves Máté!

1975. november 18.

Nagyon kedves Tőled, hogy ilyen gyorsan elküldted kis beszédemet – nagyon köszönöm. Mellesleg, nem kívánom e beszéd publikálását és azt sem szeretném, hogy a Magyar Építőművészet leközzölje.

Egyszerűen ezt az írást egy másik retrospektív nyilatkozat számára szeretném fenntartani, amit majd megadok később.

Nagyon örültem Juszuf elhatározásának, hogy visszatér Magyarországra. Sohasem érezte magát otthon az U.S.A.-ban, meglehetősen boldogtalan volt itt, ami még hozzájárult személyes problémájához. Ez utóbbi oly nehéz volt, hogy valóban nem értem, hogyan volt képes éveket elviselni.

Sok szerencsét kívánok munkához, általában, és speciálisan »Memoár«-jaid második kötetéhez. Az első kötetet nagyon élveztem.

A legjobbakat, családnak is

Öszinte hived:

Lajkó

*

Kedves Máté,

[1977. január]

mindenekelőtt: legjobb kívánságokat az új évre, – jó egészséget, ez a legfontosabb! Különösen nekünk, vénülő uraknak...

De látom, hogy Te azért mindig aktív vagy, várom a biográfiád második felét, kíváncsian. Ami engem illet, bizony lényegesen lefokoztam a munkát: az irodai praxsist csaknem teljesen. Elkerülhetetlen volt, fenti egészségi okok miatt: az aktív építész mesterségét bizony nem lehet könnyedén kezelni. Most csak a 76 előtt kezdett projekteket fejezem be; festek gyapjúval, selyemmel; néha plasztikus kompozíciókat; irdogálok. Olyan dolgok, amelyek nem igényelnek komplikált idegmunkát mint az építészet. Utolsó európai utamat félbe kellett szakítanom, – nem tudom lehet-e utaznom a jövőben. Te még fiatal legény vagy, nem tudod még az ilyenajta nehézségeket. És remélem ilyen is maradsz jó hosszú ideig... A világ nincs túl jó állapotban. Valahogy azt érzem, hogy az emberek feladták a dolgok értelmes megoldását, mert úgy se szuperál. Hát majd értelmetlen-embertelen módon csináljuk, talán az sikerül. Csodálatos, de azt hallom, hogy a magyar helyzet javulóban, Pécsen négy múzeum van... Ha még egyszer átjutok Európába, szeretnék hazaláto-

gatni, – még talán Bajára is menni, hogy lássam igazat írtál-e. Nem voltam soha a Duna másik oldalán, kivéve Pestet.

Üdvözetem az ottani barátoknak,
Jómagadnak, családnak!

Ölel
Lajkó

*

Kedves Lajkó!

Nagyon örültem levelednek, mert azt hallottam, hogy beteg vagy, de amint so-
raidból kitűnik, csak egy kicsit elfáradtál, és azért még sok mindent csinálsz... [...]

Milyen nagyszerű lenne, ha ebben az évben meglátogatnád Te is Magyarorszá-
got. Nemcsak hogy mélyebben is meggyőződj, hogy egész jól megy sorunk, hanem
hogy találkozzunk. Hátha még Bajára is elvihetnélek, egy jó halászlére és egy kis
lubickolásra a Dunába. S persze Pécsre is el kellene menned, ma egyik legkulturáltabb
vidéki városunk. Múzeumainak számát nem is tudom, de mindenütt szaporodnak az
ilyen intézmények, Pécsen is a két legutolsó a Csontváry és a Vasarely Múzeum.
Különösen divat, de szép divat, az életmű múzeumok alapítása. (Milyen szép lenne
Pécsen egy Breuer-ház, műveidről készült fotóanyaggal, és néhány eredeti tervvel.
Megvan ott még a szülőházad?) [...]

Szeretettel sokszor melegen üdvözlünk, ölel,
Budapest, 1977. január 28.

Máté

*

Kedves Máté,

Ez bizony késő köszönet a 75. születésnapjára, neked és mindazoknak, akik-
nek abban részük volt. De ez esetben tényleg meg kell bocsátanod: beteg voltam,
elég súlyosan, – pár dologra még az emlékezetem is cserben hagy. Talán már két
éve is, hogy egy ilyen lappangó baj bántott, aztán április végén aszondta, hogy most
vagy soha, és leírányította a vérlektetést 72-ről 20-ra, az ehhez járuló szimptómák-
kal. Akkor, május elején elég érdekesen belém tették azt a kis elektródobozt (pacer)
és a nyarat avval töltöttem, hogy helyrehozzam magam. Most igyekszek pótolni mú-
lasztott levelezésem, például evvel az írással. Hát Te hogy vagy? Egészséged? Köny-
ved második része? Jó volna kapni tőled egy jó hosszú beszámolót, – végre is írás
a mesterséged, vagy legalábbis a fele. Minden jót,

1977. szept. 30.

ölel Lajkó

*

Másfél hónap múlva részletesen beszámolok utazásaimról, a Herder-díj átvéte-
léről, szakírói és írói terveimről, majd következő levelemben, 1978 júniusában gra-
tulálok Breuer kitüntetéséhez, az aranyéremhez, melyet a Francia Építészeti Aka-
démia adományozott, s a francia nagykövet nyújtott át június 10-én New Yorkban.

Időközben a pécsi Janus Pannonius Múzeum és a Baranya megyei Tanács szo-
rosabbá fűzi kapcsolatát Breuerrel. Állandó kiállítást terveznek és meghívják Pécsre.
Közlöm Horváth Lajos, megyei tanácselnök levelét és Breuer válaszát.

Tisztelt Építész Úr!

Baranya megye székhelyének, Pécs városának művészeti életében nagy szerepet
játsszanak az itt született és a világ más tájain élő alkotó művészekkel való kapcso-
lataink. Részvételük a város szellemi közéletében számunkra is igen fontos, ugyan-
akkor úgy gondoljuk, hogy ilyen kötődéseinkkel országunk művészeti életének nyi-
tottságához is hozzájárulhatunk.

Ennek jegyében szívesen meghívnanánk az Építész Urat Pécsre, hogy a Budapesti
Műszaki Egyetem korábbi elismeréséhez hasonlóan mi is pótolhassuk Önnel szem-
beni eddigi mulasztásainkat. Látogatásakor személyesen beszélhetnénk meg, hogy
milyen formában látna lehetségesnek esetleges további kapcsolatait szülővárosával,
ifjúságának színhelyével.

Amennyiben elfogadná meghívásunkat, látogatása időpontjára szívesen rendeznénk eddigi munkáiból egy kiállítást, ha eleget tenne a Janus Pannonius Múzeum korábbi felkérésének, és rendelkezésünkre bocsátana egy összeállítást munkássága dokumentumaiból.

Meggyőződése, hogy Pécs város arculatának további formálásában nagy szerepet kaphatna az Ön által képviselt szellemiség megjelenése, esetleg tartós jelenléte városunkban.

Pécs, 1978. november 21.

Tisztelettel és üdvözléssel:
Horváth Lajos

*

Igen tisztelt Elnök Úr!

Hálásan köszönöm nov. 22-ről szóló levelét és egy Pécsre rendezendő kiállításomra való meghívását. Örömmel jönnek. Azonban, sajnos, egészségi körülmények nem teszik az utazást lehetővé és így le kell mondanom szülővárosom viszontlátásáról és gyerekkori meleg emlékeim újradátolásáról.

Gondolom, hogy a Tanács javaslata összefügg az állandó kiállítás tervével, amelyet a pécsi Múzeum tervez és amellyel közvetlen összeköttetésben vagyok.

Ismételt köszönettel és kiváló tisztelettel

1979. jan. 6. -

Breuer Marcel

*

Kedves Máté!

1979. feb. 18.

Nagyon köszönöm a »fértikör« könyvedet! Még csak két fejezetét olvastam, – az egyiket persze jómagamról a CIRPAC-kal kapcsolatban, a másikat a Budapesti ostrom élményeinek elmondását. Ami engem illet, szépen emlékeztem meg rólam, ezért hálás vagyok. Egész életemben bizony eléggé gögössen viselkedtem a sikerrel szemben: sosem használtam a professzori vagy a négyszeres doctori címeimet, – elismerést, enyémeket vagy másét gyanúsának minősítettem, elődáztam, elhanyagoltam. De mostanában, egészségileg nagyon korlátozott vergődésemben, most igazán jól esik barátaim és a kritikusok és a »nagyközönség« megemlékezése. Mikor olvasom ostromi élményeiteket, úgy csodálom hogy mindazt átélítették és »normális« emberek vagytok. Már ahogy az a normális ember létezik!

Mégegyszer, köszönet és minden jót, továbbra is.

Ölel

Lajkó

Könyveid értékes kor-documentumok és igen jól vannak megírva, – gratulálok!

*

Megkapom Pécsről Takács Gyula elnökhelyettes levelének másolatát is, melyet az Elnöknek írt Breuer-levélre válaszul küldött.

Tisztelt Breuer Marcel!

Horváth Lajos Baranya megye Tanácsa elnökének írt kedves válaszlevele bátorít fel arra, hogy Baranya, illetve Pécs nevében ismételtelen jelentkezzem. A szülőváros emlékének felelevenítése céljából mellékeltem küldöm néhány kiadványunkat.

A közeledő 1982. május 21-e alkalmat nyújt Pécsnek arra, hogy világhírű nagy tiáról bár megkésetten, mulasztást pótolva, de maradandó módon emlékezzen meg. Mint a Mester előtt ismert, szeretnénk létrehozni a Breuer Marcel Állandó Kiállítást, amelynek anyagát a Janus Pannonius Múzeum gyűjti. Reménykedünk abban, hogy egészségi állapota már olyan mértékben javult, hogy egy kisebb léptékű épület tervezésének gondolatát is felvethetjük. Egy önálló műtermes művész lakás tervezésére gondolnánk a Mecsek oldalában. Megépítése után a város ezt egy arra érdemes művésznek utalná ki. A fenti javaslatot Major Máté professzorral is megbeszéljük, aki kérésünk tartalmával maga is egyetértett.

Ezért tisztelettel arra kérem, ha állapota megengedi, segítse hozzá a várost ahhoz, hogy egy Breuer Marcel épülettel büszkélkedhessen, amely méltó kiegészítése

lenne az állandó kiállításnak. Mellékelem a kijelölt helyszínre vonatkozó dokumentációt is.

Kedves Mester!

Ne vegye tolakodó zaklatásnak a fenti sorokat. A város mulasztást pótoló igyekezete és az a remény motiválja kérésünket, hogy egészségi állapota megjavult.

Szívből kívánjuk gyógyulását és változatlanul reménykedünk abban, hogy egyszer még Pécsen is üdvözölhetjük.

Pécs, 1980. február 16.

Tisztelettel és szívélyes üdvözléssel:
Takács Gyula

*

Kedves Lajkó!

A Baranya megyei Tanács Elnökhelyettese Takács Gyula barátom elküldte nekem ez év február 16-i keltezéssel Neked írt levelének másolatát azzal, hogy támogassam Nálad a benne Tőled kértek teljesítését. A kérés, hogy Pécs városa számára tervezz egy – a Mecsek oldalában felépítendő – műteremházat, mely időnként ott-hont adna egy helybeli művésznek is, de főleg a Tőled származó dolgok múzeumát fogadná magába. Maga az épület pedig arról lenne híres, hogy az egyetlen Breuer-alkotás Magyarországon. A pécsi kérés támogatására egyebet nem tudok írni – végső token Tőled függ az egész.

(Most értesültem, hogy a pécsiek külföldön megvásárolták a kapható Breuer-székeket gyűjteményük gyarapítására.)

Remélem jól vagy és jól vagytok. Mi is éldegélünk.

Sokszor szeretettel üdvözlünk mindnyájukat, ölel

Budapest, 1980. március 5.

Máté

*

Kedves Máté,

[1980. május]

Nagyon köszönöm márc. 5-ről szóló leveledet. Takács Gyula febr. 16-ról levél-másolatát nem kaptam meg, – ez már harmadszor történik. Mégis igen megható a pécsiek érdeklődése és a Tiéd is, ismét köszönet!

Most, hogy egy új épületről beszélnek, az egész dolog sokkal érdekesebbé válik az én szempontomból és megtennék minden lehetőséget, hogy meg legyen valósítva. Mielőtt mélyebben mennénk a detailokba, pár alapvető problémát kellene tisztázni:

1. A földadat, egy félíg munkáimra szánt, félíg általános hivatású múzeum, nekem igen megfelelne.

2. A telek: Valahol a Széchenyi tér és a sétateretek között. Gondolom a többi múzeumszerű épületek is Pécs azon részén vannak. Nem tudom mekkora épületre gondolnak, ez a harmadik ponttól is függ persze. De jó volna, ha, az épületnek, illetve a teleknek szabad levegős részei is lennének.

3. Ki finanszírozná az egész kalandot? A berendezett épület, a kiállítási anyag, photo-nagyítások, talán modellek, 2–3 utazás N. Y.–Pécs–Budapest, feleségestől, kompetent felügyelet stb. szép kis darab pénzecskebe kerül, – ez honnan jön és mily korlátozásokkal? Van-e valaki Pécsen vagy Budapesten, aki az egész dolgot kezébe venné? A múzeum személyzete? Nem túl elfoglaltak azok? Főként: mekkora épület? Talán létezik egy provizórikus költségvetés?

Betegségem javulóban, bár még számolni kell avval is, – remélem, a nyáron utazhatom is.

Kérlek add át meleg üdvözlétemet dr. Hárs Éva múzeumigazgató és Horváth Lajos Baranyai elnöknek is, – mindketten lelkes leveleket írtak a pécsi szereplésemről illetőleg.

Ölel, még talán látlak is hamarosan
Lajkó

Ez volt az utolsó hozzám írt levele. Betegsége súlyosabbá vált, s 1981. július 1-én New Yorkban meghalt. Századunk egyik legjelentősebb építésze távozott vele.

Szabad vizek

(labda)

*fiúk labdáznak vad sodramú folyóban,
fől-földobódó delfinek, szaténrikó nyugágya,
halban és kiflivégben gazdag szökőkutunk,
fürdőkád torkában jobbról csavarul a piros víz,
kabinját ki lecipelvén a homokra, belebúvik,
s kiaraszol majd, mint tengeri rák, fővetlen;
hajadontfőtt tengeri tölti kaviccsal az ágyat,
hol vad sodrú folyam teker el malmot, derekat,
kefenyírt fejű ifjak labdáznak fől-alá, alá-fől,
szökő idő vizén a kedvük oszló kiflivég.*

(hinta)

*tekintet szép sörénye lobog a hintaságban,
söpör napot, eperfát, homokot, túlpártot, napot,
félkör, az égbe növő távoli tengeriföldek
szemealja, egy szemfog cikkanása, csöppnyi
nyál a szájsarokban, elöntött kondenz-tej után
kapaszkodó kis lobbanás, frottirpilóta
hosszú láncon, ezüst kamaszlány-Bleriot,
propeller-szívébe mikor repül be vadlúd-félelem,
hogy már a lendület, fejrázás nagy csodája sem,
csupán megannyi mintha, s elhentesül a szerelem.*

(trambulin)

*leng, előrenyúlik, felette sosemvolt ily áttetsző a
padlás, magában, klórtükör fölött ruganyvető,
ő ring-e, talpak ringatják, együtt a kettő bátor ütem,
hova meredő iszamos padlat a nyárban,
szép tett a felkapaszkodás is, merőben eldöntetlen;
szavak settenkedő nekifutását éppúgy lehullani,
csattanni hasra, seggre, mint röppenni segíti,
röppenni zsugorból, kicsavarva gyűrűvetésig,
s már üresen leng, míg mélyből időben az ugró
feljő, levegőt vesz: helyette már; lebegő trambulin a szájban.*

(nyugágý)

*ha összezsukódna, összezsukódna talán ez a vízpart,
nem hiszi már, voltak egészen rohasztó éjszakák,
valahol elmaradt egy lábrész visszahozhatatlanul,
két fürdőegyleti tagkönyv, s a bajmólódás mindig
elmaradt, Mindenseggekkor örökké vigyázzban állt,
a tarkótájon barnás horpadás, kiülve öble,
nedves szivlapát, fél karfa közben elmaradt,
voltak egészen ösztövérszegény nyarak, olyan a
puncsfagylalt, mint a mitesszer, betokozódik az égen,
vigyázzban áll, annyi az egész, hogy beleülnek; lágy nyugágý.*

(napernyő)

*vörös salak íze a szájban lassanként császárkörte likör,
dobókör-árnyék vándorol nádszékkal, elhagyott
nehéztárlétanővel, kétfelől lecsüng, bévül a lélek
noha szilfid kismutató, pakolása szuszogtat,
számlaphomokon mély sebeket vét, négyet, negyedkörívnýt
szellőzik a hús, rettentő hajlamokba bú a nap
leve combján, legyeskedő időt mulatva pöfföget,
mintha aranyló lencselevest, fű tejbedarát,
kezeügyében krémek, súlygolyó, kaporvirágot rágicsál,
volt egyszer egy leánykor, mosolyba szúrt napernyő.*

(szabad vizek)

*fől-főldobódó deltinek, szaténtrikó nyugágýa,
valahol elmaradt egy lábrész visszahozhatatlanul,
kis lobbanás, frottírpilóta hosszú láncon,
kétfelől lecsüng, ő ring-e, talpak ringatják,
együtt a kettő bátor ütem, csupán megannyi mintha,
s elhentesül a szerelem, a puncsfagylalt
mint a mitesszer betokozódik az égen, kezeügyében
kefenyírt fejű ifjak, a kedvük oszló kiflivég,
lebegő trambulín a szájban, mosolyba szúrt napernyő,
ha összezsukódna, összezsukódna talán ez a vízpart?*

GROTESZK BUKOLIKA

Parti Nagy Lajos: Angyalstop

A *Fél korsó hiány* című antológia, mely két évvel ezelőtt jelent meg, négy fiatal pécsi költőt vonultatott föl, köztük *Parti Nagy Lajost*, akiről a könyv bevezető és ajánló soraiban ezt írta Csorba Győző: „Négyük közül a legifjabb Parti Nagy Lajos. Roppant érzékeny alkat. Mintha idegvégződéseai túlnyúlnának bőrén. Közérzeteket, lelkiállapotokat, szituációkat ír meg. Látszólag egyénieket, alig lényegeseket, a valóságban társadalmi érvényűeket, egzisztenciálisan fontosakat.”

Lényegfeltárónak tartom az utóbbi mondatot. Az „alig lényeges” egyéni dolgok és a „társadalmi érvényű” gondolatok megszólaltatása egyazon mozzanatban, összevetésük és egymásra kopírozásuk, anélkül, hogy az értékek rendje fölborulna – korunk adottságai közepett, úgy tetszik, a legtöbb, amit a költő tehet.

A hetvenes évek közepe óta, amikor oly nehezen követhető nyomon a világ-folyamat iránya – mert annyi a jószándékot megcsúfoló ellentmondás a világban –, nem csoda, hogy a költő csak a privatizáló részleteket, a partikulárisat veszi észre maga körül. A gondolkodás művésze mégsem arra rendeltetett, hogy megelégedjék a szétszabdalt, s a szó legzordabb értelmében *atomizálódott* világ kicsinyes, ugyanakkor veszélyeztetettséget éreztető látványaival; a totalitás igényéről, a lelke legmélyén legalább, aligha mondhat le. A megélt partikularitás és az igényekben (Füst Milánnal mondjuk így: látomásokban, indulatokban – s tegyük hozzá: gondolatokban) meglevő totalitás egymáshoz viszonyítása azonban nevetésre (többnyire kesernyész fíntorú mosolyra) fakasztja a költőt. Ez teszi művét groteszkké, ironikussá vagy szatirikussá. (E háromféle esztétikai minőség a kívülállás és a belül-levés fokozatait jelzi: a groteszk rendszerint szenvedő részvételt, az ironia nagyobb távolságtartást – az önironia a saját fejébúbjának a plafonról szemlélését –, a szatíra pedig fölényes kívül- és felülállást éreztet a mű tárgyával szemben.)

Körülbelül egy évtizeddel utána vagyunk egy korszaknak, amikor fiatal emberek világszerte akartak, akár életüket kockára vetve, változtatni az életben. Nemzetköziiséget és demokratizmust, gazdasági és jogegyenlőséget akartak. Bízhattak a természet-tudományos és technikai fejlődésben, a közgazdasági reformokban, milliós és százmilliós tömegek nyomorúságának felszámolásában; bizakodniuk lehetett a fejlett országok olyan fokú prosperizálódásában, mely ésszerűsített elosztással általános jólétet teremthet; csupán lendületes politikai megmozdulások szükségesek a parlamentben és az utcán, hogy az értelmiség világmegváltó szándékai valóra váljanak. A hetvenes évek közepe táján vettük tudomásul, hogy ezek a remények hat-hét év alatt sorra összeomlottak.

Mint vágynak, törekvések, eszmék, mint a tudományos szocializmus teleologikus elképzelései, mindezek ma is ott lebegnek a távlatosan gondolkodó értelmiség előtt, de – mondhatni – sokkal plátóibb messzeségben, mint a hatvanas és hetvenes évek hajtókanyar-szerű fordulóját megelőzően. Az elmúlt korszakra visszatekintő fiatalok, ugyan, mit tehetnének? Gyász, elégia, siratóéneke vagy éppenséggel fordított ábrándkergetésnek is beillő (tehát kétszeresen bornírt) nosztalgizálás helyett, most megpróbálnak bölcsen mosolyogni. A megértés, a várakozás, az elemzés, de nem a beleenyugvás mosolyával. Nem cinikusan – de a mosolyt sem erőltetve, mert Magyarország több mint negyed évszázada nem volt színhelye a társadalom katasztrófa-szerű föld-rengéseinek.

Bölcsen mosolyogni persze keveseknek sikerül, kivált a lírában. Kevés az olyan

bölcs mosolyú fiatal költő, mint a harmincadik évét még el sem ért Parti Nagy Lajos, akinek derűsre húzott szájszögletéből néha fogcsikorgatás is hallatszik.

Méltatlanság volna, ha így fejezném ki elismerésemet első önálló verseskönyve, az *Angyalstop* iránt: végre egy kitűnő formaérzékű, ragyogó humorú költő. Szívesebben mondom így: íme egy költő, aki máris túljutott, nemhogy a kötelező mesterségbeli gyakorlatokon, hanem a csillogáson is; fölényel néz vissza egy bravúroskodó „formaművész” szándékosan elszalasztott lehetőségeire. Rá is érvényes, amit ő maga így fogalmazott meg, Rakovszky Zsuzsa költő- és nemzedéktársáról szólva: „*Tud csillogni, nem akar hát mindenáron. Tudja anyagának értékét, határait s merthogy van miből gazdálkodnia, mer lemondani, szűrkiteni egy-egy részletet a nagyobb feszültség, a teljesebb hatás érdekében*”. Csakhogy míg a kollegina „aszkrétikusan” mond le a csillogásról, addig Parti Nagy inkább epikureista fölényel: „minek”? Vagyis: egészséges kiábrándultsággal, mindabból, ami irodalom, fennköltség, szerep. Íme a példa – ezzel mindjárt el is intézhetjük annak taglalását, hogy pécsi, tehát „pannon” költő: „... latin derű. / Jön le a pásztor a hegyről, / ballag a hegyre a költő / feluton Ünnepi Könyvhét. / Leng leng a szmoggyár füstje kéken, / dögcédulák az estikéken.” (*Bukolika*)

Az „Édesség anti-reklám” költője, Péntek Imre ötlik föl bennem, amikor a *bonbonnière* című versben a „pocsék rímek” és a „tornyos csókok” közös süllyesztőbe kerülnek, nyilván unt édességük okán. A *somorú, lassú ének* is a rímekkel, kimustrált csillagokkal és hasonló kacatokkal számol le. Hanyag eleganciával hányja el az irodalmiasság minden göncét – és fölényben tud maradni a „szép vers” eszményképével szemben, mert láttatja, mit vet el. A kötet ugyanis igen gazdag a zeneiekben; kitűnő példatárul szolgálna egy rímshóttárnak is, mely szójáték-szerű tiszta-rímeket, kancsal és kínrím-szerű összecsengéseket vonultatna föl. El is rejti olykor a rimeit, mint például a rímeket makámákhoz hasonlóan a sor belsején összecsendítő *Sheila súlyos, tompa tárgygyal* vagy az *Angyalstop* címűekben. Csaknem mindenütt él az úgynevezett elidegenítő effektusokkal – olvasóját azért figyelmezteti minduntalan, hogy verset olvas, nehogy „komolyan vegye”, pontosabban: hogy ne a vershelyzetet vegye komolyan, hanem a vers olvasása folyamán majd kiderül, mit is kell komolyan vennie.

Szójátékai sosem pusztán játékok a szavakkal, nemcsak hangzásbeli trükkök, hanem jelentéstartományukban új gondolati összefüggéseket felszíkraztató, dialektikus formai megoldások – például: „Hogy megszűnt / a magántulajdon, / nagyokat röhög / a tulajdon / magán.” A folytatás valóságos bohóc-tréfa: „Legyen miközöttünk / egyenlőség! / Stan és Pan / a mérleghintán / kiabál.”

Szellemi rokonait keresve, Péntek Imrén kívül Marsall Lászlót, Petri Györgyöt, távolabbról Ladányi Mihályt és Szilágyi Ákost említhetném. De ott látom az „ősök” sorában – kitüntetett helyen – Petőfit is, méghozzá a könyv egyik legjobb versét olvasva (*Ének az esőben*): a lazán sorjázó, de jól iramló daktilusok, a bizalmas, behízelgően személyes, de érzelgősségtől mentes hangvétel, s az erősen megemelt befejező sorok, ha szolidabb íveléssel is, megismétlik Petőfi fölülműhataitlan szerkesztési bravúráját, mely az „imádott Jankóm”-tól és a zsiroskenyértől a „százszorszént égi szabadság!”-ig feszíti a vers szívárványhídját. A képek groteszkiségét is érdemes szemügyre venni, ahogy a személyes és az egyetemes, a profán és a magasztos maszk-szerűen fedi egymást:

sátorodat, sátoromat sörszinű hajból
főlem feszíted nyugtató fődélnek,
világnyi biztonságnak,
simítható égi vidéknek,

összefogom magamon rongyos versem,
megidéztelek, itt vagy az égen,
itt vagy vizes ingemben, tea főzőm melegében,
itt és valahol, mint az eső,
nézd, zuhog egyre,
zuhog egyre vadabbul.

Az idill-rombolás nem a szerelem rangfosztása, nem a bensőséges megszólítás érvénytelenítése itt – ellenkezőleg: annak tudatosítása, hogy a szerelmesek akár idilli kettőse milyen törekenyen s kiszolgáltatottan áll az „egyre vadabb” világban. A „világnyi biztonság”, a „simitható égi vidék” csupán a vers alanya fölé boruló hajsátor boltozata alatt lesz megnyugtató. Ez a hangvétel szempontjából csöppet sem groteszk vers szemlélteti legfényesebben a költő világlátásának groteszk természetét. Fonákjára fordított romantikának is mondhatnám: a nagy távlatoknak nem kizárása, hanem lekicsinyítése, hogy elviselhetők legyenek az egyén számára, anélkül, hogy a klasszicizáló, bukolikus mintákat követve, egy hermetikusan zárt kisvilágban természetné ki az idill melegházi virágait.

Miközben tréfálkozik, bohóckodik, nyelvi bukfenceket vet – és valahogy mindig egy közösségi ember barátságos évődésével szól hozzánk –, egy jövőért aggódó, felelősen gondolkodó értelmiségi töpreng a verseiben. A messzeség, az időbeli távlat nem eresztí el vonzásából: szinte mágneses erővel rántja magához. Mint például ebben a szonettírói művességet művesen kicsúfoló, játékos versben:

nézz csak körül, nézd, csupa kuszaság
az asztalom, papírom, (s a világ?)
hát hazajöttél, hát haza, hát,
kicsomagolsz húsz deka hideg vacsorát,
alágyujtasz a tegnapi teának,
a plafon szépen visszapúposodik kupolának,
és a csúcsában kerek égre lelsz,
ha ráfigyelsz, ha nagyon ráfigyelsz.

(Hazajöttél, a szonettek meg strandra mentek)

Versépitkezésében sokszor igen merész, s bár vétkes tévedés volna őt a szürrealisták közé sorolni, vágásai néhol rájuk emlékeztetnek. Csakhogy egy szürrealista, mihelyt azt mondaná, amit ő mond: „elhagy már minden képi logika” – már nem volna többé alvajáró szürrealista, legföljebb afféle botcsinálta (bealtatott) szürrealista. Parti Nagy sosem gyanútlan költő, mindig tudja, hogy mit nem tud; képei nem ellenőrzés nélkül világga szökdöső vadócok, hanem pontos meghatározások, akkor is, ha hiányról szólnak: „viszem valami vizen át / ezüsfekete filmek üres dobozát, / viszem hova, viszem hova” *(a nulla jeremiádja)*.

Íme még egy csokornyí, képalkotó fantáziája termékeiből: „kisöbű gyilkosságaink”; „felbékevágyazott utasok”; „reguláris civilek”; „nukleáris békepánik”; „féhér hasukkal fölfelé fordult vizek”; „kék-selyem diszpárnáit szertétúrva / lemegy a Hold mint egy lift ellensúlyja”. Már-már azt mondanám, hogy ez a „szemafor-kezü angyalstoppos” gyanúsán sokat tud a versírásról, ha egy-két versében nem tünedeznének föl kisebb, gyanútlan sutaságok; nem kell hát korai befejezettségtől tartani: hamvassága nem a mimózák himpora.

Ellenlábasainak, ha vannak (és kívánok is neki emberpróbáló ellenfeleket), remélem, nemsokára újabb kötettel bizonyítja, hogy Utassy, Dobai, Petri és Veress Miklós föllépése óta a leghatározottabb arcélú tehetségek egyike.

LÉT-POÉTIKA ÉS VERSKERTÉSZET

Nemes Nagy Ágnes: Metszetek című esszékötetéről

„Egy platóni ideát
tartottam koszos
kezemben...” (Hány-
télé kék van?)

A kiváló 64 *hattyú* utáni második esszégyűjteményének darabjai négy alcim alá sorakoznak. A *vers mértana* szorosabban vett verstani, ritmikai írásokat tartalmaz, az *Írók, arcok* évfordulós cikkeket, portrékat, közelálló költőkről vagy irodalomtörténeti alakokról, valamint egy tévé- és egy filmbírálatot. Az *Életrajzi képek* a kötet tematikailag három legszemélyesebbjét foglalja magában, bár a harmadik, az *Egy verskötet előszava* (benne a nagyszerű Kékgolyó utcai éber látomással, mely külföldieknek szánt könyve elé íródott, inkább a magyar költészetről, mintsem önmagáról szól. A negyedik ciklus, *Irodalmi szénaboglya* címmel, egyáltalán nem valamilyen „ez is, az is” fedőneve, hanem az esszéirő egész poétikai, esztétikai és irodalmi gondolkodásának foglalatata, miniatűrökben. A könyv címe, egész hanghordozását, stílusát jelzi: a rajzosságot, továbbá azt, hogy egy gondolkodásmód *kimetszett* darabjait tartja kezében az olvasó; nem szólva most arról az áthallásról, ami a kertészeti szaknyelvből adódik: metszés, ojtás, sőt keresztezés. A fenti lecke-felmondás azonban legföljebb a könyv tartalomjegyzékéhez volt hű, a szelleméhez, a levegőjéhez semmiképpen sem. Mert a *Metszetek* valódi eseménye a magyar esszéisztikának.

Í v e k. A kötet egésze íves szerkezetű, és e megállapítás az egyes részekre és darabokra is érvényes. Az első írások a közgondolkodás szerint legelvontabb témakörörről, a vers ritmusáról, a költői képről, a magyar jambusról stb. szólnak, az utolsók pedig az élővilág költői-esszéisztikus megfigyeléséről. Igazi kötet-indításra és záradékra nyújt példát az első és az utolsó írás (*Csillagszemű, Az élők mértana*) összekapcsolódó gondolata: „Ez az elbűvölő, ez a megrázó tudomány leszoktat bennünket arról, hogy higgyünk a saját szemünknek. Úgy látszik, legfontosabb dolgaink szemünkkel elérhetetlen tartományokban történnek...” illetve 440 oldallal később: „A szerkezet érdekel ugyanis és egyre jobban, a vers, a mű rendje, tagolása, mint a kifejezés néma, de annál égetőbb jelentést hordozó eszköze... Goethét szabadon folytatva inkább azt mondanám, hogy az irodalom, a költészet induktív, a tapasztalásból indul... ami a versben a legfontosabb... önmagához hű rendezettség, sőt, egy életmű, egy élet önmagához mért (esetlegességgel tarkázott) törvénye, amit nem kitalálni kell, hanem inkább felfedezni.” E két, rimelő gondolat ívére feszül, külső és tartalmi értelemben egyaránt a kötet szerkezete, melyet felfedezni indulunk most. A külső ív így fest: *A mérhető idő* és *Az élők mértana* című írásokkal Nemes Nagy visszakanyarodik az élővilágból vett példáktól *A vers mértana* ciklushoz. A belső, tartalmi ív pedig, mely elmélyíti a külső egységesítést, az, hogy mindeközben összekapcsolja a létezés és a líra egymástól távolosónek tetsző geometriáját; könyve ezért is nevezhető lét-poétikának.

Az ívesség mint szerkezet és mint forma, egyúttal tartalma is a könyvnek, és ezzel a vonásával voltaképpen a versírás egyik fő sajátosságát imitálja, azt, amit ő maga a legfontosabbnak tart benne: „szerkezetének mondanivalóját.” *A formaszervezet mondanivalója egy esszé-kötetben:* ez adja az esemény minősítést a *Metszetek*-nek. Olyannyira tudatosnak tűnik előttünk ez az eljárás, hogy kimutatható lenne a nyelvi

kifejezésformák árnyalatos használatában, a szó- és mondatkezelésben is. Csak egyetlen példa: nála sokszor a mondat szerkezet formája egyenlő azzal, amit mondani akar. Ennek frappáns esete *A költői kép* című nagy és fontos tanulmányában (amely a *Rilke-almafa* mellett talán a kötet legfénylőbb pontja) az egyik alfejezet-záradék. Így hangzik: „*A hasonlat kétségtelenül test a szavak között, de olyasféle üdvözült test, amelyet a vallás ígér a túlvilágon.*” A hasonlatot meghatározó mondat maga sem mint példa a teljes hasonlatra, mivel egyetlen teljes hasonlat formájában áll a szerkezete. Egész kötetére a megformáltság efféle öntükröző dinamikája, kifejezés és gondolat kettősségének csillámló egyesítése jellemző. Annál is inkább, mivel Nemes Nagy Ágnes *ars esseistica*-ja szerint lehet ugyan, sőt szükséges is mindenféle kettős, poláris elnevezés, úgy mint: tartalom és forma, elvont és konkrét, geometrikus és élő (szerves), ámde mindig egyetlen, ama kettősen, kettősségeiben csillámlót jelölünk velük. Hogy mi ez az „egyetlen”, arra nincs „egy” szavunk, a maga rilkei névtelenségében (amely az esszéista Nemes Nagy egyik kedvelt szava) mégis tudható, megérthető, pontosabban: felfedezhető.

Az íves, a szerves kötetépítkezés tehát, a közhiedelemmel ellentétben, nemcsak verskönyvnek lehet sajátja, hanem esszé-kötetnek is. Legutóbb Ottlik Géza *Prózájában* találhattuk meg ezt a titkosan összevarrt, már-már regényszerű konstrukciót; ennek megfelelően a költő esszéista egy-egy szériája, írássorozata, mint például a *Jácint* vagy a „hányféle?” a vers-ciklus körkörös szerkezetére emlékeztet. Megítélésünk szerint különben Nemes Nagy és Ottlik esszéisztikája ma ikerként képviseli a legjobb és legmagasabb rendű magyar esszé-írást, amit mindig is, és nem véletlenül, írók műveltek. (Ahol ilyen hasonlóság van, ott önkéntelenül adódik összecsengés is, így például *A szórakozottság örömei*-nek a csattanója Ottlik szájbeszéd-példázatára rimel.) Ismételjük untig, de szándékosan untig: a közös ósálya ebben is – *Babits*, akinek szelleme jóval erősebbnek és lebírhatatlanabbnak, tehát elevenebbnek látszik ma, mint amilyen hamar „temették”, – egykor és most – sokfelől, sokféle szándékból és okból. Ez a szellemiség, éppen mindenkori időszerűtlenségének kinyilvánításával és öntükrözésével lesz súlyosabbá az időben, miközben a század vége felé közeledünk.

Íves összefüggések nemcsak a kötet egészében, hanem az egyes írások és szériák között is találhatók. Így születik meg a könyv kis ívekből integrálódó egyetlen nagy feszültsége, *formailag: egyetlen hasonlat, tartalmilag: a felfedezés, illetve a megismerés mint érzéki cselekedet.* (A feszültség egyébként ismét csak kedvelt szava és tudatos gondolkodási módszere.) A kis és nagy ívek a „száraz” verstantól a párásan remegő élővilágig és vissza: a verstani „veszekedésig”, vagy egy versmérték izzó problémájáig feszülnek. Megtudhatjuk emez intenzíven görbülő vonalak mentén, milyen eleven lehet egy formálisnak tűnő ritmus, és milyen hűvösen geometrikus, „el-vont” lehet egy császárkörte, mely viszont természetesen a négysoros versszak hasonlítója. Olykor átvezető, előre- vagy visszaautó mondattal jelzi is a közvetlen kapcsolatot, például a *Hányféle rét van?* indítása a kék-esszéhez kapcsolódik, a *Jácint, aggályokkal* ugyanígy. Az utolsó ciklus, az *Irodalmi szénaboglya*, címével szembe feszülve, a „legrendezettebb”; mintha az egész könyv foglalatla volna, hiszen egy láthatatlanul rendezett szisztémát követ (a költészetét? az esszé-művészetét?). Az élettelen ó-magánhangzótól a növény-sorozaton át az állat-sorozatig (*Napoleon, Leskelődni, Delfin-testvériség, A szingaléz csodahal*) és újra vissza az élettelen természig, a szövetség a szabásminta „verstanáig”, és végül újra a szavakig (*Azsúr, plissé, Gyertya, gyufa, gyámpénztár, Stucc és spádé*), a mértani befejezésig, amelyben viszszatér a megfigyelő-felfedező pontra, a szemlélőhöz (*Csillagszemű*).

Nemes Nagy Ágnes számára a *megismerés nemcsak látás, hanem látvány is*; a megismerés folyamata maga is felfedezni-szemlélni való. *Abban szunnyad a látomás, ahogyan látok.* A megfigyelés geometriája, legyen az magáé a gondolaté vagy egy virágé vagy egy költeményé, a világban való otthonos, *mérlegelő nézelődés* kifejezése. A *méretarány* (=a szabásminta=a versmérték=a forma=a mondandó) *rendje*: etikája. A méretarány szintén kedves szava, melyben a poétika és a divatszabóság

játszi-rendezett jelentésárnyalatai keverednek. Nem szólva arról, hogy e szóhasználatnál rejtetten rámutat a *magatartás* küzdelmes kiegyensúlyozottságára és kiharcolt arányosságára, arra a tartásra tehát, mely egyre ritkább művészi vonás, talán éppen azért is, mert túl sok szó esik róla; Nemes Nagy mintha egész könyvével azt éreztetné, hogy *ilyesmiről nem beszél az ember*. „Csak” rend van, ami néma etika. *Tárgyaim*, írja például egy személyesebbnek tűnő írása fölé, de valamiképpen egész kötetében tárgyairól beszél, melyekbe magatartását rejtí, és amelyek ránézés és felfedezés: használat *által* lesznek csak tárgyak igazán. Persze a *tárgyak: szavak*, ám a végső azonosság elve (szabálya) is rejtve marad (nemcsak a személy), mert minden hangsúly a karteziánus megkülönböztetés elvére (szabályára) esik: *clare et distincte*. Csak soha nem összekeverni azt, ami végül – egy; ha nem is ugyan-egy.

Az egyetlen hasonlat. Az ívek feszültsége végül azt jelenti, hogy a *Metszetek* tárgyakról szóló rendkívül anyagszerűen szőtt írásai valójában titkos, névtelen, *személyen túli emlékezések*, „életképek” is. Micsoda remeklés például biedermeiert és politikai horrort ötvözve, az *Életképek, 1944-ből* címet adni egy levelesláda megválogatott tartalmának, mely munkaszolgálatról, Szerb Antalékról, katonaférj és katonafeleség friss házasságáról, minden idilli szörnyűségről szól, ami csak huszonéves bölcsészekkel megeshetett akkoriban. Ilyen értelemben mindegyik írása csak félig követ poétikai módszert, jóllehet nem is mindegyiknek poétikai a témája. A poétikai metódus itt azt jelenti, hogy esszé-stílusának legfőbb, átfogó eszköze, technikája a *hasonlat*. És minden hasonlatban visszaemlékezünk a hasonlítottra. A *Metszetek egyetlen teljes, megélt hasonlatként is olvasható*, melynek első ciklusában a verstan a hasonlító, az utolsóban az élővilág (hídpillér-szerkesztésre emlékeztető megoldás). Következésképpen az elsőben az élővilág a hasonlított, az utolsóban a verstan (vagy maga a vers). Nemes Nagy hasonlat-logikája, mely nyilván költészetéből származott át esszéisztikájába (e származás maga is hasonlatot csillant meg), annyira következetes, hogy például az *Írók, arcok* portréi a későbbi növény-, állat- és tárgyrájzolatokhoz hasonlítanak, nem pedig megfordítva. A rét, a kék, a Napóleon-tyúk nem hasonlít – teszem azt – Kassákra vagy Füstre, de bizony Kassák vagy Füst olykor hasonlít a szingaléz csodahalra...

A kötet legszelesebb formái – s így: tartalmi – íve tehát a lét/vers hasonlat. S amennyiben végig a hasonlatról szól, a hasonlat formájában, annyiban egyetlen *esztétikai* esszé is, mivel öntükröző módon beszél az esztétikumról, illetve eleven természet és műalkotás paradox „viszonyáról”. Azért áll e fogalom idézőjelben, mert megint a képtelen kettősségről van szó; hiszen hogy lehet viszony ama kettő között, ami minden hasonlaton, tehát megvilágító megkülönböztetésen túl – egy? Itt említendő, hogy a mű szervességének és a természet szervességének állandó hasonlítása önála azért oly magától értetődő és fesztelen, mert rendelkezik a Goethét még olvasó nemzedékek nagy esztétikai és bölcséleti előnyével. Emez előny többek között abban áll, hogy természetesnek tetszik, hogy ha valami esztétikai, akkor: érzékeléstani. Előny pedig azért, mert amit a Goethét olvasó író még tud, azt az esztétikát író esztéta már rég elfeledte (nem lexikális, hanem gondolkodásbeli értelemben), hogy tudniillik e tudományág eredeti jelentésében: *érzékelés* (aisthesis). Az eredeti elnevezés pedig művelőit titkos hűségre kötelezné. Visszakanyarítva a gondolatot: ezek az esszék csak félig követnek poétikai módszert, mivel mélyebb, *névtelenül személyes poétika: magatartás bontakozik ki belőlük: egy élet, egy költészet érzékeléstörténete*.

Az érzékelés itt első és teljes értelemben a megnevezést jelenti; ezért lehetnek tárgyai – szavai. Így ír erről: „Úgy érzem, leginkább a név-teremtés *akcióját* köszönhetjük a költői képeknek. A hasonlat lelki dinamizmusaink egyik leképzése.” (*A költői kép*.) Minden verstani fejtegetése egy mélyebb, egzisztenciális dimenzió, a tagoltság, a tárgy-megnevezés által érzékelendő világrend tükröi. Ez az érzékelés pedig abszolút személyes, a legszemélyesebb valami, mégha őt magát megnevezni nem is igen lehet és szabad. Így lesz a *Metszetek* névtelenül önéletrajzi poétika, a lét-érzékelés verстана (lét-poétika), annak is egy igen agyafúrt fajtája. Közvetlenül

személyes élettények alig merülnek föl a könyv lapjain, tárgyi tények mint megfigyelt „birtok”-tárgyak viszont annál sűrűbben. Érezhetni, és a szerző – legalábbis a kiszolgáltatottság határáig, de csak addig – érezteti is, hogy személyes érzelmek, indulatok láthatatlan hálójában áll az adott tárgy, mégsem tűnik el a személyesben, hanem akkor már inkább fordítva. Kiismerhetetlen módon (talán e mód maga a névtelen, „csakis ő lehet” személyes-alkati vonása) körülkeríti, körbezárja a tárgyat, izolálja mindattól, ami egyszemélyesen emocionális-pszichologikus, és éppen ezáltal kölcsönzi neki a csakis gondolkodó embertől származtatható, de *névtelen sejtelen* sugárzását. A tárgy a legindividuálisabb, tehát a legáltalánosabb ideává varázsolódik, éppen azért, hogy mindvégig csak matéria, és egyre erősebben az. Két tömör példa: „Csak ültem ott a fűben, a tudatomat mérhetetlenül felülmúló giz-gazban, a »réte«-en, emberi elmém alaptapasztalatával... – a hiánnyal. (Hiánypótlás: Egy lényeges dolgot elfelejtettem megemlíteni. Perjefű is volt a réten. *Lolium perenne*.)” Illetve: „Amint végre valahára az agyamig ért, hogy milyen is a jácint, azt is megértettem, hogy ezzel egy, körülbelül 3000 éves táviratot olvastam el, amelyet világ-irodalmi ügyben intéztek hozzám (...) a röghöz kötött képzeletnek köszönhetem, hogy egy *visszatestesült* hasonlatot öntözgethettek két ablaktábla között, így tél utóján.” Az ilyen, zárkóztan személyes lekerekítésektől tetszik otthonosnak is, sőt olykor háziasnak a kötet hanghordozása. A szüntelenül használt egyes szám első személy rejtélyes meghaladása, az általános otthonosság miatt *nevezhetjük verskertésznek a létpoétikát* (mindig „a kert”-ről van szó, a „kertész”-ről csak annyiban, amennyire „a kéz” beleér, belenyúl a látványba), e szókapcsolással próbálva kifejezni azt, ami a *Metszetek* egyszeri, különleges sajátja, azt, ami benne egyszeri poétika és sejtelemszerűen: vallomás.

Hanghordozás. Hangütésének, hangvételének általános jellegzetessége a makacs egyenletesség, ami nem monotonia, csupán az a bizonyos kiegyensúlyozottság. Alább ennek az egyenletességnek a belső feszültségét: gazdagságát próbáljuk néhányszor megközelíteni, mivel az esszé művészetének formai jellemzése éppen úgy szükséges, mint mondandójának rekonstruálása, hiszen ha nem így tennénk, akkor módszertanilag, illetve fogalma szerint nem ismernénk el esszé voltát. Hanghordozást mondtunk az imént, és ez távolról utal a *testre* is, mely hordozza a hangot; nos e kötet hanghordozásának teste az a *szekeresztésmód*, az a hozzányúlás az adott tárgyhöz, hogy többnyire deduktív jellegű (márcsak a karteziánus vonzalom kedvéért is). Általános bevezetéssel indul, majd a jelenség – versláb, növény, lírikus – pontos, szabatos leírása következik, melyet olykor szentenciózus, példázatos „tanítás” zár le, ekkép visszakanyarodva a kiindulópontához. Sőt, az is előfordul, hogy leírás közben vagy után „töröl”, szöveg közben korrigálja önmagát, bepillantást engedve a szerkesztés folyamatába (pl. *Az év legszebb kertje* esetében). Ezzel együtt a pusztá alapszerkezet kissé tanáros – lenne, ha nem feszülne rá egy intenzív esszépróza (Nemes Nagy számára az esszé épp úgy a *Dichtung* fogalmába tartozik, mint más irodalmi műfajok). Tanáros lenne továbbá, ha valóban a tanulmányírás hagyományos szerkezeti logikáját követné, ténylegesen azonban semmi köze hozzá, mert a *Metszetek* esszé-struktúrái költői, tehát kiismerhetlenebb, noha nem kevésbé szigorú logikára emlékeztetnek. Ez tehát nem „csapongást”, hanem szokatlan, váratlan – annál fegyelmesebb – rendet jelent. Nemes Nagy Ágnes a váratlan rend nagymestere. Például a kék-esszé vagy *A lila fa* váratlan logikáját említhetnénk, vagy ahogy a *Jácint*, hóban olvasása közben a képzeletben a kék jácint hirtelen a modern költészet mitikus növényeihez kezd hasonlítani (és mivel mélyen egyetértünk vele abban, hogy nem a 20. század eleje, hanem a romantika volt a modernség mindmáig legnagyobb robbanása, ezért az „alapnövény” kék színű...); s mintha valami rejtett akarat végül Rilke rózsája felé hajlitaná az olvasatot. A kék jácintban a Rilke rózsájának újfajta receptjét kapjuk, egy „nem-fiktív” növény leírásában a „fiktív”, rilkei ösre történő visszautalást. A jácint leírásának végén az esszéista nem átalítja elkövetni azt a kivételesekre jellemző magasztos ledérséget, fennkölt bohóckodást, hogy mennybe meneszti a virágcserepet: a hőés függönyétől úgy tűnik: „emelkedni

kezd"; a jácint e pillanatban követhetetlenül korábbi: szakrális növényé változik. Most már az *ApCsel* (Apostolok Cselekedetei) levitációira, a föld fölé emelkedők lebegéseire, „mi a csodá”-ira (ami nyilván a „nofene” vallásos megfelelője) emlékeztet. A váratlan rendre való hajlam teszi oly készséggé mindennemű nyelvi és vizuális groteszk felismerésére is, például *A szórakozottság örömei*-nek félreolvasáspéldatárában, a *Betűjáték* saját termésű groteszkjeiben.

A váratlan rendnek megfelelő intenzív esszépróza legintimebb sajátja a nyelv, a kifejezőmód otthonossága. Ez semmiképpen sem túlfinomult, „kamarazenei” hangzás, hiszen nagyon is tartalmaz valami ódon (ódonatúj?) tenyerestalppasságot, szinte rusztikus nyelvi természetességet és tisztaságot a kiszólásokban, a „hát így van ez”-típusú lezárásokban, a latinos, egyben házias szentenciákban. Miként költészetében, az archaikus-mágikus megnevezés nyelvi aktusának megszállottja ő, az esszéiben is, bonyolult gondolatmenetei és meghatározásai mögött itt is mintha egy-egy tömör varázsige állna – mozdíthatatlanul, s mindez jól megfér az említett otthonossággal. Visszatérő kifejezése például a „jól jön”, sokszor használja a „ha az ember...” típusú gondolat-indítást. Számunkra rokonszenvesek ismétlődő, közvetlen megszólításai az olvasóhoz, melyekben a lírai maszkok és szerepek esszébe átcsúszása zajlik le csöndben. Ebbe a hangvételbe olyasféle stilizált, ellenőrzött ál-szószátyárságok is beleférnek, mint például az „Aggályok gyötörnek” kezdetű cikk (*Jácint, aggályokkal*) második mondatában a Homérosztól a Sasad téeszíg ívelő út (valójában igen elegáns mondat), illetve az ilyen mondatok, mint: „Fű, az van a réten, ezt tanúsíthatom.” Nemes Nagy szemléi a természetben voltaképpen poétikai „bevásárlások”, komissiók is, melyeket alkalmanként „receptkönyvek” követnek, mintha csak így szólna: „végy egy anepesztust, tégy hozzá... stb.” Egyszóval: *metszően meghít a hangja*.

Gondolkodás a formáról. Az előbbieken sem tettünk mást, mint hogy Nemes Nagy Ágnes gondolkodásmódját igyekeztünk leírni, több felől közelítve hozzá. Most mégis elsősorban röviden arról, *mit* gondol ebben a könyvében, és azon belül is, mit a formáról? „Nem a versforma mellett vagy ellen kell állást foglalni, ha 20. századi költészetről van szó, hanem a forma fogalmát kell megváltoztatni a versben.” (*Formakényszer*) Így, ilyen egyszerűen, majdnem barátságatlanul intéződnék el esszégondolatai révén bizonyos kérdések és problémák, amelyeket valódi traktátusok évtizedekig nem tudnak, nem akarnak, nem is mernek megoldani. A fentihez hasonló eset, amikor *A szingaléz csodahal*-ban másfél oldalon kapjuk a groteszk szabatos és kimerítő meghatározását; persze éppenséggel nem is definiál, hanem saját élményének (egy rút kis víziszörnyről) a leírásával nyújtja a groteszk „szőfjetését”. Látnivaló: hiába próbálunk újra és újra a „mit mond”-ról beszélni, mindig *a forma mint mondanivaló* formulájához jutunk vissza, a méretarányhoz mint igazságtartalomhoz. Mert a gondolatmenetek, a definíciók és a felfedezések mélyén végül mégis a „letét”, az architektúra marad: „Letenni tudni kell” – írja *A hasonlat* terében. Valóban, hiszen nem is elsősorban azt emelhetjük ki, hogy milyen elegáns az összetett hasonlatról adott meghatározása (*A költői kép*-ben), vagy azt, hogy a művész „sokszor hazugsággal közelíti meg az igazságot”, vagy azt, hogy az objektív lírikusok „a kimondhatatlan naturalistái” (mellesleg az újabb prózairók is), hanem e megállapítások hangzását, belső felépítettségét, dinamikáját. Azt csak éppen érinthetjük, hogy mindezek mögött természetesen egy határozott esztétikai felfogás áll, egy világosan kivehető érzékeléstan, melyhez – a fogalomnak megfelelően – végig hű marad. Elég, ha *A vers mértaná*-ból veszünk példákat: „a vers minősége megformáltságtól függ”; „a művészet igazi hatóanyaga az érzékletes”; „A vers legigazibb mondanivalója egy alak, egy arány, egy ritmus, szerkezet, szám, hangnem vagy akár egy kép.” Ámulatba ejti az ontológiai istenbizonyíték *szerkezete* Szent Anzelmnél, „ahogy a gondolkodó ráereszti remek elméjét egy végképp nem arra való tárgyra, ahogy gözekeivel szabdalja a forgószelet. Ez a 11. századi, zseniális gözeke nagyon is emlékeztet engem a hasonlatra, és egyéb költői eszközöinkre, szabatos, precíz modulatainkra a nem-logikum területén... mind-mind *eszközöink* a lét lefűléseiben, emberi kíváncsiságunk detektívregényében. Olyan formális eszközök, amelyek által tartalmakat szerzünk.” Az alábbi megállapításban is az utolsó szó háziassága, és ná-

la oly gyakori hüvös fanyalgása révén van csak „odatéve” az igazság: „És ha a kutatóban nincs meg eleve, a vizsgálat előtt az a bizonyos ízlés, műérzék, amely már tudja (honnan?), hogy a vers jó: az eredmény valahogy *lőtyög*.” És a folytatás *en passant*, fanyar elismeréssel mutat rá a modern irodalomtudomány belső konfliktusára: „Egyelőre úgy látszik, ezek az újonnan kidolgozott vagy hipotétikus, igen érdekes módszerek – amelyek implicita minőségvizsgálatok – csak addig jók, amíg versértő kezében vannak.” Ilyen versértő kertészhez az övé is, amellyel elemzési remekléseket nyújt át olvasójának (a versértésben ma már csak Vas István és Somlyó György költészettani írásai vetekszenek vele), hogy csak a számunkra legszebbet említsük, analizisét a *Buda halála* Öregisten arcképéről. Ugyanez a kéz munkál abban az esztétikainak is nevezhető alapmondatában, miszerint „már-már hajlok rá, hogy a világon csak egyetlen lírai vers van, és ez az érzelmi intenzitás és az elemnyedés (feloldódás) viszonya.” (Vesd össze eszméinek feszültség-struktúráival e megállapítását.) Ugyanígy, több helyen, gondos mérlegelés és töprengés után, hirtelen metszéssel beszél a szó központi funkciójáról a létezés lexikájáról a költői szövegben. Tegyük hozzá: e szóhalmaznak mindnyájan és egyenként vagyunk az értelmező szótárai és szófejtői.

Nemes Nagy Ágnes felfedezés-központú gondolkodásából következik, hogy mindig valamilyen bölcséleti rendet is keres, az érzékeltesben az érzékelhető tárgyiség abszolútumát: metafizikáját akarja megragadni. Rilke rózsája: bölcséleti virág. Innen adódik törekvése – ama makacs egyenletessége – az „ösfenomen”, az összerkezet (olykor csak egyetlen, súlyos szó) megragadására, mely kétségtelenül váratlan, új módon emlékezteti az embert a létezés egyik legrégibb, a püthagoreus-mértani felfogására, illetve a hozzá láthatatlanul erősen kötődő platóni ideatan mélyén rejtőző „klasszicista” méltóságra. A *Metszetek* szövegében van valami kimért metafizikum – idelenn. A klasszicizáló hajlam, – amely mindig együtt jár bizonyos mértékű méltósággal, rossz esetben merevséggel – nyilván a 17. század iránt érzett stiláris-gondolkodásbeli vonzalmával is összefügg, rendkívüli megkülönböztető képességével, amely különösen a „Hányféle...”-sorozatból tűnik elő: „Tudtam tehát, hogy *mi a kék és mi kék*, itt nem volt helye félreértésnek.” Ehhez a mondathoz nemcsak olvasni, fordítani, de *valamiképpen* megélni is kellett a 17. századot. A megkülönböztető szenvedély valóban filozófiai tartalommal telített, mivel költészettanában hangsúlyozza és leszögezi a költészet ismeretelméleti funkcióját. Rejtett pedagógia is ez egyben: a *ránevelés a megismerésre, a költészet által*, mely felfogás szintén korai újkori forrásokból táplálkozik. Középpontjukban az az antikos eszmény állott, amely renoválja a hitet abban, hogy kimunkálható egyáltalán az ember szabad masszivitása ebben a világban. (Csakis ebben az értelemben mondható, hogy Nemes Nagy egész gondolkodói stílusa – konzervatív, azaz *megtartó*.) Poétikai ismeretelméletében a hangsúly ténylegesen arra a „nevelési elvre” esik, hogy a valódi megismerés nem tisztán szakfilozófiai kérdés, hanem *megélés dolga; élettény*. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Ottlik fejtegeti a *Próza*-ban regény és valóság viszonyát, irodalom és élet természetes egységét. Nemes Nagy így összegezi a *Hányféle kék van?* című „ismeretelméleti” írásában kartezianus bölcséletét: „Mert mégsincs millióféle kék, csak kétféle, az elvont és a tényleges, a »képzelt« és az »igazi«, a benti és a kinti... – és kettőjük szembesítése egzisztenciális meghökkenés. Isten őrizze azt a személyt, azt a gondolatmenetet, és főleg azt a művészetet, amelyik a szembesítést elmulasztja. Vizsgálunk kell kékjeinket gyanakvón és fáradhatatlanul, mert becsapjuk magunkat, mert hajlamosak vagyunk rá, hogy saját külön gombfestékünkkel fessük kékre a világot. *Nem azonosak. Nem azonos a festékszín és a világszín.*”

A névtelen, a névtelenség megnevezésénél valóságosabb, ténylegesebb lét-poétika nemigen lehetséges, benne a tárgyak és sugárzásuk, miként Van Gogh-nál a parasztcipők, abszolút, fokozhatatlan és oszthatatlan lét-tények. Tehát: már ideák. Flaubert-rel szólva: „*Les idées sont des faits.*” (Az ideák: tények.) Fogjuk hát (kerészkedő) koszos kezünkbe, és bátran tartsuk benne azt a platóni ideát. Ha elbirjuk, nézegethetjük itéletnapig.

BELÁTÁS ÉS ÍTÉLET

Fodor András: *Könyomat*

Kétszeresen szerencsésnek mondható valamiképpen Fodor András; emberül azért, mert lényegében büntetlenül úszta meg tisztességének kérlelhetetlenségeit, poétául pedig azért, mert élete ötvenedik esztendejében Csűrös Miklós summázását olvashattuk művészetéről. Csűrös monográfiája új szín és új szint kiterjedt kritikai irodalmunkban, s ez a kritikai minőség értelemszerűen elválaszthatatlan tárgyától: Fodor poézisével együtt lélegző írása szükségképpen visszavetíti fényeit a modellre. Csűrös *Fodor András*-a nem utolsó sorban éppen azért kritikai remek – a régi jó céhes értelemben értve a szót –, mert – ellentétben nagyüzemi irodalomtudományunkkal – tárgya, s nem a kritikus nagyságát mutatja. Szimpátiája csillogásából hamisítatlan Fodor-portré bontakozik ki, amihez nincsen s még sokáig nem igen lesz lényeges hozzátennivaló. Mit kezdhet itt mégis recenzens? Hasznosíthatja Csűrös *Fodor András*-ának esszenciális nyitottságait; azt, hogy a könyv valami nehezen megfogalmazható de nagyon jól érezhető értelemben befejezetlen. A kritikai és irodalomtörténeti szintek felett ugyanis ott gomolyog benne egy különös harmadik (vagy ahogyan a felejtethetetlen Bretter György mondaná: a Harmadik): Csűrös *Fodor András*-a értelmezi a kort és a környező világ értelmezi őt és ez a kettős értelmezettség újabb tapasztalatok nyomán újabb értelmezések vagy legalábbis kommentárok lehetőségét teremti meg.

A *Könyomat* – Fodor eddig utolsó kötete – recenziálásához önként kínálkozik kommentálásra Csűrös Miklós *Hazafelé*-ről, Fodor legelső kötetéről (1955) írt néhány sora: „Eldönthetetlen a kérdés, vajon a koalíciós korszak verseinek köznapisága, mérész kötetlensége vagy az ötvenes években kialakított ünnepélyesebb, áhítatosabb hang felelt-e meg jobban Fodor alkatának; mindkettőre van hajlama, s a körülmények egyelőre az utóbbi választására bírták.” Kell-e mondani, hogy itt az „eldönthetetlen”-en a hangsúly. Ez máig a Fodor-versek titkainak egyike, ez a döntetlen a „köznapisági kötetlenség” és az „áhítatosabb hang” között. Erre az eldönthetetlenre hangszerelt például jelen kötetben a *Sötétedik* teljes egészében, ezen emelkedik fel az *Akkor* az első soroktól – „Színésznők arcán nézni / hogy öregszünk.” – az utolsó strófáig: „Mikor elhiszitek, hogy / költözni kell belőle, / a szikkadt föld nem hajt ki már, / mikor belenyugosztok / a vesztett kincs legendájába, / akkor / kezdődik a halál.” De akár egyetlen sor is megteremtheti az eldönthetlent, mint *A kéz, a száj, a kar*-ban az utolsó sor makacs „nem akarom feledni”-je. Olyan Fodor köznapisági kötetlenségeinek iránya, mint „az érintő tekintet, mely / a pont és pont közötti rejtvény / véletlenét / csillagjelekbe írja.” (*Mozdulatok*.) Így aztán az arc ami a *Könyomat*-ból reánk tekint öregebb és fáradtabb ugyan – olykor mérhetetlenül – a *Hazafelé*-ből megismertnél, de kor és törődöttség inkább többlet és nyereség – noha fájdalmas – ezen az arcon, mert a lelkesítő tekintet őrzi még az el-nem-döntött, az eldönthetetlen reményfakasztó frissességét.

Az eldönthetetlen frissesége azonban – jól látta ezt is Csűrös Miklós – nem egyszerűen „verstani” vagy pláne „esztétikai” kategória. Fodor András poézisében soha semmi nem csupán verstan és jólhangzás, bár a szép szó, a sorok zenélő ritmusa könnyen megtévesztő lehet: harmóniát sugallhat ott ahol valójában az összhang csupán egyetlen kifejezésformája a lélek konok drámákba gyűrt tájainak. Ez is egyfajta eldönthetetlen: a tájon áthullámzó derű mely a mélyben forrongó drámából táplálkozik. Megjelent már a *Hazafelé*-ben ez is; Csűrös pontosan regisztrálja, hogyan értették felre „idillikus”-ként az éppen akkor (1955) élesebb hangra váltó irodalmi

közegben a lélek inherens drámaiságát. Hogy aztán az időkre válaszolva éppen ez kerekedjék felül félreismerhetetlenül a *Józan reggel*-ben (1958). Ebben a kötetben meg éppen ezt a korra reagáló drámaiságot kellett félreértenie a kritikának, hiszen akkorra a közeg már újból a derűlátás engedelmes egyértelműségeit kívánta meg. Holott Fodor poézise túllát az efféle kizárólagosságot követelő döntéseken; ő azt nézi, amint „Vonul tovább a könyörtelen élet / nem jegyzi föl az érdemet, a bűnt . . .” A *Józan reggel*-be ez a könyörtelen élet írta be a maga drámáját: „Ne várj csodára epedő reménység, / áltat a sors és hazudik az ég. / Azért vagyok, mert el tudom viselni / nyomorúságom csömörét.” Csűrös a *Hazafelé* „antitézis”-ének nevezte a *Józan reggel*-t; inkább a lélek másik felének hangja. S ezentúl zaklatottság és megnyugvás kettőssége – kínzó kettőssége – nem tűnhet el Fodor költészetéből soha. A hangsúlyok eltolódhatnak, híven követve szűkebb s tágabb közösségeinek életritmusait; de a változó hangsúlyok alatt elnémithatatlantul dobog zaklatottság és megnyugvás, diszharmonia és harmonia dinamikája. Vagy ahogyan Csűrös megfogalmazta: a derű, az oldottság percei mindig a veszélyeztetettség, a félelem, a szorongás élményével ellenpontozottan jelennek meg Fodor András költészetében. Ügylehet éppen ez az egzisztenciális kettősség rendkívüli társas-érzékenységének forrása? Vagy éppen megfordítva, ez a „megdermedek, ha nincs kiért legyek” érzékenység szüli a lélek közösségi sorsát követő hullámszásait? A lényeg mindenképpen az, hogy Fodor poézise versbeli folytatása napi életének, élte pedig a versek gyökeréig összefonódott másokéval.

Mindig is hangoztatta persze a kritika – hol elismerőleg, hol elmarasztalólag – Fodor költészetében a „másokért élés” (és írás) és a „barátság” meghatározó jelentőségét; Fodor maga is többször vallott róla, a *Könyomat*-ban is, és éppen itt maró ironiával felel a másokkal-törődést „sokallóknak” (*Védővám*). De mégsem erről, nem egészen erről, nem csupán erről van itt szó. Kivált szépen látható ez most a *Könyomat*-ból, ahol gyakran régmúlt barátságok és találkozások, akár egyszeri futó találkozások emléke emeli villódzó képekbe a lélek nem ismételtető ám valamiképp jelen és ható pillanatait. „Ahogy a pártás kőkapun belépsz, / a vágott fű illata, színe,” indítja a *Sziget* sorjázó képeit, hogy aztán „a tárgyak / összefogó tiszta rendje” megteremtse valami „Elbonthatatlan és / megismételhetetlen” erőterét, míg végül „Az a sziget se tud / Atlantiszként / eltemetődni . . .” Vagy ahogyan egy kamaszkori utazás fölvilantása (a kellő kontextusban) formába sűrít és néven nevez egy azóta se látott valakit. (*Rokonkereső*.) Vagy ahogyan a vakáció örömeit éneklő kisgimnazista világában „valaki felsős” egyetlen nem felejthető mondattal megteremti a „máig meg nem fejthető bizodalom” ajándékát. Vagy ahogyan az „elsősülött barátság” tanújaként ott áll még „a valahai pad”: „Írhatunk rá, amíg vagyunk.” (*Remember*.) Az angol cím önkéntelenül és óhatatlanul utal persze egy másik és meg nem fejthető barátság emlékére, ami a háború után olyan erősen és olyan hiába remélt jobb kor utópiáját idézi, egy örökre elmerült pillanatét. „A természetben – írta a századelői Firenzében a művészi alkotásról elmélkedve az éppen oda „száműzött” Fülep – minden összevisszaság és önkény, sehol állandó szempont: mindent nézhetünk mindenfelől, s ahányszor mozdulunk, annyiszor változik a kaleidoszkóp . . . az emlékezés ellenben élesen kiemel egy tájat, figurát környezetéből saját ideális terébe; bizonyos szükséges távol-ságot vet a szemlélő s a szemlélt kép közé, állandó nézőpontot adván a szemlélőnek, többnyire olyat, ahonnan a tájat vagy figurát a maga teljességében és világosságában legjobban áttekinthetni.” Fodor poézise mindig így hasznosította az emlékezést, már a *Hazafelé*-től kezdve, de az idők során valahogy nőtt az emlékek jelentősége, mélyült dimenziójuk. A *Kettős rekviem* jelezheti tán leginkább – amint Tüskés Tibor éles szemmel észrevette – ezt az időbeli mélyülést; a *Könyomat* mindenesetre már el nem téveszthetően emlékezésre hangszerelt kötet. Nem, nem az idő múlásáról vagy éppen öregedésről van itt szó, hiszen plasztikus emlékként jelenik meg minden mai találkozás is: „Tühegynyi moccanás / a szem-, a szájsarokban: / leolvasott a figyelő tükör . . . Szólhat-e erkölcs hívebben, mint / vizsgáztató emlékezetünk / a tanú műszeréből?” (*Szeizmográf*.) Vagy a *Pályatárs*: „Rég voltunk így együtt, most látom, /

milyen határozottá / érelt út és magány." És: „– Te vagy különb!” mozditja „lefagyott szavak rögét” a vizsgáztató emlékezet. Amely persze vizsgálzik is. Mert – tanította Fülep – „az esztétikai élményben a megismerés, a teoretikus momentum csak előkészítő fok, mint a képzet a fogalomnak. A fontos maga az érzelem, melyben megismerés és ítélet egybeolvadnak.” Megismerés és ítélet ilyen egybeolvadása: ez éppen Fodor poézisében a morál. Tüskés Tibor látta meg ezt is először, a kritikus tisztánlátásához nyilván hozzátéve a barát tisztánérzését is, amikor erőiesen tiltakozott a félreértés ellen, ami Fodor mély morális érzékenységét „valamiféle sekrestyeszagú, szívképző költészet”-ként kívánta kicsinyelni. Ma, a nosztalgiahullám és a neoszentimentalizmus tetején nem lenne nehéz ugyanilyen félreértés alapján dicsérni Fodor költészetét, ám Fodor ítéletre alapuló morálját világok választják el bármiféle és bármilyen előjelű szentimentalizmustól.

Megismerés és ítélet kényes mérlegén persze szabadon lenghet a mutató, s mintha a *Könyomat*-ban – most először Fodor költészetében – az előbbi felé billenne. Illetőleg a *Könyomat*-ban mintha az ítélettel együtt nőne a belátás. „Évek lefojtott hordóiban, lám, / elkezdett nemesedni / a közös becsület.” (30 éves találkozó.) De ügyeljünk, nehogy megint holmi „szívképző” megbocsájtásként értsük félre ezt a belátást; a belátás egyben ítélet, a legszigorúbb. Egy egész civilizáció csődjét leplezi le (*Nap-éjegyenlőség, Lemingek, Csőd*), értelmetlenné satnyuló életek sivárságait (*Ürftilm, Kasszandra*), kiszolgáltatottságaink rettenetét (*Hírek, éjféltkor, A közös szegény*) önámító részegségeinket, „és ami ennél is ijesztőbb, / már alig rezzenünk föl / esténként, ha az elrendelt klisék / villanyos mákszitaiból, / üvegszemmel, de mosolyos fölény-nyel / arcunkba mondják: / – Bandita vagyok!” (*Quo usque...*) Kétségtelen, most már csak „ragadozó torkába” nézve lehet itt viselni „a felelősség közös nyomorát”. Fülep Lajos hatalmas proféta-alakját idézi a korra a *Könyomat*: „Rakjátok össze / rajtunk, rajtatok / szétporladt eleven dühét.” (*Az úrfelmutatás hazugsága – Fülep Lajos utóélete.*) Ezért válaszolhatja nyugodtan a kérdésre, milyen érzés nélküle: „– én / most is vele vagyok.” (*Nélküle?*) És ezért jelenhet meg tán a *Könyomat*-ban annyi abból a kimondhatatlan gyöngédségből is, ahogyan ama „eleven düh” sóvárogta a szépet és az igazat. És düh és gyöngédség drámájában megint csak az Eldönthetetlen teremtt összhangot. Reználtat úgylehet, de harmóniát, a „köznapi kötetlenségét”, mert minden másféle szükségképpen hazug. „Netán elmondják ők is: / volt idő, / mikor a sztráda mellett kaszáltak. / Olykor a betonsáv fölött / érzett a szénaillat. / S a parcellák mögül a vadvizek szaga. / Netán még unokáink / is elmondják fiuknak: / ... valaha otthonosabb volt a föld. // Vagy mégse?” (*Könyomat.*) És ma végül is ez a morál: „akármilyen fárasztó is, többet ér / mindig a küszöbön állni” (*A küszöbön*). Lehet *Úttalan út* az amin a *Könyomat* Fodor Andrása jár, rakhatja lépteit fáradtabban, sokkal fáradtabban, csalódások, csalódásaink terhével a vállain, rezignáltan, mert közös sorsunk követe gyanánt. De az útja még mindig félreismerhetetlenül az *Az út*, amit – mint a *Fordul az ég*-ben (1964) írta – gyerekként látott először:

A hegy alatt, az éjszakák alatt
mind gazdagabb árnyékba von
az elmúlás parancsa.
És én csak fekszem ágyamon,
állam kezembe hajtva.
El kéne mindent mondanom
az útról. Nem lehet.
A nedves jázmin illata, a lombok,
a kő, a fű, a pirregő neszek,
írják helyettem véghetetlen,
gyönyörű versüket.

(*Az út.*)

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.)

ILLÉS ENDRE – „IGÉZET”-ÉBEN

Nem is tudom, hogy kellene írni erről az emberről? Már ez a kifejezés – erről az emberről – sem hozzávaló. Tisztelete súlya alatt roskadozunk. Agyonnyom a tisztelete életműve, életpályája miatt. Mintha ezüstpáncél fogná körül, övezné. Keressük az ezüst meg arany kifejezéseket a páncélköpenyhez illőeket.

Hogyan lehetne hozzáférni? Közel férközni, megérinteni? Beljebb, beljebb a kialakult ezüstpáncélzaton?

A legtöbb könyv saját könyvtitkával kecsegtet. Ez maga a mű. A darab könyv, mely tárgyiasságával megmarad.

Megvallom, engem mindig rabul ejt az a kíváncsiság, mely a könyv személye felé hajt. Nem egyszerűen az alkotó, a tehetség vagy a készítő érdek. Nem a megjelenítő erő, a stílus, az eszmény, mely nyomdaformában ottmarad, a betűkben. Hanem maga az ember. Szeretnék vele a legbensőbbben találkozni, megismerni szemének csillanását, őrlő gondjait. Íróságán túl erezetét, testi fájdalmait, lelki nyavalyáit, elidegeníthetetlenül egyedi burkában élő titokszerkezetét. Nem mint irodalmi jelenséget; emberi jelenséget. Így Dosztojevskijt, Kosztolányit, Kafkát, Mauriacot, Faulkner-t. Mint emberi társakat. Lakatosokat, pácienseket, adófizetőket, ruhaviselőket, ágybanalvókat, egyeseket a sokak közül. Akik csak „mellékesen” Dosztojevskijek, Kafkák, Faulkner-ek. Főleg emberek, jóformán írás nélkül. Regényalakok regényeikben, utazók útleírásaikban, figurák saját életükben. Nem Illés Endrék. Hanem középmagas termet, élénk szem, saját titkai zsúfoltságára bízott agykéreg, útlevélszám, hotelcédula.

Így megismerni és szeretni őket! Páncél és gondolatköpeny nélkül, barátian. Ahogy egy múzeumi belépőért ujjai kiszámolják a pénzt Velencében, ahogy egy thianyi motelszobában fölfogják a csevegő hangingereket.

Mint utazót élete útleírásában, közembert, ismeretlen figurát – úgy volna jó megismerni Illés Endrét „Igézet” című könyvéből. Kicsi vagy nagyobb titkaival, rejtetten, baráti útítársként.

Épp ő írja a „Stockholmi pillanatok”-ban Strindberg-ről: „... a két világháború közt Stockholm megbocsátott vad, heves fiának. Szobrot állítottak emlékének, s nem is akárhová helyezték: ide, a Városháza elé.

Itt áll Strindberg, szoborként, *ruhátlanul*.”

S finom megjegyzésével jelzi, hogy magyar szemmel ez a fajta ruhátlanság furcsa volna. Igen.

Azt hiszem nem a bőr és idomok fedetlen titkaira kíváncsi a mi magyar emberünk sem, hanem éppen hogy szemérmes titkokra.

Ezek után a szemérmes, de szemérmes titkok után kutatok ebben a megismerő reflexében páratlan könyvben, Illés Endre „Igézet”-ében.

Elsőre nem kell messze mennem, hiszen utazónk, világutazónk minden kíváncsi város-széthajtogató és művészet-széthajtogató hajlamában is a szemérmes férfi lépteivel lépeget. Mondjam azt, mintha idegen volna? Csakugyan. Elsőre egy szemérmes idegent látunk, aki legélesebb szemcsilllogásában és legodahajlóbb hallgatóságában is a tovalépő utazót „játssza”, a megfigyelő kék szem tovasiklik a világvárosok szemérmetlen nyomorúságaitól, vagy épp megáhitott építészeti gyönyörűségeitől, akár Braziliában, akár Firenzében.

Ez a szemérem azonban csak az optika szemérme. A látásélességé. Mert annyira pontos, „kiábrándítóan pontos” – ahogy jellemzi magát. S mint ilyen hűvös. Szakértő. Hideg. A legdúsabb spanyol vagy perui képek is tobzódó mértéktartásukkal,

már-már kegyetlen színleírásukkal és helyzetleírásukkal tündökölnék. Tárgyi hitelességük kiszorítja az idillt. S mintha ez a hitelesség már-már a világot ironikus pontosság kereteibe, vonalkaiba zárná. A megfigyelés kegyetlen fotóoptikájába.

Aztán ... mintha a képek metsző látvány- és stilusragyogása mögött valami leburkolt erő mozdulna. A világpanoráma – Pest, Buda, Kolozsvár, Velence, Fiesole, Párizs, Bécs, Odessza, Isztambul, Madrid, Sao Paulo, Lima, Bangkok, Oslo – mögött egy ember visszafojtottsága hatalmasodnék. Az útifestő iróniáig kiélezett képei mögött a robbanásig elnyelt fegyelem. Olyan tiszta idegesség, melyet a sok élményt-szeszt-alkoholt fogyasztó külső nyugalma takar. Aki a legbenső szenvedélyekre kíváncsi. Akinek jegesen tiszta élményei a pattanásig kifeszített húrokra emlékeztetnek, melyek mögött szédítően kavargó élő mérgek és szenvedélyek lüktetnek.

A szemérem eleganciája és optikája mögött valami szemérmetlen kíváncsiság. A hűvös szépségű kertek és városok megtelnek fojtott történetekkel, narancsbelsőig megmetszett, dús nedvekkel, életovellákkal. A sohasem kihegyezett, sohasem befejezett szemérmetlen eseményekkel – az ember szinte mohón keresi az útilapok fájdalmasan izgalmas erotikáját. A „Nehéz tavasz” 1957-es Villányi úti lakásfoglalói és lakásfoglaltjai! A tihanyi motelveszekedés fojtogatón drámai hallomás-párbeszéde! Az Esplanade des Invalides cinóberruhás lánya! A Jeu de Paume fekete napszemüveges lánya! A „Zsuzsánna Bécsben”, a „Negyven év”, „A zárt ajtó” Szingapurban ... És a többi! A töredékek fölfokozott és szemérmetlen befejezetlensége.

De nemcsak a nő-történetek. Minden embertörténet is. A látszólagos és szemérmes kívülállás mögött valami belsőleg megérintett társkeresés. „A csukott kapu”, a sánta kislány a hegedűtokkal a kezében egy forró kisvárosi délutánon, a dömösi tanár-halál, a más pálinkáját megívó pályaudvari öreg, a megvigasztalhatatlan síró kislány Fírenzében, a limai sorsjegyárus és sorolhatnánk rengeteget. A történetek megtörténhettek, a képek fájdalmas-pontos képek, de az írás – az örökké társakat kutató társtalán szenvedélyt sugározza. Testvérméletet. Sok-sok testvérméletet.

És ez a világképeskönyv? Beláthatatlanul sok város és beláthatatlanul sok kultúra. A városok hideg íze a szánkban van. Az esők. Az ősz, a tenger, a puffadt ködök. Az olasz és dél-amerikai városok fölfokozott és ékszeres ragyogása, a festmények és templomok befogadhatatlanul tömény részlete, az emlékek fanyar éthere. Bódító – és hideg. Beszippantjuk és töménysége hűvösre kábit.

De a kultúrák és városok mögött, a szemérmes hűvösség mögött olyan szenvedélyes magyar szag lappang, ami csak egy idevalósi ember belsőleg meghatározott magyar-szaga lehet. Minden kis történetben, utalásban forró, fojtott szeretet lappang, a kimondatlan hazáé, melynek világutazója belső értékrendszerébe, benső magyarság-hazájába építi legragyogóbb, legóriásibb világélményeit is.

Milyennek láttatja ez a világvárosok kultúrájának személyes lelki krimijét bujtogató íráskönyv íróját, Illés Endrét, az embert? Szemérmesnek és fojtottan szemérmetlennek, szenttelennek és rejtetten testvérinek, világpolgárnak és sejtékig magyarnak? Talán.

És főleg magányosnak. A városgyűrűkből és embergyűrűkből kinövő magányos embernek. Akinek rejtett útjai vannak, titkai, melyek nemcsak a városok életmelyébe, de a lélek mélyébe vezetnek. Aki száz és száz emlékváros megidézésében is maga vallja – örökös, titokzatos életigenlésképpen – könyve befejező mondatában, megrendítő tanulságként:

„L-re gondoltam, akivel bejártam ezt a kontinenst. Ha gyertyát vásárolnék, hová szúrnám?

Az emlék nem pótol semmit.”

*

A kritika sem az írást. Legfeljebb tapogat, titkot keres, hogy lélegeztessen egy másik titkot. Azt az Illés Endre nevű embert, aki titkaiban elrejtőzik és föltárja magát. Talán néhány reflexióval mégis megpendíthetünk olyan húrt, mely „a mindennapok feszültségét” feszíti ki, melyet ez az író-ember annyira szeret, saját vallomása szerint. Ahogy írja: „A feszültség éltet.” Ez a könyv az, az emlékek nagyfeszültsége.

E kis kritika értelmeként hadd álljon itt végezetül az az idézet, melyet „A napraforgó titka” című Pireusz és Athén közti autóbuszútrjáról jegyzett fel:

„Egy titkot szerettem volna elkapni. Egy elvillanó, apró titkot – a napraforgóét. Mert éppen a titoktól olyan különös és majdnem szép ez a vadsárga virág.

Nem.

Többet akartam. Egy ember titkára voltam kíváncsi. De nem minden titkot lehet megfejtetni.”

GAMMAPOLISON INNEN

Nehéz lenne Leskó László nyolc ívnyi kötetét besorolni valamelyik műfaji kategóriába. Riportfűzér lenne? Irodalmi szociográfia? Vagy a dokumentarista irodalom azon ágához tartozna, amely már-már néprajzi hitellel rögzíti egy vidék adott állapotát? Tisztán egyik sem, sőt. A kötet egyes fejezetei a fikciós irodalom eszközeivel kacérkodnak, valóságos kis novellává kerekednek.

A szerző – és a kiadó – mindenesetre a bevezetőben tisztázza, miről szól majd a könyv: „Tiniknek és huszonéveseknek készsülők bemutatni a falu harminc-harmincöt évnyi történelmét.” A cél így tökéletesen világossá válik, a címzett az a generáció, amelynek kevés fogalma van közelmúltunkról általában, de azon belül az óriásléptekkel változó faluról valószínűleg még kevesebb. Szögezzük le: minden próbálkozás, ami az ismereteknek ezt a fehér foltját kívánja eltüntetni, egyértelműen hasznos. Leskó László ezt a feladatot nemcsak lelkiismeretesen, hanem nagy belső meggyőződéssel, érzelmi azonosulással, az irodalom nemes hagyományait idéző „népnevelői” hévvel látja el. Azt a darab történelmet, amit hősein át meg tud ragadni, úgy szeretné látni-láttatni, hogy reménykeltően felvázolódjon a folytatás, az ezredforduló már új értékeket is teremtő, a sebektől lassan gyógyuló faluja. Nem véletlenül került a kötet végére a mélységből kikapaszkodott, lumpensorból a Rába-Steigerre fölkerült, József Attilát olvasó-idézgető cigányfiú portréja. Am ennek az egész írást átforrósító tűznek a fénye olykor mintha eltakarná a valóság pontos részleteit, az erkölcsi „elvárások”, az ítélkezés kényszere fölébe kerekedik a tárgyilagosság, a megismerés igényének. Ízlés dolga is talán, de például az olyan, egyébként kitűnő részleteknél, mint a falu boszorkányánál tett látogatás, a hókus-pókuszok pusztá leírása több mint elég lenne, meggyőzőbb, mint ebben a formában, ahol jelzők, betűzött mondatok sokasága hangsúlyozza az író ellenérzéseit, iszonyodását.

A műfaji besorolhatatlanság nem lenne gond, ha az egyes fejezetek szervesen kapcsolódnának, az egyes nézőpontok és megközelítések kiegészítenék, támogatnák egy-

mást. Hogy gyakran nem teszik, annak okát elsősorban az alapkonceptióban vélem fölfedezni. Leskó László – itt megjegyzendő, hogy kaposvári újságíró, ennek a ténynek ebből a szempontból van jelentősége – a rendelkezésére álló igen gazdag, nagyon értékes valóságanyagot egy modcllfalu keretébe ágyazta. A térképen nem található Kaposdéd valóban színhelye lehetne azoknak a történeteknek, amelyek a régi cselédsors-tól, az erőszakos kollektivizálástól, a kitelepítésektől a mai nagyüzemi mezőgazdaság megszületésének vajúdási fájdalmaiig terjednek. Otthona lehetne ez a képzelet falu mindazoknak az embereknek is, akiknek egyéni útja, sorsa egyben korszakok, életforma- és tudatváltozások tükré is. Ha Leskó László megelégedne azzal, hogy modcllfaluját mint egy nyüzsgő emberi hangyabolyt szemügyre vegye, nem lenne bajom elképzelésével. De ő koncepciójának rabja lesz, a nemlétező falu máshonnet összehordott szálait erővel összesodorja, olyan szituációkat jelenít meg, amelyeket a szemmel látható fikció hitel-lenít, még statisztikákat is közöl a faluról, ami a kiindulópontot értő olvasó számára formális és érdektelen.

Ami a kötet igazi értéke – ez talán paradoxként hangzik –: az az újságírói valóságismeret és az írói látásmód házasságából született. Ami az elsőt illeti, arra gondolok, hogy Leskó László igen sok ismert alak közül választhatott hőst magának, gazdag tapasztalatok álltak rendelkezésére, nem talá-lomra látogatott „le” a faluba. Ami pedig a másodikat: megérezvén a tárgy lenyűgöző drámaiságát, írónként vette kézbe, lehántotta róla a fölösleget s föl tudta mutatni mint kerek egészet. Legfrappánsabban a Csak az ember viselte el a kint című fejezetben, ahol feledte modcllfalut szerkesztő módszerét is, prekonceptióit is, kommentáló hajlamát is, s hagyta, hogy a poklokat járt öregasszony egyszerűen csak elmondja az életét. Hasonló telitalálat a tsz-alapító volt cseléd „ünnepi beszéde”. S ahol szintén az írószemmel látó gyakorlott riporter az úr: kitűnőek a falu volt vezetőivel készített, egymással felelő, egymás igazságát megkérdőjelező beszélgetések is, amelyekben a szerző szerencsére nem kíván biróként fellépni. Vagy az egykori traktoroslányok tűnt ábrándjait, ágas-bogas életét bemutató fejezet, ahol meg éppen a portré-torzók sorjázása kelti az olvasóban a „sűrű élet” totális érzését.

Ahol a szerző egyik vagy másik mivolta került túlsúlyba, ott az eredmény gyengébb. Vannak vázlatos részletek, amelyekben a napilapriport építkezési gyakorlata kísért. S vannak novellává göngyölgetett, finomított, cifrázott részletek, amelyek – azon kívül, hogy ebben a kötetben idegen testek – Leskó stílusának veszélyeire is fölhívják a figyelmet. Mert egyfelől imponáló folklór-ismerete, szögazdagsága, nyelvi fölkészültsége, csiszolt mondatai, metaforákban is fogalmazni tudó készsége. Másfelől ez válik nála csapdává: túlcizellált, virágos, finomkodó, sőt képzavaros szövegtelevennyé. A fölöslegessé vált, kiöregedett bogárná búcsúitalozásának története olyan a Féltek-e az öregségtől? című fejezet élén, mintha idézet lenne egy harmincas évekbeli prózából. „Vér piros-fekete fonala szötte a karját könyékig. Árokpartra roskadt. Ajkai keskeny réséből soványka nyálcsikként szivárgott ki a sírás. A vonalait vesztett világba hatvan pár hajnalszínű lovat, hatvan robogó parasztszekeket hazudott a szeme” – így szólnak az öreg bogárná történetének utolsó mondatai. A következő tömb a nemzedékváltás definíciójával (Értelmező Szótár) kezdődik, s így folytatódik: „a hetvenes évek közepétől felgyorsult a mezőgazdaságban a generációk cseréje.” Ezek a zavarok persze jelzik egyben az alapkoncepció zavarát is, amiről korábban szóltam.

A kötet értékei azonban nyomatékosabbá kell hogy tegyék a folytatás igényét. Az életismeret, szándék, indulat és tehetség adott Leskó Lászlónál – a „kereslet” pedig nyilvánvaló a másik oldalon. (*Kozmosz Könyvek*, 1982.)

HALLAMA ERZSÉBET

Szentmihályi Szabó Péter:

GELLÉRT

Tudjuk, hogy nagy vállalkozásba kezdett Szentmihályi Szabó Péter a hetvenes évek végén: tíz történelmi regényben újraálmódni a magyar nép jelentősebb sorsfordulóit. A sorozat első könyve, az *Avarok* gyűrűje, 1980-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, s azóta talán már a második kiadása is elfogyott a könyvesbol-

tokból. Ez a könyv egy Becse nevű vitéz sorsán keresztül mutatja be az avarok – Szentmihályi Szabó által elképzelt – életét, a frank időktől kezdve egészen Álmos népének érkezéséig. László Gyula ún. kettős honfoglalás elmélete ihlette meg az író e nem kevés romantikával fűszerezett mű megírására.

A magyar nép sorsfordulóinak legújabb kori megéneklése tehát az írói szándék. De melyek azok a pontok, ahol a magyar nép sorsa meg-megfordult a történelem során? Mást tanított erről a régi, és mást tanít a mai történetírás, legalábbis, ami a nézőpontokat illeti. Az avarokról és Gellért püspökről nemigen esik szó a tankönyvekben. Már csak ezért is üdvözölhetjük Szentmihályi Szabó Péter választását, azt, hogy „témát látott” e különös nép, illetve az itáliai pap történetében.

Regényciklusának második darabja ugyanis Gerardo Sagredo velencei apát élettörténetét dolgozza föl. Mit tudunk Gellértről? Valljuk meg, nem sokat. Alig többet annál, hogy Gellért I. István fiának, Imre hercegnek volt a tanítómestere, majd csanádi püspök lett, s pogány lázadók végeztek vele 1046-ban, letaszítván Kelen hegyéről, amelyet azóta Gellérthegynek hívnak. Életéről, haláláról legendák terjedtek el, ám ezeket kevesen ismerik. Újabb hézagpótló műnek kell tehát tekintenünk Szentmihályi Szabó Péter regényét.

Gellérttel egy bakonyi kolostor cellájában találkozik először az olvasó: „fröpolca előtt állott Gellért, és úgy gondolta, ideje lenne már írásba foglalni mindazt, amit Pannóniában tapasztalt.” Narratori tömörséggel vázolja föl az olasz pap alakját az író, hogy aztán kiléphessen a történetből, s átadja a helyét az első pillanatokban még vívódó Gerhardusnak. A cselekmény szálait ő fűzi tovább. Megelevenedik előttünk az ezredforduló éveinek Velencéje, ahol Gellért gyermekéveit tölti. A leírás kissé vázlatos, de ahol többet időz a szerző, ott valóban szemléletes. Lépésről lépésre járjuk végig az ifjú fölserdülésének stációit, míg nem eljutunk a kényszerű választásig: kolostor! Az út ezután egyenesen vezet a „szent életig”, a vértanúságig. Gellért nem alkuszik meg a nehéz szituációkban. Talán csak egyszer: amikor Magyarországot választja a szentföldi téritőút helyett.

A cselekmény leírása olyan, mint amikor

valaki mesélni kezd, s állandóan félbeszakítják. Ki-kizökken a gondolataiból, időnként ismételteti magát, majd nagyot ugrik a történetben. Históriás regényről lévén szó, még az sem kizárt, hogy az írónak itt-ott elfogyott az adatszerű muníciója, s a dokumentumok között keletkezett szakadékok nem akarta, vagy nem merete írói fantáziájával áthidalni.

Kérdés, persze, hogy ki kell-e tölteni minden órát, minden apró hézagot ebben az élettörténetben? Vagy elegendő csupán az útjelző köveket kijelölni? Szentmihályi Szabó Péter logikusan dönt az utóbbi mellett. Kár, hogy regényében ezek a sarokkövek nem válnak drámai pontokká, hanem valóban csak irányjelző szerepük van: innen indult, ide érkezett Gellért. Cselekvésének motivumai nem eléggé meggyőzőek, az egyházért, a magyar „apostoli” királyságért, a katolikus hitért vállalt mártíromságának indítékai túl erőtlennek tűnnek az olvasó számára. Nem szolgálja a regény hitelét a jellemek elnagyoltsága sem. Istvánról, Imréről, a paptársakról, a püspöki kompániáról alig-alig tudunk meg valamit. Föl-fölbukkannak homályos alakok a történet során, de hamar el is merülnek, anélkül, hogy erős nyomot hagynának a főhős jellemében, s ezáltal a cselekményben. Szentmihályi Szabó néhol mai közhelyeket vetít vissza a középkorba. Gizella királyné például hideg és szőke, zárkózott és felsőbbrendűen magyargyűlölő (quasi, mint minden német). A lengyelek barátok, a csehek ellenségek. Gellért meditá-

cióinak egy részéből a mai középiskolai tankönyvek szentenciái köszönnek vissza, nem is sokkal bővebb megfogalmazásban. Egy-egy marxista társadalomelméleti tétel kivonatára is rábukkanhatunk középkori köntösbe bújtatva. Szó esik egyebek között a magyar ötfokú zenéről: Gellért néhány szóval összegzi a mai zenetudomány állításait a magyar népdalokról. Az író előszeretettel használ archaizáló szavakat, ezeknek a hangulati értéke, sajnos, elég csekély. Következetlen, esetleges alkalmazásuk miatt hamissá teszi a jól megírt részeket is.

A regény utolsó harmadában fölgyorsulnak az események. Erősen vázlatos képet kapunk az István halálát követő pártharcokról, Orseolo Péter és Aba Sámuel nem sok dicccsel említhető tetteiről. Gellért püspökről, magáról, szinte semmi újat nem tudunk meg. Az események rezüméjét kapjuk, ahelyett, hogy hatásukat figyelhetnénk meg a vértanúságra – ki tudja miért – elszánt püspökön.

Halálának történetét egyik paptársa meséli el, s ez az epilógus zárja össze a regény keretének szárait. Nemcsak a tartalma miatt legdrámaibb fejezete ez a műnek: a szikár szöveg mögött valódi érzések, őszintének ható gondolatok vannak. Ha az egész műről ezt mondhatnánk el, nem kellene elszalasztott lehetőségnek tartanunk Szentmihályi Szabó Péter Gellért című történelmi regényét. (*Szépirodalmi*, 1982.)

HAVASI JÁNOS

